

בעזה"י

קונטרס

הריני מוחל

בהירות במצוות פיוס ומחילה

• מבאר גדרי הלכותיהן

• מדריך מעשי לקיומן

הערות והארות תתקבלנה בברכה
במייל m.hatshuva@gmail.com
ובפקס 03-6785001 [לציין עבור 'הריני מוחל']
ובפלי 052-7119031

← הסכמות ומכתבי הרבנים הגאונים שליט"א נדפסו בקונטרס 'מעשה התשובה' →

"עיקר עמל האדם צריך להיות על דברים שבין אדם לחבירו בכל הדקדוקים"

מדברי הגר"א [נדפסו בנפש החיים מהדו' רובין עמ' תלד]

"פעם בבוא אל הגרש"ז אויערבאך זצוק"ל אחד מתלמידיו החביבים וסיפר בשברון לב שזה עתה הודיעוהו הרופאים שחלה במחלה קשה וידם קצרה מלהושיעו. אמר לו רבינו מיד כמה מאושר אתה שנתנו לך מן השמים זמן להכין את עצמך לקראת יום המיתה, וסיפק בידך לתקן את כל הענינים שבין אדם לחבירו, לפרוע חובות למי שאתה חייב להם, ובעיקר לפייס את כל מי שעליך לפייסו ולבקש מחילתו, וכמה אומללים הם אותם שאינם זוכים לכך ונלקחים אל בית עולמם בפתע פתאום, שאם כי נגאלו מיסורים בעוה"ז, כמה יסבלו ח"ו בעולם העליון על העבירות שבין אדם לחבירו שלא היה סיפק בידם לבקש עליהם מחילה" [הליכות שלמה עשי"ת ע' מ"ד ארחות הלכה 19].

לידיעת לומדי הקונטרס

עיקר ההוספות והשינויים שנתחדשו במהדורה זו סומנו בצידם בפס סימון עומד כזה
במהדורה זו נערכה הגדלת כיתוב החלקים המעשיים שבהערות

- ניתן להשיג את הקונטרס בפנייה למייל הנ"ל וכן את הקונטרסים :
מעשה התשובה - בהירות במצות התשובה [מהדורת אלול תשפ"א]
דרך תשובה לנשים ונערות - הקבלה לעתיד ע"פ דברי הגר"י סלנטר [גם באנגלית]
לפני ה' תטהרו - בהירות בעבודתנו ביוה"כ
- ניתן לקנות את הקונטרסים הנ"ל מודפסים לפי רשימת המקומות שבגב קונטרס מעשה התשובה.
- זכות זיכוי הרבים תעמוד למסייעים בהוצאות. ניתן לתרום דרך עמדות נדרים פלוס ע"ש 'מעשה התשובה' או דרך טלפון נדרים פלוס 03-7630585 שלוחה 2309.

קונטרס הריני מוחל

על

מצוות פיוס ומחילה

תוכן הענינים

הפיוס

- א. על מה צריך לפייס 1
- פגיעה בממון 1
- כאשר לא נגרם נזק או צער 2
- הקפדה שלא כדין 3
- המצער שלא בכוונה 3
- המצער בפשיעה 4
- המצער קטן 4
- ב. פירוט החטא 5
- ג. גילוי החטא- מח' הגרי"ס והח"ח 5
- ד. אופן הפיוס 6
- ה. שיעור הפיוס 7
- ו. חזרת הפיוס 7-8
- ז. זמן הפיוס 9
- ח. פיוס על הספק 10
- ט. מחילה ללא פיוס 10
- י. הקושי לפייס כדין 11
- יא. זהירות מהטעיית היצר 11

המחילה

- א. הזכות להקפיד 12
- ב. התוכחה 12-15
- ג. חובת המחילה 16
- ד. מהות המחילה 17
- ה. עבודת המוחל 20
- מילואים א- בענין מחלוקת הגרי"ס והח"ח 22
- ב- מהות המחילה, מחילה בלב לחוד, ודין מחילת קטן 27
- תקציר הקונטרס למעשה 32-38
- שאלה מעשית המצויה 39

מצות פיוס ומחילה למעשה

הנה ידועה חומרת עבירות שבין אדם לחברו שאין יוה"כ [ואף יום המיתה]¹ מכפרים עד שיפייסנו, וכן מצוי מאוד להכשל בהן² כך שכמעט כל אחד נזקק לקיים מצות פיוס כשפגע, ומצות מחילה כשפגעו בו. והמתבונן בהלכות הפיוס והמחילה בפרטיהן למעשה יעמוד על הקושי המצוי לקיים עיקר דין תורה שבהן. נציע להלן מעיקרי מצות פיוס ומחילה בהכוונה לקיומם המעשי.

הפיוס

א. על מה צריך לפייס

א. חובת הפיוס היא על כל התנהגות שלא כדין³ שגרמה פגיעה בגוף או בנפש שהאדם מצטער עליה⁴.

ב. מזיק ממון חברו הגם שציער בכך את הניזק אין צריך לפייסו⁵, רק לתקן המעוות- וזאת ע"י תשלום הניזקין,

פגיעה בממון

¹ ח"ח [הל' לשה"ר סוף כלל ד' וכו"כ בספרו שפת תמים רפ"ד והביא מקור לכך ממ"ר ויקרא יז]. וז"ל הח"א בתפילה זכה [כלל קמ"ד אות כ'] "וע"ז דוה ליבי בקרבי כי על חטא שבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חברו וע"ז נשבר ליבי בקרבי ורחפו עצמותי כי אפילו אין יום המיתה מכפר וכו' ". ובזה חמורות הן אף מחילול השם שהוא החמור שבד' חילוקי הכפרה שכפרתו במיתה.

וראה עוד מה שהובא בשם הח"ח [בספר ח"ח עה"ת במעשי למלך עמ' רפ"ד] שבכל עבירות שבין אדם לחבירו אם לא פייסו אין לו תקנה עד שיהיה מוכרח לבוא שוב לעולם הזה בגלגול ולפייסו.

² ב"ב קסה: רובן גזול וכולן באבק לה"ר, ובתפילה זכה [לבעל החיי אדם] "ולחיות שידעתי שכמעט אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא בבין אדם לחבירו בממון או בגופו במעשה או בדבור פה".

³ ראה להלן ס"ק ד', ה'.

⁴ מתני' דהחובל [ב"ק צב:] אעפ"י שהוא נותן לו אינו נמחל לו עד שיבקש ממנו, יומא פ"ז: אמר ר' יצחק כל המקניט [מצער] את חברו אפילו בדברים צריך לפייסו, ונפסק בשו"ע או"ח סי' תר"ו ס"א, והרמב"ם [תשובה ב, ט] הוסיף בדוגמאות העבירות שבין אדם לחבירו "כגון חובל בחבירו או המקלל את חברו או גוזלו וכיוצא בהן". [ואם אינו מצטער מכך נתבאר להלן אות ג].

⁵ רמב"ם [חובל ומזיק ה', ט'], וכן משמע ברבינו יונה [ש"א-י"ח, מ"ד] שחייב את הגזול רק בהשבת הגזילה ולא בפיוס וק"י הוא למזיק, וטעם פטור המזיק מפיוס אע"ג שגרם צער [וכשהנזק מרובה אף צער גדול] אפשר משום דמהות וסיבת צער הניזק היא על הפסד ממון, וכל ששילם המזיק את נזקו תיקן את המעוות.

ולפ"ז באופן שהזיקו בכוונה לצער, שאז נוסף לניזק צער גם על עצם הפגיעה בו, צריך לפייסו וכו"כ תוספת יוה"כ [יומא פה:], וכע"ז כתב שתי הלחם למהר"ם חגי"ז (סי' טו) בשם גליון על הרמב"ם שבכה"ג אינו עדיף על המקניט חברו בדברים שמחויב לפייסו, וכדבריהם משמע בחינוך [מצוה שס"ד], אמנם כבר השיג על כך שתי הלחם הני"ל דמסתימת הרמב"ם [שם] שפטור את המזיק ולא חלק בין מזיד לשוגג משמע שבכל גוונא אין צריך לפייס. וביותר משמע כן מדברי הרמב"ם [שם] שערך זה לעומת זה את חיוב החובל לפייס לעומת פטור המזיק מלפייס, והרי מיירי התם בחובל מזיד [מדכתב שם שחייב בבושת] ודכוותיה המזיק ועם זאת כתב שהמזיק כיון ששילם נתכפר לו. וכן משמע מסתימת הטור והשו"ע חו"מ סי' תכ"ב שהביאו את דין הפיוס רק אצל דין החובל, ובפרט לדעת רש"י [ב"ק צב: ד"ה כל אלו] והטור [חו"מ סי' תכ"ב] דס"ל שכל דין הפיוס דהחובל הוא רק משום צער הבושת שבו [וכמ"ש בדעתם מהרש"א (שם) והב"ח והסמ"ע (סי' תכ"ב)], דלדידהו במזיק לא שייך כלל חיוב פיוס וטעמם נראה דס"ל שיש בעצם תשלום הנזק מכיסו מענין הפיוס שמכניע עצמו לפניו לשלם לו מכיסו [ומקבל עליו בזה את צער הנזק במקום הניזק] ומראה בכך את חרטתו והוי בזה פיוס המספיק לצאת בו יד"ח [אף אם נשאר בלב הנפגע עליו, דומיא דפיוס ג"פ בדברים דמהני לקמן סעיף ו חזרת הפיוס] וכע"ז משמע בר"י [הובא לקמן הערה 8]. [נפשוט שכשבמעשה ההזק גרם צער נוסף על היזק הממון כדוגמת ביוש שקרע בגדו בשוק חייב גם בפיוס].

ובאופן שאינו משלם [כגון שאין לו או שהזיקו בענין שאי אפשר לתקן המעוות בממון]⁶
נראה שצריך לפייסו שימחול לו⁷ [ואם הניזק צריך למחול ראה לקמן פרק המחילה ג,ג,2].
ועל פגיעת גזל דעת רוב הראשונים⁸, וכן נקטו האחרונים שצריך לפייס⁹.
ג. החוטא לחבירו אך לא נגרם לו מכך נזק או צער הרי זה כעבירה שבין אדם למקום
בלבד שא"צ לפייס חבירו וצריך רק תשובה לשמים¹⁰.

⁶ מצוי מאוד בסיפור לשה"ר שגורם לחבירו נזק ממוני שאין שומתו ידועה כגון שאומר על אדם שאינו
חכם שעיי"ז לא ימצא מי שירצה לעשות עמו עסק וכיוצ"ב [ח"ח כלל ה' ס"ב] או שאומר שהוא
עני שעיי"ז לא ירצו להלוות לו באשראי [שם סעיף ה'], כל כה"ג אין דרך לידע כמה ממון הפסידו, וכן
המזיק חפצים אישיים כתמונות משפחתיות וכיוצ"ב שאף שמשלם את שווי הממון שהפסיד אי"ז
השלמת תיקון המעוות.

⁷ כן מסתבר דבאופן שאינו מתקן את הנזק בממון מוטל עליו לפייסו בדברים דלא גרע ממקניט את חבירו בדברים,
וכן מוכח במקור חיים [הו"ד בהערה הבאה]. שוב הראוני מובא מהגרשי"א זצ"ל [אשרי האיש ח"ג פ"כ ס"ו] אם
יש לו ספק אולי פגע בממון חבירו שמצד הדין הוא פטור דהמע"ה מ"מ אם הוא חושב שלקח ממון חבירו צריך
לבקש ממנו מחילה ויאמר לו שיש לו ספק עכ"ד, ואפשר דטעמו כנ"ל.

⁸ דעת הרמב"ם [שם], הסמ"ג [עשה ט"ז], החינוך [שם], הר"י מלונג [ב"ק צב:] והמאירי [חיבור התשובה מאמר
א' פ"א] דצריך לפייס, וטעמם נראה שמלבד צער הנזל על הפסד ממון עוד מצטער הוא על הכפייה וההשפלה
שבדבר, ואפשר שזו כוונת הלח"מ בביאור הר"מ בטעם השני "שצער הרבה לנזל שלקח ממנו בעל כרחו" [וכ"כ
תוספת יוה"כ יומא פה:] משא"כ המזיק [נראה עוד טעם בסוף הערה הבאה], ואילו ברבינו יונה משמע להדיא
דאינו צריך, דפירש [ש"ד, יח] לשון המשנה "אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חברו" שבגזילה הריצו הוא ע"י השבת
הגזילה, ומשמע דס"ל דההשבה אינה גופא חשיבא ריצו חברו [וכן משמע בדבריו בש"א- יח, מד], וטעמו אפשר
משום דיסוד הפיוס לר"י הוא משום **תיקון המעוות** [כמ"ש בש"א, מד שחיוב השבת הגזילה וחיוב בקשת המחילה
כשצריך את חברו שניהם הם משום תיקון המעוות] ומשום כך ס"ל שכפי קלקולו כך תיקונו: בגזל וחמס ועושה
[שעיקרם פגיעה בממון] תיקונו בהשבת הגזל והחמס והעושה, ואילו במציק ומלבין פנים או מספר לה"ר [שפגיעתם
בנפש] תיקונו בבקשת מחילה [שהיא בנפש]. והעירנו כח"א דמהות הגזל שלוקח ממון חבירו בידיעתו [ראה ר"מ
גזילה ואבידה א,ג] ומסתבר מאוד שכוונת הר"י שרק על עצם לקיחת הממון סגי בהשבתו לחוד, אכן באפנים שגרם
גם הפחדה או הלבנת פנים במעשה הגזילה יודה הר"י שצריך לפייס, עכ"ד. [וכנ"ל סוף הע' 5].

⁹ המבי"ט [בית אלקים פ"ב] "שחטא אדם בין איש לחבירו שגזל או עשק וכו' שאינו נמחל לו בתשובה עד אשר
יחזור ויפייס את חבירו", ח"א [כלל קמ"ג] "כי אין יוה"כ ואפילו מיתה מכפר עד שיחזיר הגזל והעושה ויפייס
לחבירו עד שימחל לו", וכ"כ הח"ח בספר שפת תמים רפ"ד "הנה ידוע שעל עוון הגזל וכו' אין יוה"כ מכפר עד
שירצה את חבירו", וכן נראה במ"ב סי' תר"ז ס"ק יג. [שוב הראוני תוספתא ב"ק פ"י ה"ח "חומר גזל הרבים מגזל
היחיד שהגזל את היחיד יכול לפייסו ולהחזיר לו גזילו, הגזל את הרבים אין יכול לפייסו ולהחזיר לתן גזילו"].
ופגיעת גניבה היא בכלל גזילה וצריך לפייס. כן נקט בפשיטות הפמ"ג הו"ד במ"ב סי' תר"ז ס"ק יג. וכן משמעות
התוספתא הנ"ל גבי גזל הרבים שצורת גזל הרבים היא עפ"י בדרך גניבה.

וטעם חומרת הגנב מהמזיק [שא"צ לפייס] נראה לפימש"כ הלח"מ [חובל ומזיק, פ"ה, ט'] בטעם הראשון לחיוב
הגזל לפייס "דנתנה מאותה עבירה", ונראית כוונתו שגדול צערו של אדם כאשר זר ברשעו נהנה משלו. [שו"ר
שכ"כ בחוט שני מילי דנזיקין עמ' שמו].

¹⁰ ח"ח [לשה"ר כלל ד' ס"ב] "אם סיפר לשה"ר על חבירו ובא לעשות תשובה תלוי בזה אם דחו השומעים
את דבריו ולא נתגנה חבירו עיי"ז כלל בעיניהם א"כ לא נשאר עליו כי אם העוון בין אדם למקום וכו'
[ותיקונו שישב בתשובה] כמו בכל עוונות שבין אדם למקום", ומבואר שאע"פ שדיבר גנות על חבירו והיא
עבירת לה"ר גמורה מדאורייתא, מ"מ כיון שלא נגרם עיי"ז נזק וצער לחבירו א"צ לפייס את חבירו, ונראה דמקורו
בשע"ת [ג, רז, הביאו הבמ"ח שם] שכתב שהמספר לה"ר חייב לבקש מחילה ממי **שגרם לו נזק וצער**, וטעמו נראה
פשוט שחיוב הפיוס הוא רק על גרימת צער בפועל לחבירו, וכל שחבירו אינו מרגיש ואינו מצטער אין על מה לפייסו.
ולפ"י ה"ה בכל עבירות שבין אדם לחבירו, כל שלא הגיע מהן לחבירו נזק או צער **בפועל** אין צריך לפייסו,
וא"כ גם העושה תשובה על שנאתו לחבירו או על שהחסיר בכבוד ומורא אביו ואמו באופן שלא ציערם
וכיוצ"ב א"צ לפייס. שו"ר במאירי [חיבור התשובה מאמר א' פרק שביעי] שכתב להדיא שאין חיוב פיוס על
עבירות שבין אדם לחבירו **שהן בליבו ובמחשבתו**, עיי"ש. והראוני שכן משמע בחוה"ל שער התשובה פ"ט שערך
חילוקים בן העבירות למקום לבין העבירות לחבירו, וכתב את איסורי הנטירה קנאה ושנאה בחלק העבירות שבין
אדם למקום. ובשם הגרשי"א זצ"ל [אשרי האיש ח"ג פ"כ ס"ח] "מי שגנב מחבירו והגנב אינו יודע כלל
מהגניבה יכול להחזיר הגניבה שלא בידיעתו למקום המשתמר וא"צ לבקש ממנו מחילה כיון שלא היה
לו שום צער", והיינו דאף שבפועל הזיקו מ"מ כיון שלא ציערו ויכול לתקן זאת לגמרי מבלי שידע מכך
א"צ לפייסו. וכ"כ בחוט שני [מילי דנזיקין עמ' שמו].

שוב הראוני שכ"כ האגרות משה [חו"מ ח"א סי' פח] בסופו "ואם לא נודעו מהגניבה שלא היה להם צער
אין צריך לכתוב כלום [א.ה. לבקש מחילה] וסגי לשלוח הממון לבד".

ובמקרה כזה נראה דאף יש להמנע מלפייס משום שגילוי הדבר יגרום צער למדובר ואין לזה צידוק הלכתי¹¹.

ד. כל התנהגות **כדין** אפילו שיודע שגורמת צער לחברו אין לחבירו היתר להקפיד עליה ואין עליה חובת פיוס¹², ראה דוגמאות בהערה¹³. אכן אחרי שחבירו מקפיד מידת חסידות¹⁴ היא לפייס גם בזה, ובערב יוה"כ י"א שהוא אף חיוב¹⁵.

הקפדה שלא כדין

ה. גם התנהגות האסורה מן הדין מחמת שגורמת צער לחבירו, מ"מ אם נעשתה מבלי שידע שמצער [וגם שלא בפשיעה כדלקמן] אינה חייבת בפיוס¹⁶, ראה דוגמאות בהערה¹⁷, אכן נראה דצריך להתנצל בפניו להראות לו שמצטער על הצער שגרם לו¹⁸ ואינו צריך להמתין שחבירו יתפייס וימחל לו אלא די לו שיתנצל בפניו פעם אחת¹⁹.

המצער שלא בכוונה

¹¹ ידועה מחלוקת הגר"ס זצ"ל והח"ח אם צריך כשמפייס לפרט את הפגיעה כשאין הנפגע יודע ממנה, שע"ז הפוגע אמנם יוכל להשיג מחילה לעצמו אך מצער הוא בכך את חברו. ונראה שגם לדעת הח"ח [עפ"י הרבינו יונה] שיש לפרט ולגלות מ"מ זה רק במקום שנצרך הדבר לקיום מצות תשובה והשגת כפרה [ראה לקמן במילואים מש"כ בענין מחלוקת הגר"ס והח"ח], משא"כ בנידו"ד שמן הדין אין חובת פיוס להשגת כפרתו למה יצער חברו, הרי זו חסידות של שטות להדר במצות פיוס על חשבון צער חברו.

¹² פשוט, דכל שנעשה כדין אינו בכלל **עבירות** שבין אדם לחבירו, וכן מוכח בתשובת הגאונים הנזכרת בהערה¹⁴, וכן משמע בראב"ד [הו"ד לקמן הע' 16 שביאר את חיוב הפיוס "מפני שחטא בצער חברו", ומינה כל שלא חטא בצער חברו אינו חייב], וכן משמע להדיא בח"ח [כלל ד' ס"ב] שכתב בדין הפיוס שצריך לבקש ממנו מחילה על "מה שעשה נגדו **שלא כדין**". [וראה מש"כ לקמן סעיף יא מה שצריך להזהר בזה].

¹³ בין אם היה מחויב מן הדין להתנהג באופן זה כגון דיבור לה"ר לתועלת, רב ואב שצער לו צורך חינוך, מצות תוכחה וכיוצ"ב, ובין אם מרצונו התנהג כך באופן המותר עפ"י דין כגון המשמיע קול באופן המקובל וחבירו רגיש לרעש ומצטער מכך, הפותח חלון בקיץ או סוגר חלון בחורף כמקובל וחבירו רוצה איפכא, הבונה תוספת לדירתו באופן המותר מן הדין אך מ"מ מגרע לשכנו מעט מהאור או מהאוויר, וכיוצ"ב אפנים רבים.

¹⁴ ראה תשובת הגאונים בספר שערי תשובה סי' קע"ח שזו היתה אחת מעשרת מילי דחסידותא דנהג בהן רב, וכ"כ רבינו יונה בספר היראה [הו"ד בראשית חכמה שער הענוה פ"ג, ד'] "ואף אם חטא לך בקש ממנו פיוס ואל תאמר הן חטא לי עליו לפייסני", וראה בראשית חכמה [שם] מה שהוסיף בזה עפ"י הזה"ק שניצל ממיתה משונה.

¹⁵ מקור חיים סי' תר"ו ס"א "אם חבירו מקפיד על דבור ודבר שאין ראוי להקפיד מ"מ מחויב לבקש ממנו מחילה, מגמ' ", וכ"כ בשפ"א [יומא פ"ז: ד"ה איקפד], וראה לקמן הע' 62 שכבר מדויק כן ברא"ש ביומא, ומ"מ אין זה מדין תשובה על עבירות שבין אדם לחבירו, שהרי לא חטא אלא רק מדיני יוה"כ וכדכתבו הרא"ש ועוד "כדי שיהיה לב ישראל שלם אחד עם חברו". [וראה ספר עובדות והנהגות לבית בריסק ח"א עמ' ר"א שכן נהג הגר"ח מבריסק וביאר טעמו כנ"ל].

¹⁶ כן משמע בשיטמ"ק ב"ק צ"ב- בשם הראב"ד [ד"ה כל] "אבל זה **שנתכוון לצער** אינו יוצא ידי שמים עד שיפייס את חברו וכו' מפני שחטא בצער חברו", ומינה שכל שלא נתכוון אינו חייב בפיוס, וכן מוכח ביש"ש בב"ק פ"ג סוסי" ג' [הו"ד לקמן הערה 19]. וטעם הדבר נראה משום שאין לו לאדם להקפיד על צער שגרם לו חברו בתום לב וללא שפגע בדבר, ואחרי שאין לנפגע זכות להקפיד בכך אין על הפוגע חיוב לפייסו. [ושאני מחויב תשלומי מזיק דענינם להשלים הנזק וזהו אין חילוק בין שוגג למזיד, משא"כ פיוס ענינו להסיר הקפידה ובוזה יש החילוק הנ"ל].

¹⁷ כגון המתעטף בטלית ולמרות שהשגיח שלא להצליף בחבירו אירע שפגע בו, השואל את חברו שאלה בפני אנשים מבלי לדעת שהוא מתבייש בדבר, וכיוצ"ב כל האפנים שאם היה יודע שמצער לו היה בזה איסור וחיוב פיוס.

¹⁸ דעצם מה שנגרם לחבירו צער על ידו מחייב את הרגש האנושי להביע התנצלות על שהיה סיבה לכך ועוד שדרך הנפגע לצפות לה, והנמנע מהתנצלות זאת נראה שלא אכפ"ל כלל שחבירו נצטער מחמתו וזה גופא פגיעה נוספת בחבירו [שחושב בליבו וכי אני קיר או אור שיהא לא מרגיש צורך להתנצל על שפגע בו, ומצוי שיבוא לידי קפידה ופעמים אף לשנאה].

¹⁹ שכן אפי' במוצש"ר בלי דעת כתב היש"ש [ב"ק פ"ג סס"י ג] שמי שחירף את חברו בעת שכרותו והוציא עליו ש"ר צריך לקבולי עליה ברבים שלא ידע מזה הלשון [רע] שאמר בעת שכרותו ויאמר ברבים אף שקבלתי עלי שאני יודע מאומה מ"מ אני מבקש מחילה וכו' **ואין להוסיף עליו** עכ"ל. ונראה דבקשת המחילה פעם אחת שכתב איננה מדין חיוב פיוס [דבעי ג"פ, ובמוש"ר אף אין קצבה לדבר] אלא רק התנצלות שבזה שמבקש מחילה מראה שאיכפ"ל ומצטער שנגרם מחמתו ש"ר לחבירו. [וכמדומה שכך דרך העולם בזמנינו שמתנצלים על כל פגיעת שוגג שלא בכוונה בלשון אני מבקש סליחה וכדו'].

ובנסיבות שאין ברור לנפגע שנעשה הדבר שלא בכוונה צריך המתנצל להוסיף ולהבהיר שלא התכוון לכך [שלא יחשדנו בפגיעת מזיד]²⁰.

אכן אם **פשע** [ששגג בדבר שדרך בני אדם להזהר ממנו]²¹ בגרמת צער זו²² נראה שמחויב לפייסו פיוס גמור כדין המזיד אע"ג שכלל לא התכוין לצער²³.

המצער בפשיעה

וכ"ש אם עשה מעשה **מתוך ידיעה** שיגרום צער לחבירו אע"פ שלא רצה לצער²⁴, מחויב הוא לפייסו.

ו. המצער קטן חייב לפייסו, ויש אומרים דלא מהני מחילתו²⁵, ולכן יפייסו ויבקשו מחילה לאלתר וכשיגדל ישוב ויבקש מחילה [ונראה דאף להאומרים דלא מהני מחילתו אפשר שיכול לסמוך על כך שימחל ממילא בגדלותו באמירת תפילה זכה וקרי"ש שעל המיטה²⁶].

המצער קטן

²⁰ פשוט, וראה גמ' שבת נא: בעובדא דקדמיה חמורו דלוי לחמורו דרבה, ולוי רצה להודיעו שלא נתכוון ולכך א"ל חמור שעסקיו רעים כגון חמור זה מהו לצאת בפרומביא בשבת עיי"ש.

²¹ לשון הרבינו יונה בשע"ת ש"ד אות ט"ו גבי 'פושע בשגגה' בעלמא.

²² כגון שקבע פגישה עם חבירו לזמן מרובה שצריך בעבורו תזכורת שלא ישכח והתירשל מלעשותה וחבירו הצטער מכך שלא בא, או שרץ ברה"ר ופגע בחבירו, או שהתקשר בשעה מאוחרת בלילה מבלי לחשוב אולי חבירו כבר ישן וכיוצ"ב.

²³ כן הוא בעובדא דאבימלך שממנו ילפינן במתני' ב"ק צב. את חיוב הפיוס שאע"פ שלא היה מזיד, מ"מ היה פושע שהרי היה לו ללמוד ולא למד [גמ' מכות ט:], שהיה לו להבין שאם אברהם היה מספר שזו אשתו היה עלול להנזק מכך ומשום פחדו העלים דבר זה.

²⁴ כגון המרעיש בביתו [דופק בפטיש, מפעיל טייפ או מכשיר מרעיש וכיוצ"ב] בשעה שיודע שהשכנים ישנים וישמעו, העוקף מקום בתור, החוסם מקום חניה, וכיוצ"ב.

²⁵ באשרי האיש [ח"ג פ"כ ס"ד] כתב "בענין בקשת מחילה בקטן הנה לא מועילה מחילתו דלאו בני מחילה נינהו אך מ"מ יבקש מהם מפני המנהג ולכשיגדל הקטן יבקש ממנו שוב", וכ"כ באור לציון [שו"ת ח"ד פ"ט], בשו"ת תשובות והנהגות [ח"א סי' תתכה] הביא שמועה בשם החזו"א שלצער קטן חמור מלצער גדול שקטן לאו בר מחילה [וכשבררנו אצל הגר"מ שטרנבוך שליט"א אמר שאינו יודע מקור השמועה רק כך דברו בב"ב, ויש לפקפק בנכונותה אחרי שבחוט שני כתב איפכא ויסוד דבריו הוא דעת החזו"א שכל המחילה היא בלב, וכן גדולי תלמידי החזו"א הגר"ח"ק ועוד לא שמעו ממנה, רק באורחות רבינו [ח"ב עמ' רפ] הובא מהחזו"א שאמר על התחייבות ליתן משוה לקטן שהיא בבל תלין משום שהקטן לאו בר מחילה ואי"ז ענין לנידו"ד ואפשר שמשם נשתרבה שמועה זו], ובספר תולדות יעקב עמ' קסב מובא מעשה שהסטייפלר שחשש שפגע בקטן הקפיד לשוב ולבקש ממנו מחילה כשנעשה בר מצוה משום דקטן לאו בר מחילה [ויש לדחות דהחמיר ע"ע ולא מן הדין],

ומאידך בחוט שני [ר"ה ויוהכ"פ עמ' קא] כתב "אין מחילת קטן בממון כלום... אבל מחילה לסלק הקפידא שייך גם בקטן דאע"ג דבגוונא דקפידת הקטן הויא קפידא מ"מ כשפייסהו [ובקל יכול לפייסו ע"י שיתן לו איזה דבר] סגי בזה **דהרי כבר סילק קפידת הקטן וכבר עבר צערו ואינו חושב על זה** וכו' ", וכ"כ בשו"ת תשובות והנהגות [הנ"ל] אחרי שהביא שמועה בשם החזו"א שקטן לאו בר מחילה על צערו כתב "ובאמת מסופקני בזה דלכאורה כל הא דמצינו דקטנים לאו בני מחילה נינהו היינו לגבי לזכות ממוןם לאחרים אבל אם ציער קטן וביקש מחילה מסתבר דאם הוא בן דעת אפי' בגיל הפעוטות **מספיק לזה שאינו מקפיד** וכפי הדעת שנצטער בה כך מוחל עליה". ונראה להוסיף דכן משמע קצת משתיקת הראשונים והאחרונים מלהזהיר להמתין עד שיגדל הקטן בעבור מחילתו אע"ג דדבר המצוי הוא, ויותר מזה משמע בחינוך [מצוה שלח] ובח"ח [לה"ר כלל ח' ס"ג] שכתבו שאפילו קטן יש איסור לפגוע בו, עיי"ש, והיינו שאע"ג שבאו להזהיר בענינו שתקו מלומר שיש בו חומרא יתירה זו.

²⁶ כן נראה דאחרי שפייס את הקטן כדבעי ומחל לו אף אם נימא דלא מהני המחילה כעת, מ"מ היא תועיל כשישוב וימחול בגדלותו על כל מה שפגע בו, ואף שתהיה אז רק מחילה כללית [מבלי לזכור מעשה מסוים זה] מ"מ הרי קפידתו סרה כבר מעתה וא"צ אלא השלמת דעת גדול במחילה ושפיר נעשה זה כשמוחל בגדלותו. [ובפרט לדעת הגריש"א (המובאת באשרי האיש) שיכול לסמוך בשעה"ד על תפילה זכה אפילו בשלא פייסו, וראה עוד צדדים וטעם לסמוך על מחילת קטן לקמן במילואים ב' הע' 20].

ב. פירוט החטא [כאשר החטא ידוע לנפגע]

א. בשעת בקשת מחילה צריך לפרט מה שחטא לחברו²⁷.

ב. אם יודע שחברו יתבייש מזה לא יפרט חטאו²⁸ אלא יבקש מחילה בסתם.

ג. גילוי החטא

א. אם חברו אינו יודע עדיין כלל מהפגיעה שנעשתה²⁹ ויגרם לו צער מגילויה נחלקו בזה רבותינו הגרי"ס והח"ח, שלהגרי"ס אין לגלות דאין היתר לצער חברו על מנת להשיג כפרה³⁰, ולהח"ח צריך לגלות³¹ [ומקורו מדברי רבינו יונה, וכן דעת המקור חיים לבעל החוות יאיר].

והנה אחרי שהרבינו יונה והמקור חיים והח"ח התירו ואף הצריכו מן הדין את החוטא לגלות חטאו לחברו נראה לכאורה שהסומך עליהם לא הפסיד ויוכל עי"ז לזכות למחילה ולכפרה³².

ב. וישנם אופנים שלא נחלקו בהם :

1. כאשר יש לפוגע אומדנא שגילוי החטא יגרום לנפגע לעבור איסור כגון שמכיר בו שישנאהו על כך או שינקום בו או שאר איסורים, גם להח"ח אין לגלותו³³. ונראה שגם בפגיעות קלות המצויות [כהפרעה מועטת בשינה, עקיפת מקום בתור, אבק לה"ר וכיוצ"ב] שבהן אומדנא היא שאם יבקש עליהן מחילה מהנפגע ודאי ימחול לו יש לסמוך על בקשת מחילה כללית³⁴.

²⁷ לשון המ"ב סי' תר"ו [ס"ק ג'] על פי הב"ח סי' תר"ז שכתב שהוא דומיא דחטאים דבין אדם למקום דמצוה לפרט החטא בשעת הודו, ושם ביאר המ"ב [סי' תר"ז ס"ק ח'] הטעם "כדי שיתבייש יותר כשמזכיר חטאיו".

²⁸ מ"ב שם, והוא מדברי המ"א. ואי"ז שייך למחלוקת הגרי"ס והח"ח דלקמן דהכא מיירי בפגיעה הידועה וכדנבאר במילואים א'.

²⁹ ואי"ז שייך לנתבאר [לעיל ס"א אות ג] שבאופן שלא נגרם לחברו נזק או צער אי"ז לפייסו דהכא מיירי שפגע וציער את חברו רק הנפגע אינו יודע מכך [דוגמא לדבר שבטל לו שידוך או מקום עבודה וכיוצ"ב והנפגע תולה שהדבר נגרם משום חוסר התאמה וכיוצ"ב], שאין חיוב בקשת המחילה תלוי בידיעת הנפגע אלא רק במציאות אם פגע בחברו.

³⁰ ובפשטות ישאר הפוגע ללא כפרה וכ"כ בספר שיחות הח"ח מבנו שכתב על דברי הגרי"ס "ואפשר זהו סברת חד מ"ד שאמר סיפר אין לו תקנה", וכ"כ בחוט שני [הל' יוה"כ עמ' קו] שבאופן שאינו מגלה את הפגיעה "עוון לשה"ר ישאר בידו ללא מחילה", וכ"כ במועדים וזמנים [ח"א סי' נד הערה א] "דמונעין ממנו כפרתו ובלבד שלא יגרום לחברו עגמת נפש".

³¹ לשון הח"ח כלל ד' סי"ב "ואפילו אם חברו אינו יודע עדיין כלל מזה צריך לגלות לו מה שעשה נגדו שלא כדין ולבקש ממנו מחילה" והוא עפ"י הר"י [ש"ג, ר"ז] שהצריך את גילוי החטא גם למי ש"אין מכתו ידועה". וכן כתב המקור חיים לבעל החוות יאיר [סי' תר"ו ס"א] "וניל דעכ"פ כשסרח הן בדבור הן במעשה וחבירו לא ידע צריך להודיעו ולבקש מחילה".

³² ראה לקמן במילואים א' המקורות והסברות בדין זה.

³³ פשוט, ובשם הגריש"א [אשרי האיש ח"ג פ"כ אות ט'] הובא כן גבי חשש מחלוקת, ובדרך שיחה [פרי נצבים] כתב כן גבי חשש שנאה.

³⁴ בהליכות שלמה [עשיית פ"ג ס"ה] כתב שעל פגיעה קלה מועילה בקשת מחילה באופן כללי על כל מה שחטא לו, וטעמו נראה דכשמבקש מחילה בסתם הנפגע יהיב דעתיה שיתכן שפגע בו הלה באיזו פגיעה קלה ועל דעת זו מוחל.

וא"כ כיון שאפשר להשיג הכפרה מבלי גילוי החטא [שלעולם יש בו גרמת צער] למה יצער חברו בחינם. עוד נראה דאף את בקשת המחילה הכללית עדיף לדחות לעיוה"כ וגם אז לבקש רק בלשון "תמחל לי על כל מה שפגעתי בך משך השנה" דע"י זה תתקבל הבקשה ביתר טבעיות וקלות מבלי לגרום צער. [וכל דברינו הם בפגיעות שאף שהן קלות מ"מ צריך לבקש עליהן מחילה, אבל ישנן פגיעות קלות עוד יותר שבד"כ אין אדם זוכרן כעבור זמן והמחילה עליהן היא ממילא מבלי שום בקשת מחילה].

2. ולאידך גיסא כאשר הנפגע כבר יודע מעצם הפגיעה רק אינו יודע מיהו הפוגע ודרכו להיות תוהה ומצטער לדעת מיהו, הרי שבד"כ תהיה לו הקלה בצערו ע"י גילוי זהות החוטא [זולת במקרה שיצטער יותר, כגון שהפוגע הוא ממקורביו] ובכה"ג נראה שיסכים הגרי"ס שיש לגלותו שהוא החוטא ולבקש מחילתו³⁵.

ד. אופן הפיוס

א. אופן הפיוס הוא שיראה לחבירו שמתחרט באמת על מה שפגע בו³⁶ ואף יכניע את עצמו לפניו ע"י שיבקש ממנו מחילה³⁷ [בתחנונים³⁸ ולא כדורש דבר המגיע לו], שטבע האדם שכשמרגיש את חרטת המבקש וצערו על שפגע בו מתעוררים רחמיו עליו ורוצה שלא יענש³⁹.

ב. דברי פיוס שהם מן השפה ולחוץ בלי חרטה שבלב, אינם מפייסים באמת⁴⁰ ואין חברו מחויב למחול לו אף בג' פעמים⁴¹.

³⁵ כן נראה, וכבר עמדו בעיקר סברא זו בחוט שני [ר"ה ויוהכ"פ עמ' ק] ובספר נתיבות חיים על הח"ח [כלל ד' סעיף יב].

³⁶ רמב"ם [חובל ומזיק ה, ג] ושו"ע [חו"מ סי' תכ"ב ס"א] "כיון שבקש ממנו החובל ונתחנן לו פעם ראשונה ושניה וידע שהוא שב מחטאו ונחם על רעתו ימחול לו", והיינו שצריך להראות לחבירו [וידע"] שמתחרט על מה שפגע בו [ונחם על רעתו]. ומבואר הדבר בחוה"ל [שער התשובה פ"ד] בבארו את ההכרח שבעיקר החרטה בעבור מחילת העוון "ואנחנו רואים כזה בין בני אדם כשמראה החוטא לחבירו החרטה על מה שחטא לו הוא הסיבה החזקה למחול לו".

³⁷ איתא במשלי ו, ג [המובא ביומא פ"ז - כמקור לדין הפיוס] "לך התרפס ורחב רעד", ופירש רש"י "הכנע לפניו כאסקופה הנרפסת ונדרסת" [וכע"ז כתבו האבן עזרא והמצודות והמלבי"ם שם]. וכן נשקף דבר זה מן הדין שכשאנו מוחל לו בראשונה עליו ליקח עימו ג' בני אדם ולשוב ולבקש מחילתו במעמדם וכך עד ג' פעמים, שכל זה הוא להוסיף הכנעה לפני חבירו. ודבר זה מתקיים בעצם בקשת המחילה כדמצינו בארחות חיים להרא"ש סי' סב "ותכנע לפניו לבקש ממנו מחילה", ובחוה"ל [שער התשובה פ"ד] "ובקשת המחילה אות על כניעתו וכו' ", וכ"כ בספר חוט שני [להגר"ק שליט"א] ששמע מהחזו"א "שעיקר הפיוס שמפייס לחברו הוא ההכנעה שמכניע את עצמו לבקש מחילה, שצריך לעשות איזו פעולה של תשובה, מעשה של הכנעה, והוא כמין תשובת המשקל להמפייס".

³⁸ לשון הר"מ והשו"ע הנ"ל "ונתחנן לו".

³⁹ ונראה שזה הטעם שכתב המ"ב [ס"ק ב'] "נכון שילך בעצמו אליו ולא ישלח תחילה אמצעי שיסכים לקבל פיוסים", שע"י שהולך בעצמו הוא מראה חרטתו ומכניע עצמו יותר מאשר כששולח שליח ועי"ז יועיל שהנעלב ירצה יותר לקבל הפיוסים.

⁴⁰ שלב הנפגע מרגיש שאין הפוגע מצטער באמת וממילא אינו מתעורר לרחם עליו ולהתפייס, וכן משמעות הר"מ והשו"ע [דלעיל הע' 36] שהצריכו "וידע" שהוא שב מחטאו וכו' ".

⁴¹ דכיון דאייז פיוס הוי כמי שעוד לא פייס, וכן מוכח בר"מ ושו"ע הנ"ל [הע' 36] שרק כשמפייס כדן אז חבירו צריך למחול לו. שוב הראוני שכן אמר הגריש"א [הו"ד באשרי האיש ח"ג, פ"כ אות ט'] ושכן הובא מהאור לציון [שו"ת ח"ד פ"ט].

ה. שיעור הפיוס

א. שיעור הפיוס נראה שהיא לפי גודל הפגיעה בחברו, שאין טבע הנפגע פגיעה גדולה למחול בפיוס מועט אלא צריך לקבל פיוס רב⁴², וזאת יעשה הפוגע הן ע"י ריבוי הבעת חרטתו, הן ע"י ריבוי הבעת כניעתו לו⁴³ והן ע"י ריבוי דברים בבקשת המחילה⁴⁴.

ב. יש עוד אפנים להרבות בפיוס כמו מתנות⁴⁵ ונתינת כבוד⁴⁶.

אך אין יוצא ידי חובת הפיוס במתנה או בנתינת כבוד שאין עימה **ריצוי דברים**, שאין דרך הנפגע למחול עד שיפיוס ממש ע"י דברי חרטה ובקשת המחילה⁴⁷.
[אכן כל שהנפגע גילה דעתו שהתפייס במתנה או בכבוד כבר זכה למחילה ואין צריך להוסיף מאומה כדלקמן אות ט'].

ו. חזרת הפיוס

א. **חזרת הפיוס לכל אדם** - כתב השו"ע [סי' תר"ו ס"א] "ואם אינו מתפייס בראשונה יחזור וילך פעם שנייה ושלישית ובכל פעם יקח עימו ג' אנשים"⁴⁸, ויפייס את חברו

⁴² כן נראה פשוט מסברא, וכדוגמת מה דמצינו בתשלומי בושת [ב"ק צ:]: שהם לפי גודל הבושה [דתלוי בחומרת המעשה, ובזהות הפוגע והנפגע]. וראה לשון הרמב"ם [תשובה ב, ט] "אעפ"י שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו צריך לרצותו ולשאל ממנו שימחל לו", והריצוי האמור מבואר שאינו ממון ואינו בקשת מחילה אלא נראה דזוהי הבעת חרטה על מה שעשה, ובהמשך לשונו [שם] "ואפילו לא הקניט את חברו אלא בדברים צריך לפייסו **ולפגע בו** עד שימחול לו", הוסיף במקניט לשון "ולפגע בו" שגדרו הבקשה היתירה [ראה מלבי"ם ירמיה ט"ו, יא] ואפשר טעמו משום דמיירי באופן שאין בו תשלומים המסייעים לפיוס וכל הפיוס עומד על דיבורו לחוד. וכן מצינו בקרא [שמואל ב', כא, ד] בעובדה דוד [שמואל ב', כא, ד] שכשפייס את הגבעונים אמר להם "מה אתם אומרים אעשה לכם" שלחומר הפגיעה לא הסתפק בדברי פיוס רגילים.

⁴³ כן מצינו בעובדא דר"א בר"ש [תענית כ:]: "ירד מן החמור ונשתטח לפניו ואמר לו נעניתי לך מחול לי", וראה עוד בספר חסידים [סי' י"א] שהזכיר צורת בקשת המחילה "מתחרטין ומבקשים מחילתו ואומרים לקבל דין עליהם ככל אשר יגזור עליהם", והיינו שהמפייס מראה את גודל כניעתו שמוכן לעשות ככל אשר יגזור עליו על מנת שיזכה למחילתו. ואופן זה כבר מצינו במקרא, ראה סוף הע' קודמת.

⁴⁴ וכלשון הרמב"ם [תשובה ב, ט] "ולפגע בו", וריבוי זה אפשר לעשותו הן בעצם לשון הבקשה [כמו אני מבקש ממך מאוד, אנא, בכל לשון של בקשה] והן בהוספת טעמים לבקשה [תרחם עלי, תעשה עימי חסד, עשה למען כבוד אבי (ראה ברכות כח) וכיוצא ב].

⁴⁵ כדמצינו באבימלך [בראשית כ, ד] ויקח אבימלך צאן ובקר וכו' ויתן לאברהם ופרש"י כדי שיתפייס ויתפלל עליו, וכן מצינו ביעקב בדורון ששלח לפייס את עשו [בראשית לב, כא] כי אמר אכפרה פניו במנחה ותרגם אונקלוס ופרש"י אבטל רוגזו.

⁴⁶ כדמצינו ביעקב שעל מנת לפייס את עשו קראו אדוני והרבה בהשתחויות. וכן מצינו באמוראים, ראה ב"ק פ': שנהג רב כבוד בשמואל אע"פ שהיה שמואל קטן ממנו משום דלטייה, וכן בסוטה מ' רב אבהו ליוה לרחב"א עד אושפיזיה כדי להפסיק דעתו, ובנדרים נה' רבא מזג הכוס לרב יוסף כדי לפייסו.

⁴⁷ הגהות מקור חיים [סי' תרו ס"א] "אינו יוצא בקניית מצוה בביהכ"ס אעפ"י שאמר לו [הנפגע] יישר כחך וחזור ומדבר עמו. צריך מחילה ממש אם לא שאמר שמוחל לו" עכ"ל.

⁴⁸ הביה"ל [ריש סימן תר"ו] כתב דמלשון הטושי"ע משמע שתיכף בפעם הראשונה שמבקש מחילה יביא עמו שלשה אנשים אבל מלשון הרמב"ם [וכן משמע בירושלמי] נראה דבפעם הראשון די שילך לבדו אולי ימחל לו ואח"כ ילך ג"פ עם ג' אנשים, ומשמעות הביה"ל דכתב "אבל" וגם פירש לדבריו את לשון הבבלי נראה דס"ל דהכי בעי למעבד, ואכן בזמננו כך רגילים לבקש בפעם הראשונה לבד ומ"מ לאחר שעשה כן כבר אין נפק"מ בינייהו, שאם מחל לו כבר יצא י"ח גם לדעת השו"ע, ואם לא מחל לו עדיין הרי שעליו לבוא ג"פ נוספות עם ג' בנ"א גם לדעת הר"מ והירושלמי.

בפניהם⁴⁹, ודין זה הוא לעיכובא⁵⁰, והוסיף השו"ע "ואם אינו מתפייס בג' פעמים אינו זקוק לו" והיינו שכבר זכה לכפרה אחרי שעשה את חובתו⁵¹, והרמ"א הוסיף "ומיהו יאמר אח"כ לפני עשרה שבקש ממנו מחילה", ונראה שאמירה זו אינה לעיכובא⁵².

ב. חזרת הפיוס לרבו ואביו - "ואם הוא רבו צריך לילך לו כמה פעמים עד שיתפייס" ["ואפילו אלף פעמים" - לשון הרמב"ם (תשובה ב, י)]. וכתב המ"ב [סק"ז] "ואפילו אינו רבו מובהק אלא ששמע ממנו דברי תורה"⁵³. וה"ה אביו ואמו⁵⁴.

ג. אופן חזרת הפיוס - כתב המ"ב [ס"ק ג'] "ויפייסנו בכל פעם במין ריצוי אחר" והיינו שלא יחזור על אופן הפיוס הראשון שכבר נוכח לדעת שלא הספיק לפייסו אלא ישנה

⁴⁹ הנה בר"מ [תשובה ב, ט] ובלבוש [סי' תרו] מבואר שאלו הג' אנשים יפייסוהו [וכן הוא ברש"י משלי ו, ג], אבל בירושלמי [סוף יומא] ובטור [כאן] ובמהרי"ל [הל' ליל יוה"כ] איתא שמבקש המחילה הוא המפייס בפני אלו הג' אנשים, וכן מסתימת השו"ע שכתב "צריך לפייסו... ובכל פעם יקח עמו ג' אנשים" משמע דהמבקש יפייס בפניהם, וכן כתב להדיא בשו"ע הגר"ז.

⁵⁰ דזהו דינא דהגמ' הנלמד מקרא, וכן נראה פשוט מסתימת הפוסקים. [נראה לקמן הע' 68 עצה בדבר].

⁵¹ דזוהי המשמעות הפשוטה של "אינו זקוק לו". ופרי חדש למד זאת מדיוק לשון מתני' עד שירצה את חברו דלא קאמר עד שיתרצה חברו. שו"ר שכבר קדם לו היש"ש [ב"ק פ"ח סי' מט] "מאחר שאין זה המחילה תלוי הכל בדעת הנמחל, דהא כשהעמיד עליו ג' שורות בני"א ואינו מוחל לו שזהו פשוט שכבר יצא אפילו ידי שמיים". ונראה עוד לדייק הדבר בלשון הרמב"ם [תשובה ב, ט] על מי שמונע מחילתו גם לאחר שקיבל פיוס ג"פ "הוא החוטא", משמע הוא ולא הפוגע, [ומה שהנפגע חשיב חוטא הוא משום דמה שממשיך להקפיד הוא שלא כדן והוי מידת אכזריות]. ובספר דרך החיים [למהר"ח ויטאל פרק א'] ובלב דוד [להחיד"א פ"ג] נראה שלמדו כן ברמב"ם שכתבו זאת מפורש "ואם לא נתפייס חברו בהני שלוש שורות, זה נמחל לו חטאתו וחבירו הוא החוטא". וכן נקט לדינא בשו"ת שתי הלחם [למהר"ם חגיז סי' טו]. שוב הראוני שכבר מפורש הדבר ברס"ג [אמו"ד מאמר חמישי פ"ו] בבארו טעם בקשת המחילה מנפטר "יאמר במעמד עשרה אנשים חטאתי לפלוני ג' פעמים, כי אם היה חי וישאל ממנו כן ולא היה עונתו היה נמחל לו", ושכן איתא באחד מהראשונים בספר מצוות זמניות [הו"ד בקובץ שיטות קמאי יומא עמ' תקפז] וז"ל ואם לא מחל [בפעם הג'] כבר נקה מעוון עכ"ל, ובטעם הדבר נראה שהכפרה לעולם מסורה ביד שמים ולא ביד אדם, אלא שבעבירה שביאל"ח הטיל הקב"ה תנאי שיפייס תחילה את חברו, וכל שעשה את הפיוס המוטל עליו כבר יצא ידי"ח תנאי זה אף אם מיאן בו חברו, ושפיר זוכה לכפרת שמיים. [ובשם הגריש"א זצ"ל הובא (אשרי האיש) שאמר שרק לא יענש כיון שהוא אנוס אבל החטא אינו מחול, ונראה לפקפק בנכונות שמועה זו אחרי שהיא דלא ככל הני רבוותא הנ"ל, ועוד שהדבר מוקשה דאם החטא אינו מחול איך יתכן שלא יענש הרי מציאות החטא מחייבת את תיקונו ע"י עונש ואכמ"ל].

⁵² וביאר המ"ב [סק"ו] טעמו "כדי לפרסם הדבר שמצדו לא יבצר" ומקורו בלבוש [תרו, א] וכ"כ הגר"ז וכן משמעות המטה אפרים, ונראית כוונתם כדי שלא יחשדוהו שהחסיר בפיוס המחויב וא"כ טעמם רק משום והייתם נקיים ואי"ז נוגע לעצם הכפרה. וכתב כף החיים ס"ק כ"ד דלפ"ז משמע שבמקום שאין חשש שיחשדוהו כגון שלא ידועה הפגיעה או שידוע לכל שפייסו כדבעי אינו צריך לכך. אכן במקור הרמ"א [שהוא המרדכי מתנחומא והמהרי"ל, הביאם בד"מ] מבואר הטעם משום שע"ז הקב"ה רואה שמשפיל עצמו ומוחל לו, ומשמע שנצרך זה לעצם הכפרה [ונצרך גם במקום שאין חשש שיחשדוהו] ולכאוי הוא לעיכובא בכפרה, וטעם המ"ב והאחרונים הנ"ל שנטו מטעם המרדכי והמהרי"ל וממשמעותו לעצם הכפרה אפשר משום משמעות סתימת הבבלי [יומא פז] - שדין עשרה זה נאמר רק במי שלא פוים ומת אבל מי שפוים כדן א"צ, וכמ"ש הב"ח [סי' תרו, ד"ה ומ"ש ואם מת] והוסיף הב"ח שכן מבואר בשאר מחברים [ונראית כוונתו למה שהרי"ף והרמב"ם והטור ועוד ראשונים הביאו דין עשרה זה רק גבי מת], ועוד שברס"ג ויש"ש ופר"ח ועוד [הו"ד בהערה הקודמת] מבואר שלאחר פיוס ג"פ כבר יש כפרה.

⁵³ וצ"ל מהו גדר דברי תורה לדין זה [סוגם, שיעורם].

⁵⁴ כ"כ המנהיג [הל' צום כפור אות מג בשם הרי"ף] ומקור חיים [או"ח סי' תרו ס"א]. ונראית סברתם שאחרי שמצינו בכמה דינים ששווה כבוד ומורא אביו לכבוד ומורא רבו המובהק כ"ש שלא גרע כבוד אביו מרבו שאינו מובהק. ודין אמו מסברא נראה שהוא כמו אביו, אכן במקור חיים שם כתב "ואמו צ"ע". שוב הראוני שבספר מאה שערים [שער כ"א, הובאו מדבריו בשו"ת המבי"ט, שו"ת הרדב"ז, שו"ת אבקת רוכל ועוד] נקט בפשיטות דה"ה באמו.

במילות בקשתו ובסגנונו כדי שעי"ז ימצא דרך חדשה לליבו. ומ"מ חידוש אופן זה הוא רק לכתחילה ולא לעיכובא.⁵⁵

הג' אנשים שלוקח עמו בחזרת הפיוס צריכים להיות בכל פעם ג' אנשים אחרים⁵⁶, והטעם נראה כנ"ל, ולפי"ז אף דין זה הוא רק לכתחילה ולא לעיכובא.⁵⁷

עוד צריך ליתן שיהיו מספיק בין פיוס לפיוס כדי שיתישבו דבריו בליבו להרגיע קפידתו⁵⁸, והכל לפי הענין.⁵⁹

ז. זמן הפיוס

א. אין לפייס חברו בשעת כעסו אלא ימתין עד שישכך כעסו ואז ירצהו⁶⁰.

ב. ומאידך אין להמתין יותר מכך ותיכף כשיוכל לפייסו יפייס⁶¹.

ג. ואם אין לו פנאי יכול להמתין עד עיוה"כ שאז מחויב לתקן הכל⁶².

⁵⁵ שכן מקורו של המ"ב שצריך לפייסו בכל פעם במין רצוי אחר הוא הב"ח שדייק כן בגמ' וגם הביא ש"כ המהרי"ל וסיים שם "אלא שהרי"ף והרמב"ם והסמ"ג והרא"ש לא הביאו זה בחיבוריהם".

⁵⁶ שעי"ת [ש"ד, י"ט] "ואם לא מחל לו יבוא לפניו שנית עם **חבורה אחת** וכן יעשה פעם שלישית", וכ"כ באורחות חיים הל' עיו"כ סי' י' "מביא שורה ג' בני"א מרעיו ופוגעים בו ומבקשים ממנו, לא נתרצה מביא **אחת** וכן שלישית". וכן יש להוכיח מהרס"ג [הו"ד לעיל הע' 51] שמבאר דין פיוס הנפטר שמצריך מעמד עשרה משום דאית בהו ג' כתות של אנשים כל אחת [וכ"כ המבי"ט בקרית ספר סוף הל' תשובה והוסיף דהוא עצמו חשיב העשירי "ויהא הליכתו לקברו חלף [הליכתו] לביתו בחייו ובעשרה כנגד ג' שורות **והוא**"], וכן משמעות הרמב"ם "לא רצה חברו למחול לו מביא לו שורה של שלושה בני אדם מרעיו ופוגעים בו ומבקשים ממנו, לא נתרצה להן מביא לו שנייה ושלשית וכו' ", ולשון שניה ושלשית נראה דקאי אקבוצת בני האדם ולא על מעשה החזרה דא"כ הל"ל יחזור שנייה ושלשית. וכן משמעות המ"ב ס"ק ד' דכתב על הג' פעמים שיש בזה "ריבוי אנשים".

⁵⁷ כן משמעות רוב ראשונים והשו"ע שלא הזכירו דבר זה, והסברא כנ"ל דהוי רק אופן היותר טוב להשפיע על הנפגע שימחול. ובפרט שלדעת המקור חיים [הו"ד בהערה הבאה] והפ"ח [תר"ו ס"ב, הו"ד בפמ"ג א"א שם סק"ז ובכף החיים ס"ק י"ז] אף לכתחילה יכול לפייס באותם ג' אנשים.

⁵⁸ כן נראה במהרש"א יומא פז: ד"ה בג' שורות, וכן משמעות לשון השו"ע שכתב ואם אינו מתפייס בראשונה **יחזור וילך** פעם שנייה ושלשית ובכל פעם **יקח עמו** ג' אנשים [ולא כתב יפייסנו בפני ג' אנשים ג"פ], ובמקור חיים סק"ב נראה שדייק כן בלשון השו"ע אך חידש שדבר זה הוא רק לאחר הפעם הראשונה אבל הפעם הב' והג' אפשר לעשותם אפילו באותו מעמד בזה אחר זה, ומ"מ גם בהם ישהה קצת בין פיוס לפיוס, עכ"ד.

⁵⁹ הגמ' יומא פז: הביאה מקור לדין שצריך לפייס ג' פעמים מאחי יוסף שחזרו על בקשתו ג"פ באמרם [בראשית נ, יז] אנא שא נא ועתה שא נא, והנה הם עשו זאת באותו מעמד, ואפשר משום שחששו שלא יהיה מזומן להם יוסף לפיוס נוסף והיה עליהם לנצל את אותה הזדמנות במלואה.

⁶⁰ אבות [פ"ד, י"ח] אל תרצה את חברך בשעת כעסו, גמ' [ברכות ז:]-ורמב"ם [דעות ה, ז]. והטעם כתב רש"י באבות שם "אל תרצה דאינו מועיל לך שאיננו מקבל ריצוי מתוך רתחנותו". וראה ברבינו יונה ובמאירי ועוד שהוסיפו שלא רק שאין דבריו מועילים אלא שאף יכולים להגדיל כעסו. ומכל זה מסתבר שפיוס בשעת כעסו אף לא חשיב פיוס כלל. שו"ר ש"כ"כ הבן יהודה ברכות ז: עיי"ש. [ופעמים בנזק הנמשך והולך כגון שהפוגע ביטל לו שידוך או הפסיד לו מקום עבודה, כל זמן שחברו עוד לא השתדך או עוד לא מצא עבודה צערו חי בקרבו והוי קצת כהמשך שעת כעסו ונראה דבכה"ג עדיף להמתין עם הפיוס לשעת כושר לכשימלא חסרונו, והכל לפי הענין].

⁶¹ מקור חיים סי' תר"ו וערוך השולחן שם ס"ק ב', ונראה דמלבד מה שכל תשובה יש להקדימה לאלתר [ראה מש"כ במאמר חזרה בתשובה בחודש שבט הנדפס בריש קונטרס מעשה התשובה] עוד יש כאן סיבה נוספת להזדרז שהרי כפרתו תלויה בפיוס חברו ושמה כשירצה לפייסו לא ימצא לו, ואין זה כעבירות של בין אדם למקום שהקב"ה מצוי לאדם בכל עת ובכל מקום שיחפוץ לשוב. שוב הראוני שכבר עורר על כך הח"ח [נדפס בשיחות הח"ח]. ועוד, שכשכדוחה את הפיוס לעיוה"כ עלול חברו להרגיש שלא איכפת לו באמת על שפגע בו ורוצה רק שתהיה לו כתיבה וחתימה טובה, ויכביד הדבר על חברו להתפייס.

⁶² מ"ב סי' תרו סק"א וכתב הטעם כדי שיטהר מכל עוונותיו, וברא"ש [יומא פ"ח סי' כ"ד] ובטור [סי' תרו] ובלבוש [סי' ב] כתבו הטעם כדי שיהיה לב ישראל שלם אחד עם חברו ולא יהיה מקום לשטן לקטרג עליהם ביוה"כ [ומטעם זה ניחא מש"כ המקור חיים סעיף א' והשפת אמת (יומא פ"ז: ד"ה בגמרא) שיש לבקש מחילה גם אם חברו מקפיד על דבר שאין ראוי להקפיד עליו. שו"ר שבאז נדברו (חלק ח' סי' ס"ח) כתב לדייק כן מדברי הרא"ש הללו שכתב דהחויב הוא "לפייס כל אדם שנוטר לו איבה" ולמד כן ממעשה דרב שהלך בעיו"כ לפייס את ההוא טבחא "אמר

ח. פיוס על הספק

נוהגים בערב יוהכ"פ לבקש מחילה אף שלא יודע שפגע בחבירו **שמא** פגע בו⁶³, ובפרט יש לבקש מחילה מאביו ואמו שמצוי שציערם⁶⁴.

ט. מחילה ללא פיוס

המחסיר דין מדיני הפיוס ואפילו דבר המעכב ואפילו כל הפיוס כולו, כל שמכל מקום מתרצה לו חבירו ומוחל לו באמת הוי מחילה ומתכפר⁶⁵.
אכן אף שזכה למחילה נראה דמעלה היא שיפייס חבירו⁶⁶.

איזל אנא ואפיק ליה מדעתיה כדי שיהא לב ישראל שלם עם חברו⁶⁷, והרי רב לא חטא לקצב ולא היה מחויב לפייסו מן הדין, רק מחמת טעם שיהיה לב ישראל שלם הלך לפייסו].

⁶³ כתב הרמ"א [תרו"ס"ב] **"ונהגו** לבקש מחילה בערב יוהכ"פ, ולכאוי קשה דאם מיירי שיודע שפגע בחבירו הרי כבר נתבאר בשו"ע [ס"א] שצריך לפייסו, ועוד קשה לשון נהגו דהרי זה חיוב מן הדין, וביאר ערוה"ש [ס"ד] שהרמ"א מיירי "אף שלא חירפו זה לזה כלל, מ"מ שמא פגעו בכבוד זה לזה" והיינו שגם אם אינו יודע שפגע בחבירו מ"מ יש לחוש **שמא** פגע או החסיר בכבוד חבירו וציערו מבלי שימת לב או ששכח, **ודבר זה** מצוי בקרובים אליו כחבירו וילדיו וביותר באשתו שתלויה בו ודמעתה מצויה. וראה לקט יושר [ח"א עמ' קמ"א ענין ב'] שכבר נהגו כן אצל בעל תרוה"ד שבבית מדרשו בליל יו"כ היו כל הקהל עוברים לפניו לבקש מחילתו והיה השמש מכריז בשמו שמבקש מחילה.

וחכ"א העיר דמלשון המרדכי [שהוא מקור הרמ"א] שכתב "מנהג לבקש מחילה עיו"כ וכו' כדי שתקבל תשובתם לפני הקב"ה בשלום ובחיבה" לא משמע הטעם כהערה"ש להשיג כפרה על הצד שפגע בחבירו אלא נראה דכוונת המרדכי ורמ"א שנהגו לבקש מחילה אף מכל מי שיודע בו שמקפיד עליו **שלא כדיון**. ומשום שאין בקשת מחילה זו מדין המ"ע דתשובה אלא רק ממנהג להיטיב לפני הקב"ה את קבלת תשובת כלל ישראל ביוהכ"פ בשלום ובחיבה נהגו בבקשת מחילה זו רק בערב יוהכ"פ עכ"ד. ולפי"ז לא מצינו ברמ"א שמנהג בקשת מחילה הזה הוא על שמא פגע, אך מ"מ סתמנו שנהגו לבקש מחילה על הספק משום שכמדומה המנהג הרווח הוא כדברי הערוה"ש וכדמצינו שכבר נהגו כן בבית מדרשו של תרוה"ד. [ויש קהילות שנוהגות בקשת מחילה על הספק גם אצל חתן ביום חופתו].
⁶⁴ פשוט. וראה בבן איש חי [נצבים ס"ו] הביאו כף החיים [סימן תרו"ס"ק מד] וז"ל "כל אדם יבקש מאביו ואמו מחילה ודבר זה הוא חיוב גדול וכו' שאין אדם ניצול מחטא זה בכל יום וכו'".

⁶⁵ דאחרי שמטרת הפיוס היא לתקן ולהסיר קפידת חבירו עליו כדי שימחל לו מה לי אם הושגו הפיוס והמחילה ע"י השתדלותו ומה לי אם ע"י סיבה אחרת, וקצת ראייה מהגמ' מגילה כ"ח. במר זוטרא כי הוה סליק לפוריה אמר שרי ליה מריה לכל מאן דצערן, ומשמע דמועיל זה אע"ג דלא פייסוהו במאומה. ומלשון הח"א בתפילה זכה [כלל קמ"ד ס"כ] שכתב "אני מוחל במחילה גמורה ולא יענש שום אדם בסיבת"י [וכן הוא בנוסח קרי"ש שעל המטה] משמע שמועיל שלא יענש והיינו שמתכפר לו. וכן נראה דעת הח"ח ממה שהביא בנו ר' ליב [בדוגמא מדרכי אבי אבות כב] אודות "תפילה זכה" שהועתקה מספר חיי אדם "כי בלי זה נשאר משוקע בכמה עוונות באשר בין אדם לחבירו אינו מכפר יוהכ"פ וכו'", וכן נראה ביפה מראה [הביאו הפר"ח סי' תר"ו], שכתב "ואפילו אם העלוב מתפייס מבלי שילך העלוב אצלו כלל שפיר דמי, ומה צורך לבושה ובזיון לכפר עליו **מאחר שהעלוב מוחל לו בלא"ה ובדידיה תליא מילתא**". וכן מוכח בספר יוסף אומץ סי' תתקפ"ט "מנהג העולם שהולכים לאוהביהם בעיו"כ לבקש מחילה ועל הרוב אינו לצורך כי לא חטא להם ואף אם במשגה חטא להם הלוא על כל פשעים תכסה אהבתם **ובדאי כבר סרה קנאתם ושנאתם מעליהם** ולא מן השם הוא זה" והיינו שאחרי שכבר מחלו מעצמם תו אין צורך מן הדין לבקש מחילה, וכעין זה כתב הלבוש [סי' תר"ו סוס"ב, ד"ה ולא כאלו השוטים], וכן הוא בחתם סופר [תורת משה פר' וזאת הברכה ד"ה בהתאסף] "כי בזמן שביהמ"ק היה קיים לא מצינו שהוצרכו לבקש מחילה זה מזה בעיוה"כ כי מטבע הקרבנות בעצמם לקרב הלבבות ולהשלים ביניהם אבל בימי ראב"ע נחרב הבית על כן דרש [יומא פו:] שירצו את חבריהם וכו' ", שוב הראוני ברבינו יונה [משלי ט"ז, עה"פ ברצות השם דרכי איש וגו' שכתב שהחוטא לרבים "בהכלמות ובצער ובגאווה ובבוז וכו' הנה ברצות השם דרך תשובתו [שהיא רק לשמים] **יתן בלבבם שיתרצו לו ונמצאו נזקיו כלא היו**", וכן נראה מדבריו בספר היראה [אות סז במהדו' שפתי חכמים] שכתב "ואל תעשה שום דבר מיאוס בפני חבירך ואם עשו אחרים בפניך **מחול להם ואל יכשלו על ידיך**". וכע"ז כתב בספר חסידים [סי' מד]. וכן מובא בשם הגריש"א זצ"ל [אשרי האיש או"ח ח"ג פ"כ סי' ה]. וכ"כ בחוט שני יוה"כ עמ' ק' "ואם הנפגע מחל מצדו מחילה גמורה למי שציערו מסתברא דשפיר מהני כיון דסו"ס נתרצה אף שלא היה כאן פיוס". [והיה מי שלמד דבלי שמכניע את עצמו בבקשת המחילה לא מתכפר לו אף אם הנפגע מוחל, ואף הביא כן בשם ה"כוכבי אור", אבל כבר השיג על כך בשו"ת אז נדברו ח"י סי' ס"ה והעיר שאין לכך מקור כלל בדברי ה"כוכבי אור" עיי"ש].
⁶⁶ הבי"ח [סי' תרו"ד] מצאתי [והא"ר] [ריש הסימן] הביאו מהעין יעקב שלכתחילה צריך שילך הנפגע בעצמו ולא ישלח שליח שיפייס [והביאם המ"ב ס"ק ב'] והם מיירי בשחברו עוד לא מחל, ויל"ע אם גם אחרי שכבר מחל מעצמו יש טעם לפוגע להוסיף פיוס, הנה בעין יעקב עצמו ביאר טעמו "וזאת הבושה והבזיון הם לכפר עליו מאשר חטא לחבירו", ונראה לטעמו שהבושה היא כעין תשובת המשקל להמפייס על מה שציער לחבירו והוא מעלה בתשובה

י. הקושי לפייס כדין

הנה כפי שנתבאר לעיל [סעיף ב'] מצריך הפיוס הכנעה לפני הנפגע ודבר זה הוא קשה בטבע. וביותר קשה קיום הדין דהבאת ג' אנשים לבקשת המחילה. ומכאן יש לכל אדם להתעורר עד כמה נצרך להוסיף זהירות שלא לפגוע בחברו אחרי שרפואת פגיעה זו היא כה קשה [מלבד עצם איסור התורה שבדבר].

וכן מי שכבר נזקק לפייס יבין כמה צריך להיות אמיתי בחרטתו וצערו וכניעתו בבקשת מחילתו מהנפגע כדי שיזכה כבר בתחילת פיוסו למחילה באמת ולא יתחייב בדינא דהגמ' לבוא שוב עם ג' אנשים שהוא לעיכובא⁶⁷ וקשה מאוד לבני זמננו לקיימו. וראה הערה⁶⁸.

יא. זהירות מהטעיית היצר

הנה בכל ויכוח בין בני אדם [ואצ"ל מחלוקת ממש] מצוי מאוד שכל צד בטוח שהצדק עמו ושכל מעשיו הם כדין ואילו העומד נגדו הוא הוא עושה העוולה ועליו מוטלת החובה לפייסו, ומשום כך אפילו כשיודע אדם את חומר העבירות שבין אדם לחבירו⁶⁹ ואת חובת הפיוס שעליהן, מ"מ מצוי שאינו רואה סיבה לחייב עצמו לפייס את זולתו.

אכן צריך האדם לידע שלמרות שהוא מרגיש בטוח בצדקת מעשיו מ"מ טבע האדם שבשעת חימום מורה היתר לעצמו, ולאחר מעשה אינו רואה חובה לעצמו [שבת קיט]. [ואף אם הצדק עמו עדיין פעמים רבות לא הותר לו לריב עם חבירו אלא יש לו לתובעו לדין תורה וכיוצא ב]. ולכן כל אדם היודע שחבירו מקפיד עליו לא לבדוק את עצמו⁷⁰ האם אכן כל מעשיו שגרמו לקפידת חבירו מוצדקים היו ע"פ דין תורה⁷¹.

ואפילו אם ימצא שאכן כל מעשיו היו מוצדקים, מ"מ בעיוהכ"פ נכון, וי"א אף חייב, לפייס את חבירו⁷² כדי שיהיה לב כל ישראל שלם זה עם זה.

כלפי שמיא השייכת אף לאחר שחבירו מחל [וראה עוד בחוט שני ר"ה ויוה"כ עמ' ק'], ומ"מ דבר זה לא יהיה מחויב יותר מדין הפיוס כאשר חבירו עדיין מקפיד עליו שכתבו המ"ב [ס"ק ב'] בלשון "ונכון שילך בעצמו אליו".
⁶⁷ דהיינו שקודם שעשה כן אין הנפגע צריך למחול לו ומעוכבת כפרתו, כדמשמע בגמ' ושו"ע [לעיל סעיף ו'].
⁶⁸ ומי שחברו לא התפייס בראשונה ורואה עצמו כאינו יכול להביא ג' אנשים ישתדל מ"מ להרבות בעוד מיני פיוס [כדלעיל סעיף ה', ב'] שעיי' יתכן שישגי מחילת חברו.

עוד מצינו לרבינו יונה [ש"ד, יט] שלמד דדין פיוס בפני שלשה הוא בשהיתה הפגיעה בפני אחרים, ומשמע שעל פגיעה שבינו לבניו אין צריך, אכן שאר ראשונים ופוסקים ושו"ע לא חילקו בדבר.
ולכא' תתכן עצה שלאחר סרוב הנפגע למחול בפעם הראשונה ישאל אותו הפוגע אם הוא מסכים שישוב אליו עם ג' אנשים לבקש בפניהם את מחילתו, ואם לא יסכים לכך הנפגע [וכפי המצוי] יהיה בזה לכא' שחרור הפוגע מחובת הדין להביאם ויהיה די לו בחזרת הפיוס שניה ושלישית בין שניהם ולא יותר שהרי כל הבאת הג' הללו היא אמצעי להוסיף בהטבת לב הנפגע שיתרצה למחול וכאשר לא ניחא ליה מעמד מחילה שכזה הרי יהיה זה רק מכביד על לבו ומרחיק את המחילה. וצ"ע. וחכ"א העיר דאפשר שלאחר שבזמננו מעמד מחילה שכזה בדרכי פועל הפך השגת פיוס ליבו תו ליכא כלל להאי דינא, ועיין.

⁶⁹ ראה בפ"י הגר"א [משלי יד, יט] ג' חומרות בגמולי עבירות שבין אדם לחבירו: א. שנפרעים ממנו גם בעוה"ז משא"כ ברשע למקום פעמים יבלה בטוב ימיו. ב. שעל עבירות לשמים יש הנהגה של חסד שאינו משלם כפי הדין ממש אבל הרע לבריות אין מנקים לו כלל. ג. שהרע לבריות יושב בגהנם יותר מהרע לשמים בלבד.

⁷⁰ והדרך הישרה להנצל מטעות המצויה היא לשאול ת"ח אם אכן הדין עימו [ועליו לדקדק להציג לפניו את פרטי המקרה בשלימותו מתוך בקשת האמת]. וראה כעיי' במ"ב תר"ו סק"א בשם הח"א.

⁷¹ וגם באופן שחבירו ודאי פגע בו אין היתר כללי לגמול לו כרעתו ויש בזה כמה פרטים וחילוקי דינים ואכמ"ל.

⁷² לעיל הע' 15. ועוד, גם אם נימא שחייב הפיוס הוא רק על החוטא כבר כתבו הפוסקים [מטה אפרים ס"ג, וקצשו"ע סי' קלא ס"ד ועוד] שאם אין החוטא מתעורר לבקש מחילה יש לנפגע להמציא עצמו אליו כדי שיבקש ממנו מחילה, והדרך הטובה לעורר את חבירו לפייסו הוא עיי' שיקדים ויפייסו תחילה ועיי' יקל לחבירו להשיב לו בפיוס, וירויח בזה גם את מצות המחילה.

המחילה

א. הזכות להקפיד

הפוגע בחבירו בכוונה לצער, בין בגופו בין ברגשותיו ובין בממונו, מותר לנפגע להקפיד עליו עד שיקבל פיוס כדין¹.

אכן שתי מצוות מוטלות על אדם הנפגע מחברו ומקפיד עליו:

א. להוכיח את הפוגע ב. לקבל ממנו פיוס כשהלה מפייס [ולהתירצות לו] עד כדי מחילה גמורה.

ב. התוכחה [להעברת השנאה]*

א. המרגיש שנאה לחברו משום שחושב שפגע בו² מחויב מן התורה להוכיחו על כך³.

מצות עשה

חיוב תוכחה זו הוא עצת התורה כדי לבטל מליבו את השנאה⁴.

ראה הערה אודות ההבדל בין תוכחה זו לתוכחה על חטא לשמים⁵.

¹ פשוט, שהרי כל מצות פיוס באה להסיר קפידתו של הנפגע, והיינו שההקפדה היא מציאות טבעית בלב הנפגע שאין בה איסור ורק לאחר שהפוגע פייסו כדבעי יהיה הממשיך להקפיד נתפס במידת אכזריות כמבואר לקמן ס"ג, והיינו שקודם לפיוס אף מידת אכזריות אין בו, וכן מוכח ברמב"ם [תשובה ב, י] ושו"ע [ח"מ סי' תכב ס"א] שכתבו **שאחרי** שביקש מחילה אסור לאדם שיהיה אכזרי מלמחול.

² וזה דווקא כשהפגיעה היא משום שהתנהג עימו שלא כדין, [כמבואר לעיל בדיני הפיוס א, ד] אך אם חברו התנהג עמו כדין ואעפ"כ שונאו אזי מוטל עליו להסיר השנאה מבלי מצות תוכחה, וה"ז דומה לשונא את חברו מחמת קנאה וכיוצא ב.

³ הנה מצינו לכמה כמה מהראשונים ז"ל מפרשי הפשט שהפסוק [ויקרא יט, יז] 'לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא' מייירי בפגיעה שבין אדם לחבירו שגרמה לשנאה וציווי התוכחה אינו מצוה בפני עצמה אלא נמשך ל'לא תשנא' על מנת לבטל השנאה.

הרמב"ן בפירושו העיקרי [והנכון בעיני] כתב "והנכון בעיני כי הוכח תוכיח כמו והוכיח אברהם את אבימלך [י"ל שאינו לשון תוכחה אלא לשון ויכוח] ויאמר הכתוב אל תשנא את אחיך בלבבך בעשותו לך שלא כרצונך, אבל תוכיחנו מדוע ככה עשית עימדי, ולא תשא עליו חטא לכסות שנאתו בלבך ולא תגיד לו כי בהוכיחך אותו יתנצל לך או ישוב ויתודה על חטאו ותכפר לו..." וכן פרשו ר' סעדיה גאון, הרשב"ם והחזקוני [בפירושו הראשון] שהוסיפו תיבת "אלא" לביאור הקשר שבין ה'לא תשנא' ל'הוכח תוכיח'. וכן מוכח ברבינו יונה [הו"ד בהערה הבאה]. [אמנם משמעות פרש"י וכן מוכח מאונקלוס (עיין רמב"ן) דהתוכחה היא ציווי בפ"ע להוכיח את מי שחטא לשמים וכדרשת חז"ל בגמ' ערכין טז: , ולפ"ד אין מקור להנ"ל], וכדבריהם הביאו הפוסקים להלכה:

כתב הרמב"ם [דעות ו, ו] "כשיחטא איש לאיש לא ישטמו וישתוק וכו' אלא מצוה עליו להודיעו ולומר לו למה עשית לי כך וכך ולמה חטאת לי בדבר פלוני שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך" [וכ"כ בסה"מ מצוה ר"ה], וכ"כ הסמ"ג [ל"ה ה'] החינוך [רל"ט], וכ"כ החרדים [פ"ב כח-כט], וכן פסקו המג"א [סי' קנ"ו סק"ב] והגר"ז [שם], וכתב המ"ב [שם ס"ק ד'] "כתב הרמב"ם בסה"מ דבכלל מצות הוכחה הוא שנוכיח קצתנו לקצתנו כשיחטא איש ממנו לאיש ולא נטור בלבבנו ולא נחשוב לו עוון אבל נצטוונו להוכיחו במאמר עד שלא ישאר דבר בנפש".

⁴ כן כתב רבינו יונה בפירושו למשלי [י, יח] על הפסוק 'מכסה שנאה שפתי שקר וגו'' "וכבר נתבארה בתורה העצה היעוצה על מחשבת השנאה וידיעת החטא והדבה בחבירו, שנאמר לא תשנא את אחיך בלבבך הוכיח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא".

⁵ הגם שתוכחה זו נלמדת מאותו מקרא כמו מצות התוכחה על חטא לשמים מ"מ שונה היא ממנה במהותה, שהתוכחה על חטא לשמים באה לטובת החוטא ללמדו לקח **ולהחזירו למוטב** ואילו בתוכחה על פגיעה מחבירו דורש הנפגע את עלבונו וטובת עצמו ומטרתה **לביטול השנאה** מלבו כנ"ל, ומשום כך שונה היא בצורתה שהיא באה בשאלה על מנת לברר ענין הפגיעה ולא בטענה על שחטא. חילוק נוסף יש שלא מצוי בה פטור מלהוכיח משום חשש מנקמת החוטא השייך בתוכחה על חטא לשמים, שכן אין בה את הקושי הטבעי לאדם לקבל "מוסר" מזולתו דהרי כל אדם (אפילו גוי) מקבל בהבנה את פניית הנפגע אליו על שפגע בו, וראה עוד לקמן הע' 21 מש"כ בזה.

* בסעיף זה נעזרנו רבות בספר בין אדם לחבירו כרך א' (הוצאת מכון תורת האדם לאדם צפת תשנ"ו) שהרחיבו בטווי"ד בביאור כל חלקיה, עיי"ש.

גם אם אינו שונא⁶ אלא רק מקפיד עליו שבזה אפשר שאינו מחויב מן התורה להוכיחו⁷ מ"מ נראה פשוט שרצון התורה שיוכיחו גם בזאת⁸.

ב. טעם תוכחה זו הוא על מנת לבטל את השנאה שבליבו, ולכן צורתה הוא דרך שאלה לפוגע למה עשית לי כך וכך שעי"ז ישיב לו שעשה בלי כוונה [או יסביר מעשהו באופן אחר], או שיודה על כך שאכן חטא כנגדו אך עתה הוא מתחרט ומבקש מחילתו⁹. שאלת התוכחה צריכה לבטא את כל מה שמרגיש נפגע ממנו, שאין להשאיר חלק מהפגיעה מבלי תוכחה¹⁰.

⁶ השונא הוא מי שלא דבר עם חבריו מחמת איבה ג ימים [ביאור מהרש"ל על הסמ"ג ל"ת פ', חרדים פכ"א סעיף יט, ח"ח בקונטרס אהבת ישראל פ"ב, ועוד] או מי ש"מבקש רעתו" [הנזכר בקרא במדבר לה, כג, תשובת רב שרירא גאון (הובאה בתשובות הגאונים קדמונים סי' ק), שו"ת מהרש"ל סי' לג ועוד].

⁷ הרמב"ם [דעות הנ"ל] והסמ"ג [ל"ת ה] הביאו את המצוה באופן שכבר קיימת שנאה דכתבו "לא ישטמנו וישתוק אלא מצוה עליו להודיעו וכו'" דמשמע שבאופן שאין שנאה אין חיוב להוכיחו, וכן משמע ברמב"ם [שם, הל' ט', הו"ד לקמן בהע' 19] שבבארו שכשהנפגע מוחל מעצמו פטור הוא מלהוכיח כתב "לא הקפידה תורה אלא על המשטמה", וכן ברמב"ן [ע"ה"ת הנ"ל] נראה שמפרש הקרא דמייירי כשיש כבר שנאה בלב הנפגע דז"ל "ולא תשא עליו חטא לכסות שנאתך בלבך ולא תגיד לו וכו'". וכן משמע קצת פשטיה דקרא לכל המפרשים והפ' [הנזכרים בהערה 3] שפרשו שעל מציאות השנאה בלב נצטוונו בהוכח תוכיח ונמצא איפוא שאין לנו בפסוק מקור לחיוב תוכחה על פחות משנאה.

ודע דכל האמור הוא לענין מצות תוכחה להעברת השנאה, אכן פעמים שישנו חיוב תוכחה להחזיר החוטא למוטב כשאר חטאים לשמים ואכמ"ל, ראה הערה הקודמת ולקמן הע' 19.

⁸ דהרי מצוי הוא שמחמת שחושב שפלוני פגע בו בכונה רעה יגיע להרגיש שנאה כלפיו ורצון התורה הוא למנוע השנאה וכדכתבו הראשונים [הובאו מקצתם בהערה 3 ובהערה 7], ויותר מזה נראה בר"מ בסה"מ [לאו שג] שכונת התורה בולא תשא עליו חטא "שהזהיר שלא תחשוב לו עון בנפשך ותזכרהו" [וכע"ז כתב במצות תוכחה, עשה רח] והיינו שיש כאן אזהרת התורה לנפגע שלא יחשוב ויקבע בדעתו שחבירו אכן חטא לו ובמיד הרע לו [אלא יוכיחו ויברר הדבר עימו] משום שמחשבה זו היא המביאה לשנאת חבריו, ולפי"ד אפשר כבר בפשט הפסוק דאזהרה זו חלה עוד קודם לשנאה כל שהגיע להקפיד על חבריו.

⁹ כן מבואר בראשונים מפרשי הפשט, הרמב"ן, חזקוני והר"י בכור שור, וכ"כ החרדים ועוד. ומהאי טעמא אף כאשר ידוע לנפגע שהפוגע ביודעין עשה את מה שעשה [כגון שמנע ממנו להרחיב דירתו] מ"מ מחויב הוא בתוכחה זו, דע"י שיוכיחו אפשר שיתן טעם למעשהו או שכשישמע את גודל הצער שגרם לו יתחרט וישוב ויבקש מחילה. [אמנם הרמב"ם דעות הנ"ל לא הזכיר טעם זה וכתב רק "כשיחטא איש לאיש לא ישטמנו וישתוק וכו' אלא מצוה עליו להודיעו ולומר לו למה עשית לי כך וכך וכו' "ובספר בין אדם לחברו (כרך א' עמ' 171) דייקו מלשון זו דטעם התוכחה ועיקר תועלתה אינה דווקא תשובת התנצלות הפוגע אלא עצם גילוי הטענה והקפידא שיש לו על חבריו משום שע"י מיקל השנאה מלבו, וביותר משמע הכי מלשונו בסה"מ [מ"ע רה] "אבל נצטוונו להוכיחו במאמר עד שלא ישאר דבר בנפש" והיינו שע"י שמגלה ומוציא את כל אשר יש לו בליבו על הפוגע ע"י טבע האדם שנגרע, עכתי"ד. ומ"מ אף לדיוק זה מסתבר שאחרי שדרך היא שהתוכחה מביאה להתנצלות הפוגע הרי שאף להרמב"ם נכלל זה בטעם התוכחה].

¹⁰ רמב"ם [סה"מ רה] "נצטוונו להוכיחו עד שלא ישאר דבר בנפש" והעתיקו המ"ב [סי' קנו ס"ק ד]. וראה מש"כ בסוף הע' קודמת.

שאלה זו צריכה להשאל בכוונה לבירור הדבר עם נכונות לשמוע תשובת חברו ולא דרך הטחת דברים¹¹ וכן צריכה להאמר בצנעה, בנחת, ובלשון רכה¹² על מנת להקל על חברו לשמוע ולקבל¹³. וראה הערה מש"כ אודות סגנון התוכחה בזמננו¹⁴.

ג. השונא ויש באפשרותו להוכיח ומונע עצמו מהתוכחה הרי זה עובר בלאו דלא תשנא [כשמסתיר שנאתו בליבו¹⁵] ומבטל מצות עשה של ואהבת לרעך כמוך, ומצוי שנכשלים בדבר זה¹⁶ הן מחוסר ידיעת החיוב¹⁷ והן משום הקושי שבקיום מצוה זו¹⁸.

¹¹ דבאופן זה קשה לפוגע לקבל את הדברים ונמצא המוכיח מאבד את תכלית המצוה, ועוד עלול הוא להגיע להכלמת חברו ולעבור בזה בלאו דלא תשא עליו חטא כמב' בפוסקים [ראה מ"ב סי' קנ"ו ס"ק ד'], או להכשלתו בלאו דלא תשנא.

¹² רמב"ם [דעות ו,ז] וז"ל "המוכיח את חברו, בין בדברים שבינו לבינו בין בדברים שבינו לבין המקום, צריך להוכיחו בינו לבין עצמו וידבר לו בנחת ובלשון רכה וכו' ", וכ"כ המ"ב סי' קנ"ו ס"ק ד'. וכונת ב'נחת' היא שידבר ללא הגבהת קולו (ראה קהלת ט,ז), וכונת 'לשון רכה' היא בסגנון הפניה והדבור שיהיה ללא תקיפות (ראה משלי כה,טו). [וראה ספר ראש הגבעה לתלמיד הגר"א עמ' נו וז"ל "הזהר בני מן התוכחה שלא תוכיח את חברך בפני שום אדם או ברבים ח"ו והיא רעה יותר מאשר הרעה שעשה חברך"].

¹³ פשוט, וראה שבת לד- צריך למימרינהו בניחותא כי היכי דליקבלו מיניה וכ"ש הכא, וכן נראה בחינוך [מצוה רלט] "משרשי המצוה לפי שיש בזה שלום וטובה בין האנשים כי כשיחטא איש לאיש ויוכיחו במסתרים יתנצל לפניו יקבל התנצלותו וישלים עימו".

¹⁴ הנה הגם שלשונות התוכחה המובאות בראשונים הן דרך שאלה "למה עשית לי כך וכך" [רמב"ם, סמ"ג ועוד], "מדוע ככה עשית עימדי" [רמב"ן חזקוני ועוד], מ"מ נראה שאין לשונות אלו בדווקא אלא כל שיש בלשון תוכן המגלה לחבירו את הפגיעה שפיר דמי, וכן משמע בר"מ בסה"מ [מצוה רה] ובחינוך [רלט] ובמ"ב [קנו ס"ק ד] שסתמו שצריך להוכיחו ולא בארו אופן מסוים. ולפי"ז בדורותינו שנחלש טובא כח הבריות לשמוע תוכחות, עצה טובה יש להקל על הפוגע לשמוע ולקבל והיא שבמקום להשמיע לו ביקורת על עצם מעשהו יספר לו הנפגע רק על ההרגשה הרעה שקבל ממעשהו [ולדוגמא, במקום לומר לפוגע "למה ביישתי אותי" יאמר לו "הרגשתי בוש גדולה ממה שספרת עליי"].

¹⁵ סתמנו כדעת הח"ח [לאוין ז'] עפ"י הרמב"ם בספר המצות והחינוך, אכן ראה ספר בין אדם לחבירו ה"ל סוגיא א פ"א שהביא **שלרוב** ראשונים הלאו קאי גם על שנאה גלויה, ואף בדעת הרמב"ם עצמו הביאו למשמעות הכ"מ בהלכות דעות [ו,ה] דס"ל הכי.

¹⁶ ראה מש"כ הרש"ר הירש [חורב, חלק מצות, פ"ט ללמד ולהוכיח] "שדרך רוב בני אדם למאן לקיים מצוה זו", עיי"ש.

¹⁷ ויפלא איך יתכן שישנו חיוב עשה מה"ת שאינו ידוע דיו בקרב ציבור היראים. ואפשר משום דחיוב עשה זה לא התפרש בגמ' דשם דרשו המקרא רק לענין מצות תוכחה על חטא לשמיים, וכן פרש"י בחומש, ומשום כך נדמה לרבים שזהו כל העשה דהתוכחה.

¹⁸ יתכנו כמה קשיים לקיום מצוה זו :

א. משום הכבוד - "אינו רוצה להראות לחוטא שהוא נפגע ולהקטין את עצמו בפניו" [עלי שור ח"ב עמ' רמ], או שחושש שימצא טועה בשיפוטו את חברו לחובה.
ב. משום שאינו רוצה שהפוגע יתנצל והוא יצטרך למחול לו, אלא רוצה שהלה ישאר חייב ואשם לו לנצח [שם].

ג. חושב שהפוגע ידחה דבריו ולא תהיה תועלת בתוכחתו. [ובאמת בהרבה מהמקרים הפוגע יתנצל ויסביר את עצמו].

ד. ופעמים אף יחוש שהפוגע ישמח לאידו. [ובאמת כל שאינו מוחזק לשונאו ממש עליו לברר הדבר בתוכחה ולא להחליטו לשונא].

ועל המתקשה בזה לחזק עצמו ולהשיב אל לבו שטובה גדולה עושה הוא עם עצמו בתוכחה, שעל ידה הוא מציל עצמו מהרגשה לא טובה לעולם באשר לפלוני זה [וזאת מלבד עצם המצוה הגדולה שבדבר, והזכות לסגולת אלו דברים שאוכל פירותיהם בעוה"ז].

אמנם אם הנפגע מעדיף להעביר השנאה מלבו ולמחול לו מבלי להוכיחו רשאי [ואף יש בזה מידת חסידות¹⁹] שלא הקפידה תורה על התוכחה אלא כדי לבטל השנאה²⁰. וראה בהערה מה שיש לזהר בזה²¹.

ד. אמנם יש אופנים שבהם אין חיוב להוכיח והתוכחה אף עלולה לגרום להגברת השנאה:

1. כשידוע מכבר שהוא שונאו [כגון שלא דיבר עמו ג' ימים מחמת קטטה או שגילה שמחה לאידו וכיוצ"ב] דאז חזקתו שפגע בכוונה מחמת שנאה²².
2. כשיש דברים הניכרים שעשה כן מחמת שנאה²³. וראה הערה²⁴.

¹⁹ כ"כ הרמב"ם [הו"ד בהערה הבאה], וראה טעמו דכיון שרצון התורה במצות התוכחה היא להסיר השנאה, וכאשר מוכיח חבירו אין הדבר ודאי שתסור ואם מוחל ומסיר השנאה הרי שמתקיים ודאי רצון התורה [ולפמ"ש המגדל עוז ועוד (הו"ד בהערה הבאה) יש בזה אף מעלה של ענוה שלא לשמה עיי"ש].

²⁰ כתב הרמב"ם [דעות פ"ו ה"ט] "מי שחטא עליו חבירו ולא רצה להוכיחו ולא לדבר לו כלום מפני שהיה החוטא הדיוט ביותר או שהיתה דעתו משובשת ומחל לו בלבו ולא שטמו ולא הוכיחו הרי זו מידת חסידות, לא הקפידה תורה אלא על המשטמה".

הנה יש שרצו לבאר דסיבת הפטור מהתוכחה היא דווקא משום שההדיוט ביותר בודאי אינו מקבל תוכחה וכשם שמצוה לומר דבר הנשמע וכו', והיינו שבאדם רגיל ליכא להך פטור, אבל מלשון הר"מ "ולא רצה להוכיחו" משמע שאין מניעת התוכחה מפני שא"א להוכיח אלא מפני שזה רצונו ובחירתו של הנפגע, וכן ממה שסיים הר"מ לבאר הדין "לא הקפידה תורה אלא על המשטמה" נראה שסיבת הפטור הוא משום שכבר מחל והעביר השנאה מליבו והר"מ אורחא דמילתא נקט שבהדיט ביותר מצוי שיעדיף הנפגע להמנע מתוכחה, וכן מוכח בלח"מ [ה"ח], וכן נקט בעל הפמ"ג [בספרו מתן שכרן של מצות, סוף חקירה ד'] שסיבת הפטור היא משום שהסיר השנאה ולא משום שהגברא הפוגע אינו בר תוכחה, וכן הגר"ז [או"ח סי' קנו ס"ו] בהעתיקו הלכה זו השמיט המילים "הדיוט ביותר" ומשמע דלא בזה תליא מלתא, וכן מצינו לאחד מן הראשונים [עץ חיים, הו"ד בקובץ שיטות קמאי ערכין טז:] שהעתיק בזה את הר"מ בלשון "לא הקפידה תורה להוכיח אם לא ישטמו בלב וכו'" והשמיט את שהיה החוטא הדיוט ביותר או שהיתה דעתו משובשת, וראה עוד במגדל עוז ומשנת חכמים ועוד שצינו מקור הר"מ מסוגיא דערכין טז: תוכחה לשמה וענוה שלא לשמה דמשמע דטעם הפטור מלהוכיח הוא משום מחילת הנפגע ולא משום איזו מניעה מצד הגברא הפוגע. שוב הראוני שכן כתב בהערות להגר"ש זצ"ל ערכין טז:.

²¹ ויש להעיר דפעמים שהאדם אינו רוצה להוכיח [מהטעמים שנתבארו לעיל בהע' 18] וסובר במחשבה שטחית שפטור הוא מחיוב תוכחה משום שכבר מחל, ובאמת צריך לבדוק עצמו יפה יפה אם אכן העביר כל שנאה מלבו דאף אם נשארה בלבו רק קפידא על חבירו צריך הוא לעצת התורה להוכיח חבירו שזו העצה המועילה ביותר עד שלא ישאר דבר בנפש. [ומדת החסידות שכתב הר"מ היא רק באופן שאכן מוחל באמת].

ודע דמה דמרגלא בפומא דאינשי דבזמננו פטורים אנו בד"כ מתוכחה אינו שייך בנידו"ד, דהנה יש הסוברים לפטור עפ"י הגמ' ערכין טז: משום תמיהת רבי טרפון אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח ותמיהת רבי עקיבא אם יש מי שמקבל תוכחה, אבל דבר זה לא נפסק להלכה ואדרבה נפסק איפכא ברמב"ם ושו"ע [סי' תרח בהגהה ס"ב] שחייב להוכיח עד שיכנו או יקללנו, והפטור היחיד שמצינו בזה להלכה הוא רק במקום של חשש שינקום בו [שם, ביה"ל ד"ה חייב להוכיחו], ובתוכחה דידן שהיא מהנפגע לפוגע לא מצוי כלל חשש זה [כמבואר לעיל הע' 5] וליכא לפטור זה.

ויש הסוברים לפטור עצמם משום הגמ' [שם] יכול אפילו פניו משתנים ת"ל לא תשא עליו חטא, והרי אין אנו יודעים להצליח בתוכחה כך שלא יהיה שינוי פנים, אך אין זה נכון דמבואר ברש"י ד"ה ופניו משתנים "שיוכיחו ברבים **להלבין פניו**" וכן הוא ברמב"ם [דעות ו, ח] שנקט לשון "עד שיכלימונו" שהוא הלבנת פנים כמבואר בהמשך לשונו שם [והכלימה היא הדרגה העליונה שבבושה כמבוי בשע"ת ש"א אות כב] והיינו שרק בשינוי פנים גדול מאוד בגדר של 'הלבנת פנים' הוא האיסור. ובאמת מוכרח מסברא שאין איסור בכל שינוי פנים שהרי אי אפשר לאדם לקבל ידיעה מצערת על חטא שחטא מבלי שיצטער על כך ויהיה לו איזה שינוי פנים מזה.

²² פשוט, שהרי באופן זה לא רק שלא תועיל התוכחה להסיר השנאה אלא עוד יוסיף הלה שמחה לאיד, וכ"כ בספר מצוות הלבבות [י"ל תרס"ב, ה' נקימה ונטירה אות יז].

²³ כ"כ במצוות הלבבות [הנ"ל סט"ז], וביאר טעמו דהרי אפי' איסור קבלת רכילות הותר כאשר יש דברים הניכרים, ה"ה בזה שאם יש דברים הניכרים שפגע בו מחמת שנאה אין להוכיחו מטעם הנ"ל. וראה בח"ח [ה' לשה"ר כלל ז סי"א] שהצריך להתר קבלת לשה"ר שיהיו "דברים הניכרים ממש שהם מגיעות לענין הסיפור".

²⁴ העירנו חכ"א בעל הוראה שליט"א דגם כשהפוגע לא נחשב שונאו אלא פגע רק מחמת שנאכל באיזו נגיעות, אם הוא מוכר לנפגע כאחד מאלו האנשים שמתקשים להודות על האמת וצפוי הוא להתחמק

ג. חובת המחילה

א. קודם פיוס ג' פעמים כדין אין חיוב למחול, ומ"מ ראוי לאדם להיות נח להתפייס ולהקדים מחילתו כבר בפיוס ראשון²⁵.

ב. לאחר פיוס ג' פעמים כדין חייב הנפגע למחול לחברו ואינו יכול לדרוש ממון בעבור מחילתו²⁶. ואם אינו מוחל הרי הוא אכזרי²⁷ ו"הוא החוטא"²⁸.

ג. הגם שאין הנפגע יכול לדרוש ממון בעבור מחילתו, מ"מ באופן שגרם בפגיעתו גם נזק ממוני [אף שאינו חייב לשלמו בדיני אדם אלא רק בדיני שמים] יכול הנפגע להתנות מחילתו בתשלום נזק²⁹.

ונראה דהוא הדין באופן שביישו אפילו רק בדברים שיכול להתנות מחילתו בתשלום הראוי לו³⁰.

ד. ישנם כמה מקרי פגיעה שאינו חייב למחול ויש בהם ג' סוגים :

1. פגיעה שאין לה תיקון, ונכלל בזה הוצאת שם רע [רמ"א סי' תרו, א] משום דאיכא דשמע בחשדא ולא שמע הפיוס ונשאר הש"ר [מ"ב ס"ק יא], וכן פגם משפחה משום דמזיק בזה כל הדורות הבאים³¹ [ח"ח סוף כלל ד']. ומידת ענוה למחול למוציא שם רע³².

האופנים שאין חיוב למחול

באמתלאות שונות שיהיה ניכר שאין אמת וחושש הנפגע שעי"ז יגברו כעסו ושנאתו עליו, נמצא שתוכחתו עלולה לקלקל במקום להועיל ובכה"ג נראה דעליו להמנע מלהוכיח. [ואפשר שבכה"ג תתכן עצה להוכיחו באופן שלא תיווצר תגובה מרגיזה כגון ע"י שליח שלא יחזיר לו דברים המצערין אם יהיו].²⁵ ז"ל הרמב"ם [תשובה ב, ג] "אסור לאדם שיהיה אכזרי ולא יתפייס אלא יהיה נוח לרצות וקשה לכעוס, ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול מוחל בלבב שלם ובנפש חפצה". עוד כתב [חובל ומזיק פ"ה הל' י] "וכל הממהר למחול הרי הוא משובח ורוח חכמים נוחה הימנו" עכ"ל. ויתירה מזו מצינו מידת חסידות למחול אף קודם לבקשת המחילה כדאיתא בעובדא דמר זוטרא במגילה כ"ח: והביאה המ"ב [סי' רל"ט, ס"ק ט] "גם ראוי למחול לכל מי שחטא כנגדו וציערו ובזכות זה האדם מאריך ימים".

²⁶ משמעות סתימת הגמ' והפוסקים.

²⁷ משנה ב"ק צ"ב. מנין שאם לא מחל לו שהוא אכזרי, רמב"ם [תשובה ב, ג] "אסור לאדם שיהיה אכזרי ולא יתפייס", רמ"א [סי' תר"ו ס"א] "והמוחל לא יהיה אכזרי מלמחול".

²⁸ לשון הרמב"ם [תשובה ב, ט], וכוונתו דחשיב חטא משום מידת אכזריות [כמ"ש שם בהל' י] "אסור לאדם שיהיה אכזרי ולא יתפייס" ועובר בזה על מ"ע דהלכת בדרכיו [ר"מ דעות א, ה] ונראה דגם מבטל מ"ע דואהבת.

²⁹ מקור חיים [לבעל החוות יאיר] סי' תרו ס"א ד"ה לא יהיה אכזרי. ומשמע שכשגרם לו נזק באופן שאף בידי שמים אין בו חיוב תשלומים הרי זה חייב למחול כל זמן שאינו משלם, ונראה דאחרי שהפוגע שב מחטאו ונחם על העבר ומבקש מחילה מחויב הנפגע להסיר קפידא מלבדו ולמחול, ובאופן ששייך תשלומים בעתיד יכול להתנות שמחול רק בתנאי שישלם כשיהיה לו, ונראה דזו כוונת המקור חיים [או"ח סי' תר"ו ס"א] שכתב גבי מזיק חברו "אם אין לו ורוצה לשלם כשיהיה לו א"צ למחול לו בהחלט רק לפי שעה".

³⁰ ראה שו"ע חו"מ סי' א' ס"ה שהמבייש בדברים מנדים אותו עד שיפייסנו [בממון] כראוי לפי כבודו [וגבי חובל אף מהני תפיסה] והיינו דאע"ג דלא נהגינן בזה"ז מ"מ יש כאן דרגת חיוב ממון דנראה דלא גרעה מחויב לצייש דיכול להתנות מחילתו בתשלום.

³¹ והנה גם פגם משפחה הוא לכאן בכלל הוצאת ש"ר והחילוק ביניהם כדכתב הפמ"ג [סי' תר"ו מ"ז ג'] דהוצאת ש"ר הוא ענין הנוגע רק לאיש המסוים שדבר בגנותו וביכילתו למחול על כך ומשום כך אם מת יעלה הפוגע על קברו לפייסו, משא"כ פגם משפחה הוא ענין הנוגע גם לדורות הבאים ובה "אין לו מחילה עולמית" [ירושלמי ב"ק פ"ח ה"ז] משום שגם אם ימחול על פגם ידיה אין בידו למחול עבור דורות הבאים.

³² מ"ב ס"ק י"א, ובמקור הדין ביש"ש [פ"ח דב"ק סי' ס"ג] כתב ומ"מ נראה דמידת ענוה וחסידות שיכון לכופ יצרו ולמחול במחילה גמורה אף שהדבר קשה עכ"ל.

2. כשיש לו סיבה לכך, כגון שמכוון לטובת המבקש שיהא נכנע לבו הערל ולא ירגיל בכך [רמ"א סי' תרו, ומ"ב סק"ט]³³ או שמכוון לטובת עצמו שמתירא שיגיע לו היזק אם ימחול [מ"ב סק"י], אמנם באופנים אלו "נראה דצריך להסיר השנאה מלבו אחרי שבאמת ביקש ממנו מחילה" [שם].

3. כשהנפגע הוא רבו של הפוגע או אביו ואמו [נתבאר לעיל פרק הפיוס ו,ב].

ד. מהות המחילה

א. מהות המחילה **שיפעל אצל עצמו עד שיסיר מליבו לגמרי את רגש ההקפדה על הפוגע** בו³⁴.

המחילה היא בלב, ולגמרי

והגם שלעולם נשארת לאדם בזכרונו ידיעת מעשה הפגיעה, וגם מצוי שנלווה לה צער, אין בכך כלום, שאין האדם מצווה על השכחת המציאות מזכרונו³⁵ ואף לא על בטול הרגשת צערו ממנה³⁶, אלא מצווה הוא רק על הסרת רגש הקפדתו על חברו שגרם לו זאת.

ב. ההסרה הגמורה של ההקפדה צריכה לבוא לידי ביטוי ברצון ליבו שלא יענש חבירו על שפגע בו³⁷.

³³ ופשוט שאין למהר ולהחליט שאינו מוחל משום שזה לטובתו כדי שילמד לקח. דיש לחוש שמעורב בזה רצון נקימה [מלבד מידת אכזריות], ובערוה"ש [תרו, ב] אחרי שהביא היתר זה הוסיף "אך באמת לא שכיח דבר זה" ונראית כוונתו דמאחר דחיוב המחילה הוא רק אחרי פיוס ג"פ כדן, בדרי"כ לאחר שמפייס ג"פ כדן ומראה צערו על שפגע הדבר מספיק כדי שלא ירגיל בכך, ואף באופן שמכוון רק לטובתו ראה לקמן [הערה 43] שבתוספת יוה"כ"פ וכף החיים כתבו שכוונת הרמ"א רק שא"צ להודיעו שמחל אבל בלב צריך למחול, וכן משמעות המ"ב ס"ק ט.

³⁴ ז"ל הרמב"ם [תשובה ב,ג] "אסור לאדם שיהיה אכזרי ולא יתפייס וכו' ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול מוחל בלב שלם ובנפש חפצה", ומוכח בראשונים [הובאו לקמן בהערה 37] שצריך למחול "בלב טוב" עד כדי שירצה שלא יענש חברו על ידו. [והנה לכאורה הוא אותו גדר דאיסור נטירה שהצריכה בו התורה שימחה הקפידה **מליבו לגמרי** כדאיתא בראשונים: ברמב"ם (דעות ז,ח) "לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה העוון מלבו כלל ולא יזכרונו", ובחינוך (מצוה רמ"ב) "אפילו בזכירת חטאו בלב לבד נמנענו", ובריי (ש"ג,ל"ח) "דאין העונש בזה על הדיבור אלא על נטירת הלב". אלא דכל איסור נטירה הוא רק במקום שלא היה מעיקרא היתר להקפיד, משא"כ כאן שהיתה סיבה והיתר להקפיד על הפגיעה כל איסור ההקפדה הוא רק לאחר מעשה הפיוס וגם אז אין בהקפדה זו לאו אלא רק מידה רעה של אכזריות].

³⁵ שאין ביד האדם הבחירה לשכח מציאות מזכרונו. [וכן משמעות הרמב"ם הראב"ד והמאירי (הו"ד לקמן הע' 37) שנקטו כולם לשונות של מחילה **בלב** שהוא מבטא ענין רגשי ולא שכלי].

³⁶ תדע, דהרי אדם דרכו להצטער על כל מקרה רע שבא לו בין מידי שמים ובין מידי חבירו, והרי כשבא לו צער משמים כל שאינו מבעט ביסורים אין מי שיאמר שאסור לו להצטער, כך גם כשבא לו צער מידי אדם כל שאינו מקפיד עליו אין איסור בצערו. [ומידת חסידות נשגבה היא אף לא להצטער ביסורים ואפילו לשמוח בהם].

³⁷ כ"כ הראשונים לבאר הא דהביאה המשנה [ב"ק צב:] מקור לכך שלא יהיה אכזרי מלמחול מדכתיב "ויתפלל אברהם אל האלקים וירפא אלקים את אבימלך". ז"ל הר"י מלוניל שם "אע"פ שהוא נותן לו אינו נמחל לו עד שיבקש ממנו, כלומר [א.ה. שיבקש ממנו] שימחול לו בלב טוב **שלא יתבעו עלבונו מן השמים** כמו שמצינו שאמר השם לאבימלך שלא ימלט מדין שמים עד שיתפלל אברהם בשבילו שכל כך ימחול לו בלב טוב **שיתפלל עליו שלא יענישו בשבילו** וכו' ואם לא רצה למחול לו מחמת דין שמים נקרא אכזרי שאינו חושש על עונש חבירו", וכ"כ המאירי [שם] "שתבקש ממנו עד שימחול לך בלב טוב כל כך שיהא מתפלל בעדך". וכע"ז כתב הראב"ד [הו"ד בשטמ"ק בב"ק שם] "אינו יוצא ידי שמים עד שיפייס את חבירו והוא יבקש עליו רחמים", וכן נראית כוונת הריטב"א [ר"ה יז: ד"ה אמר רבא] שבאר דהמחילה היא "מחילת שמים" והיינו על עונשי שמים שאמורים לבא על הפוגע, וכ"כ בספר יחסי תנאים ואמוראים [לרבנו יהודה ברבי קלונימוס משפירא רבו של הרוקח] בביאור הגמ' מגילה כח ע"א "מר זוטרא בריה דר"נ כי הוה סליק לפוריא אמר שרי ליה ומחיל ליה לכל מאן דצערן פי' מבקש רחמים שלא יענש שום אדם על ידו אם סרח עליו".

וכ"כ הסמ"ע חו"מ סי' תכב ס"ק ב בביאור מקור הדין "ונראה דהלימוד משם הוא דאם רצה הש"י למחול לו היה מוחל לו בלא תפילת אברהם אלא למדונו שצריך לפייסו עד שימחול במחילה **גמורה** ואז יתפלל בעדו".

ג. אם המוחל מוסיף ומתפלל שלא יענש חברו הרי זה משובח שהרי מוכיח בזה שאכן מחילתו מחילה גמורה היא³⁸.

ולאידך גיסא כל שאינו מוכן להתפלל על הפוגע שלא יענש לאחר שהלה בקשו שיתפלל עליו, או במקום שידוע שחברו כבר נענש בסיבתו [אף שלא בקשו שיתפלל] הרי מוכיח בזה שעדיין לא מחל מחילה גמורה³⁹.

ולהאמור מתבאר הנוסח המקובל בסדר קרי"ש שעל המיטה [שהוא ע"פ האריז"ל] וכן בתפילה זכה [לבעל החיי אדם] "הריני מוחל לכל אדם וכו' ולא יענש שום אדם בסיבתי" שהסיפא דלא יענש אינה בקשה בעלמא אלא היא פירוש התוצאה שע"י המחילה דהרישא.

³⁸ ראה הערה קודמת מדברי הראשונים וכע"ז כתב היש"ש [יבמות פ"ח סי' כז] על מעשה דוד והגבעונים וז"ל "משמע אעפ"י שנתפייס הנלקה מ"מ אין הקב"ה מכפר כ"כ אלא שיתפלל המוחל עצמו עליו, ועל כן ראוי מי שמדקדק בדבר ויראת השם על פניו ועשה בין אדם לחבירו ומפייסו, יבקש ממנו שיתפלל עליו, והמוחל גופו מצוה רבה שיעשה לו רצונו, וכן מצינו נמי באברהם ויתפלל אברהם על אבימלך". ומ"מ נראה דתפילה זו אינה חיוב מן הדין מדלא הביאה הר"מ ושאר הפוסקים להלכה [וראה עוד בהע' הבאה].

³⁹ הנה מצינו בכמה מקומות בקראי שהנפגע צריך להתפלל עבור הפוגע: א. בקרא דאברהם ואבימלך [בראשית כ, שם] השי"ת אמר לאבימלך "ויתפלל בעדך וחי" [פס' ז'] והיינו שמלבד השבת שרה נצרך לפייס את אברהם עד כדי שאברהם יתפלל בעדו להסיר ממנו העונש וחזינן שעל מנת שיסור העונש נצרכה עוד תפילת הנפגע.

ב. במדבר [כא,ה] וידבר העם באלוקים ובמשה וגו' ואח"כ וישלח ה' בעם את הנחשים וגו' ויבא העם אל משה ויאמרו חטאנו כי דברנו בה' ובך התפלל אל ה' ויסר מעלינו את הנחש ויתפלל משה בעד העם, וכתב רש"י [ומקורו מתנחומא יט] "ויתפלל משה, מכאן למי שמבקשים ממנו מחילה שלא יהא אכזרי מלמחול" ומשמע שאם משה לא היה מתפלל היה חסר במחילה.

ג. בשמואל [א,יב,ז] כשעמ"י בקשו משמואל להמליך עליהם מלך היה בזה זלזול בשמואל [כמש"כ רש"י שם] וכאשר שמואל הוכיחם על כך והם הכירו שחטאו לו ובקשו ממנו שיתפלל עליהם שלא יענשו משמים השיב להם שמואל [שם, כג] "גם אנכי חלילה לי מחטא לה' מחדל להתפלל בעדכם וגו' ", ואיתא במדבר רבה [פרשה יט, כג] וז"ל ומנין שאם סרח אדם לחבירו וא"ל חטאתי שנקרא חוטא אם אינו מוחל לו שנא' גם אנכי חלילה לי מחטא לה' מחדל להתפלל בעדכם אימתי כשבאו ואמרו חטאנו עכ"ל ומשמע שאם לא היה מתפלל בעדם היה חשיב שאינו מוחל.

ד. וכן מצינו בשמואל [ב,כא] שהיה רעב שלוש שנים על אשר הכרית שאול את מקור פרנסת הגבעונים ובא דוד לפייסם ואמר להם "מה אעשה לכם ובמה אכפר וברכו את נחלת ה'" ופרש"י התפללו עליהם, ומשמע שלא מספיק במה שיפייס אותם אלא אף צריך שהם הנפגעים יתפללו בעד הפוגעים, עם ישראל- כדי שהארץ תתן יבולה.

ומאידך יש לעיין, דבקרא [בראשית נ,יז] בפיוס אחי יוסף שממנו ילפינן ביומא פז את דין חזרת הפיוס וכן את אופן הפיוס [ראה ב"ח סי' תרו ס"ק א'] לא הוזכר שבקשו מיוסף שיתפלל עליהם, וכן בגמ' הובאו כמה מעשים של פיוס ובקשת מחילה ולא הוזכר בהם שהנפגע התפלל עבור הפוגע [ראה ברכות כח בעובדא דר"ג ור' יהושע, ובתענית כ בעובדא דראב"ש, ובנדרים נה בעובדא דרבה ורב יוסף, ועוד], וכן בכל הסוגיא ביומא פז: העוסקת בדיני פיוס ומחילה לא הוזכר שהנפגע צריך להתפלל עבור הפוגע, וכן הר"מ והשו"ע וכל הפוסקים לא כתבו דבר זה.

ונראה דעיקר המחילה היא רק הסרת הקפידה מהלב לגמרי עד כדי שירצה שחבירו לא יענש ואין התפילה על כך ממהות המחילה [אלא רק גילוי על שלימות המחילה], ומה שמצינו במעשים דלעיל שצריך להתפלל נראה דהוא משום שהפוגע כבר היה סובל ועומד בעונש שמים על הפגיעה [כמו שהיה באבימלך שהקב"ה עצר בעד כל רחם לבית אבימלך, ובנחשים השרפים שכבר נשכו בעם, ובפיוס הגבעונים שהיה רעב בארץ מחמת הפגיעה בהם], שבהם אם הנפגע אינו מבקש להסיר העונש מהפוגע הוא מראה שאינו חושש על עצרו ועונשו ומראה שנוח לו במה שחברו נענש בעבורו והוי חסרון במחילה.

ומה שמצינו בשמואל שהתפלל בעדם אע"פ ששם עדיין לא נענשו, אפשר דכיון שהקב"ה הוריד מטר בימות הקיץ וישראל פחדו מזה הויה כמו שכבר נענשו, ויותר נראה דכיון שעמ"י בקשו משמואל שיתפלל בעדם, אם לא היה מסכים להתפלל היה מראה בזה שאינו מוחל להם בלב שלם.

ד. המוחל לחבירו בפיו אך בלבו אינו מפויס ועדיין מרגיש קפיידא על הפוגע אין מחילתו מחילה⁴⁰. ומשום כך לא יאמר אדם לחבירו שמוחל לו כאשר עדיין מקפיד עליו⁴¹.

האם צריך לומר בפיו את המחילה

ה. למבואר שמהות המחילה היא הסרת רגש ההקפדה מהלב, כל שמחל בלבו כנ"ל אף מבלי שאמר זאת בפיו הויא מחילה ומתכפר בה הפוגע⁴², ומ"מ נראה שלאחר שהפוגע

⁴⁰ כן נראה פשוט שאחרי שמהות המחילה היא בלב [וכדנתבאר בראשונים לעיל הע' 34, 37] אין הדיבור לחוד מהני, וכן פשטות מתני' יומא פה: אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חבירו, שכל שחבירו אינו מפויס אינו מתכפר, וכן משמע באחרונים, בסמ"ע [חו"מ סי' תכב ס"ק ב] כתב לבאר ראיית המשנה בב"ק צב. מהמעשה דאבימלך שצריך לבקש מחילה וז"ל "ונראה דהלימוד משם דאם היה הש"י רוצה למחול לו היה מוחל לו בלא תפילת אברהם, אלא למדונו שצריך לפייסו עד שימחול לו במחילה גמורה ואז יתפלל בעדו". וכן משמע ביש"ש [בב"ק פ"ח סי' סג] גבי הוצאת ש"ר שאין לו מחילה עולמית "ומ"מ מידת ענוה וחסידות שיש לו יצרו ולמחול במחילה גמורה אף שהדבר קשה", וכן מבואר בלשון צוואת בעל החיי אדם [סעיף כ', נדפס בספר בית אברהם] שכתב "ואם ח"ו נכשל באיזה דבר לא יניח עד שיבקש ממנו מחילה ולא די בבקשת המחילה רק עד שיכיר שמחל לו בלב שלם כמבואר בהלכות יוהכ"פ". ובספר אורות אלים [לבעל הפלא יועץ] כתב "הן עתה כל העם אומרים קודם שכיבה הריני מוחל וסולח וכו' אבל מה בצע כשאין פיו ולבו שוים וכו'" [וכענין כתב בספרו פלא יועץ ערך תשובה שכל שהקפידא במקומה עומדת אי"ז מהני]. ובספר חוט שני [ר"ה ויוהכ"פ עמ' ק'] כתב בשם החזו"א "אמר מרן החזו"א דיסוד ושוש המחילה שצריך לקבל ממי שחטא כנגדו הוא בלב דהיינו שימחה את הקפידא מלבו, והחזו"א היה מבטל את דברי האומר שאם מוחל בפה ובלבו אין מוחל הויא דברים שבלב, דזה אינו דלא שייך דברים שבלב בעניינים שעיקרם הוא בלב". [וכבר יסד כן הרע"א בשו"ת סי' כ"ג ד"ה מ"ש מעכ"ת, שבעניינים התלויים בלב אין אומרים דברים שבלב אינו דברים, עיי"ש]. ועוד כתב [חו"ש, שם] "דהקוראים מתוך מחזור תפילה זכה ובתוך הדברים אומר שם שמוחל לכל אדם אין בזה שום מעשה מחילה וכו' אמנם אם הוא מתעורר באמת למחול וזוכר מה שציערוהו ובכל זאת מוחל בלב שלם שפיר מהני". וכן הוא בשו"ת אור לציון [ח"ב עמ' קג] שכל שאינו מעביר מלבו לגמרי אי"ז נחשב מחילה. וכן מובא בספר תורת האדם לאדם [עמ' 35-36 הו"ד באשרי האיש] בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל, וכ"כ בשו"ת אז נדברו ח"י סי' ס"ה, ועוד. [וראה במילואים ב' אות ג' שיש מקצת הסוברים שמהני מחילת פה לחוד ומה שיש להקי' על דבריהם].

⁴¹ באורות אלים [הנ"ל בהערה הקודמת] כתב על אלו שאומרים הריני מוחל וסולח ואין פיהם ולבם שוים "וחוששני להם מחטאת" [ר"ל דהוי חטא], ובאור לציון [הנ"ל] "דאין לומר הריני מוחל וסולח אם עדיין יש לו טינה בלבו דהרי כתוב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני ואיך ידבר שקר לפני הקב"ה", ובספר עלי שור [ח"ב עמ' רמא] כתב "מי שלא עקר מלבו לגמרי את הקפידא והטינא אסור לומר לו בפה "מוחל לך מחול לך" כי זוהי גניבת דעת, ואם מישהוא מבקש מחילה בעיוהכ"פ ומוחלים לו בפה אך לא בלב גוזלים לו את כפרת יוהכ"פ שלו וכו' כי הוא סומך על מחילתו אך מחילתו אינה מחילה והריצוי אינה ריצוי ויוהכ"פ אינו מכפר", וממשיך שם בעובדא מהגר"א לופיאן זצ"ל שנמנע מלמחול בפיו עד שלמד מוסר הרבה משך שבועיים והצליח למחול בלב שלם, עיי"ש. [ומש"כ בכוכבי אור (בנתיבות אור ד"ה הנה בשי"ס) עצה למדת הקפדנות מהגר"ס זצ"ל שאם יחטא לו איש ימחול לו תכף בפה מלא ואם אח"כ יהיה לו בלבו עליו יחשוב שהוא עוון גדול שהוא מקפיד על חטא חבירו שכבר מחל לו, ולכאורה דבריו אלו אינם כהנ"ל- אמנם כד נדייק נראה שכוונתו רק שבשעה שימחל בפיו יתחזק להסיר הקפידא מלבו וימחל ממש בלבו (כדמוכח מ"שכבר מחל לו) ודבר זה יועיל למנעו מלשוב ולהקפיד עליו כמש"כ שם "ואם אח"כ יהיה בלבו עליו", ואאת"ל דס"ל דמהני מחילת פה לחוד (ודלא ככל הפו' המובאים בהע' הקודמת), מ"מ תהיה עצה זו מועלת רק למי שמוחו שליט על ליבו שכשיחשוב שזה עוון גדול לחזור ולהקפיד אחרי המחילה שבפיו הוא אכן יסיר כל קפידא מלבו ויהיה שמור מלשוב ולהקפיד, אבל מי שאינו בדרגה זו הרי אדרבה אם ימחול בפיו קודם שנתפייס יגרום לעצמו רעה כל אימת שישוב להקפיד על חבירו].

⁴² כן נראה פשוט אחרי שמהות המחילה היא בלב א"צ תוספת דיבור או מעשה, וכן משמע מסתימת הראשונים והשו"ע שלא הזכירו שעל המוחל להוציא המחילה בפיו, וכן משמעות הגמ' נדרים נה. דרב יוסף הקפיד על רבא ובא רבא לפייסו בעיוכ"פ ומוזג לר' יוסף את הכוס כדי לפייסו דמשמע שלא היתה שם מחילה בפה, ורבא הסתפק בכך שהבין שרב יוסף נתפייס.

וכן מוכח ביוסף אומץ [הזכירו הב"ח באהע"ז סי' קנה סוף אות ז' בתואר הרב הגדול] סי' תתקסט "מנהג העולם שהולכים לאוהביהם בעיוכ"פ לבקש מחילה ועל הרוב אינו לצורך כי לא חטא להם ואף אם במשגה חטא להם הלא על כל פשעים תכסה אהבתם ובודאי כבר סרה קנאתם ושנאתם מעליהם ולא מן השם הוא זה" והיינו שאחרי שבודאי סרה מלבם הקפידא ומוחלים בלבם כבר הושלמה מחילתם. וכ"כ להדיא בספר תוספת יוהכ"פ [יומא פז: ד"ה רב שאנן] שכל שמחל בלב שלם אע"ג שלא מחל בפיו הויא מחילה וזוכה למעלת המעביר על מדותיו [וציין אליו הגרע"א בגליון השו"ע או"ח סי' תרו], וכן נקט בשו"ת חיים ביד [לגר"ח פאלג'י סי' נז] דמסברא ודאי שמחילה בלב מהני ובאר "ואפי' לסוברים דמחילה בלב לא מהני זהו דווקא להפקיע שעבוד ממון בדבר שכבר הוא זכותם משא"כ בדבר הנוגע לכבוד [שב"ש אדם לחבירו וכיוצא] כל שבלבו גמר למחול הרי הוא מחול". [ומה שהצריך שם עוד מחילה בפה הוא רק לחומרא לצ"ח דעת הרבינו בחי].

בקשו שימחול ומחל לו, צריך עוד לגלותו שמחל כדי שהפוגע ידע זאת, שאם אינו עושה כן הרי גם זה בכלל מידת אכזריות⁴³. וראה הערה⁴⁴.

ה. עבודת המוחל

א. **הדרך** להביא עצמו למחול [לאחר קבלת הפיוס] היא ע"י התבוננות בחרטת מבקש המחילה וצער על שפגע, שטבע האדם שהתבוננות זו מעוררת רחמיו ומעבירה קפידתו, וככל שיותר יתבונן בכך כך ירגיש ויקבל ליבו יותר את הפיוס ויהיה מוכן אל המחילה⁴⁵.
ב. ואם מרגיש שעדיין לא השתחרר ליבו מלהקפיד יוסיף מחשבה שבמידה שאדם מודד לאחרים כך ימדדו לו ואם הוא לא ימחול גם משמיים לא ימחלו לו⁴⁶, וכן יחשוב שכל שחברו נענש על ידו אינו נכנס למחיצתו של הקב"ה⁴⁷, וכן שהמונע עצמו מלמחול אין תפילתו נשמעת⁴⁸, וא"כ **מה ירויח בכל קפידתו**, ומאידך המוחל זוכה להנהגת מחילה וכפי איכות מחילתו כך ימחלו לו⁴⁹, ועוד זוכה לקיים מ"ע של והלכת בדרכיו⁵⁰ ומ"ע של ואהבת לרעך כמוך⁵¹.

ג. עוד סיוע גדול להגיע לשלמות המחילה יקבל ע"י שיתפלל על טובתו של המבקש, שאחרי שהרצון בטובתו של זה שפגע בו הוא ממש הפכי לרגש ההקפדה עליו הרי שההתעסקות במחשבה על טובתו והתפילה על כך טבעם לבער את ההקפדה⁵².

⁴³ כן נראה דהרי משאיר את חברו בהרגשה רעה שלא נמחל לו ונמצא שנשאר הפוגע מרוחק ומוקפד למרות פיוסו. והרמ"א סי' תר"ו ס"א כתב "והמוחל לא יהיה אכזרי מלמחול אם לא שמכוון לטובת המבקש מחילה" ובספר תוספת יוה"כ [יומא פז: ציין לו הגרע"א בגליון הש"ס] כתב דמקור דברי הרמ"א הוא מהעובדא דרבי חנינא לא קבל פיוס מרב תליסר מעלי יומי דכיפורי, דבאמת בלבו מחל ר"ח לרב והוא מחילה [ואף כתב דזוכה בה לשכר שמעבירין לו על כל פשעיו] ורק "לטובת רב לא פרסם לו המחילה", ולדבריו נמצא דמש"כ הרמ"א "לא יהיה אכזרי מלמחול" היינו שלא יהיה אכזרי רק **מלהודיעו שמחל** אם לא שמכוון לטובת המבקש [וכן פירש להדיא כה"ח אות ט', ואפשר דכן היא גם כוונת המ"ב ס"ק ט].

⁴⁴ הנה מצד הטעם שהפוגע יהיה יודע שמחל לו א"צ שישמע זאת דווקא מפי המוחל אלא כל שיבין מהתנהגותו שאכן מחל לו סגי בהכי [וכעובדא דרב יוסף ורבא נדרים נה*]. אכן לפי מה שכתבו רש"י [בשו"ת סי' רמ"ה] ורבינו בחיי לדעת הגר"ח פאלגיי [הו"ד במילואים סי' ב', עיי"ש] שמחילה צריכה גם דבור פה יש עדיפות שהמוחל ישמע לו זאת בפיו [או יעשה מעשה המורה בעליל על מחילה].

⁴⁵ עוד סיוע אל המחילה היא להשיב אל ליבו את אשר כתב החינוך [מצוה רמא] בשרש איסור הנקימה שכל הקורה לאדם הוא מהשי"ת "על כן כשיצער או יכאיבהו אדם ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו והשי"ת גזר עליו בכך".

⁴⁶ מהרי"ל הל' ליל יום הכפורים "וידע האדם אם הוא אכזר מלמחול גם הקב"ה אינו מוחל לו וכו'".

⁴⁷ שבת קמט: ב"ב כב. תוס' ד"ה אנא ענישתיה, והגם שבגמ' שבת הני"ל מיירי כשעשה פעולה להביא את העונש, מ"מ בתוס' הני"ל נראה שאף כשהנפגע אינו פועל מאומה כדי שיענש הפוגע אלא רק מקפיד בליבו וניחא ליה בעונשו הוי בכלל כל שחברו נענש על ידו.

⁴⁸ א"ר סי' תר"ו ס"ק א' בשם המקובלים, מטה אפרים [שם, ס"ד].

⁴⁹ וז"ל המ"ב סי' תר"ו בשעה"צ ס"ק ח' "וצריך למחול לחברו אפילו אם עוות כנגדו במזיד ובמרד ואז **מוחלים לו ג"כ אפילו על המזידות** כמ"ש בגמ' למי נושא עוון למי שעובר על פשע". ונתחדש כאן בדבריו שאף לאחר הפיוס שאז מחויב למחול איכא להבטחת חז"ל זו [ועי' רש"י ר"ה י"ז ושע"ת ש"א אות כ"ח ושמי"ל שער התבונה פ"ח שמשמע מדבריהם דהגמ' מיירי במי שאינו מקפיד אף מבלי שקבל פיוס].

⁵⁰ לעיל הע' 27.

⁵¹ פשוט מסברא וכן ממה שכתב הרמב"ם [אבל פ"ד ה"א] בגדר המצוה "ואהבת לרעך כמוך כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים עשה אותן לאחיד בתורה ובמצוות".

⁵² והראוני שכבר כתב כע"ז הח"ח בקונטרס אהבת ישראל סופ"ד וז"ל "...ומהיום והלאה אין לי שום תרעומת ושנאה על חברי יברכהו השם בכל עניניו וכו' ותסור השנאה מליבו, משום דאתא דבור שמברכו ומבטל מחשבתו הראשונה". ויסוד הדברים כבר מצינו בתוס' פסחים ק"ג: ד"ה שראה בו דבר ערוה, בביאור כפיית היצר דהשונא ע"מ לטעון.

ד. כשמרגיש הנפגע שאין לו שום קושי להתפלל על המבקש שלא יאונה לו כל רע מחמת פגיעתו בו ידע כי מחילתו שלימה בודאי⁵³.
וכן כשיראה עצמו כמי שלעולם לא יזכיר לחברו את הפגיעה [וזאת לא משום שיעצור עצמו אלא רק משום שכבר לא מרגיש שום צורך וענין לכך] הרי זה לו לאות כי אכן מחל.

⁵³ שהרי טבע הנפגע שבשעת קפידתו מסכים לענשו של הפוגע בו, ורק במחילתו האמיתית ישוב רצונו להעברת העונש ממנו. ראה מש"כ הראשונים והסמ"ע [הו"ד לעיל הע' 37] שצריך הפוגע לפייסו עד שימחול לו במחילה גמורה ואז יתפלל בעדו, ומשמע שהתפילה בעדו היא בעקבות מחילה גמורה והוא ראייה לה.

מילואים

א. בענין מחלוקת הגרי"ס והח"ח

בקשת מחילה כשאין הנפגע יודע מהפגיעה

הקושיות בדעת
הח"ח

א. כתב הח"ח [הלי' לשה"ר כלל ד סיי"ב] "ואם עבר וסיפר לשה"ר על חברו וכו' וחברו נתגנה עי"ז בעיני השומעים וכו' צריך לבקש מחילה מחבירו על זה וכו' ואפילו אם חברו אינו יודע עדיין כלל מזה צריך לגלות לו מה שעשה נגדו שלא כדין ולבקש ממנו מחילה על זה", וידוע שהגרי"ס זצ"ל נחלק עליו בדין זה משום דאיך אפשר להתיר לצער חברו בגילוי הפגיעה בשביל שרוצה לעשות תשובה. ובמכתב תלמיד הח"ח להג"ר אריה ליב בן הח"ח כתב¹ ששמע מפי הח"ח שהשיב לגרי"ס שדין זה לקח מרבינו יונה [ש"ג, רז] שכתב "אם ישוב בעל הלשון בתשובה, צריך לבקש מחילה לאשר מוצק לו מזעם לשונו וכו' והם לא ידעו כי הדיח עליהם הרעה, יתבייש להודיעם ולגלות אזנם על אשר גמלם רעה", ומבואר שמן הדין צריך להודיעם שסיפר עליהם לשה"ר כדי לבקש מהם מחילה אע"פ שיגרם להם צער מכך² [והביאו הח"ח בבמ"ח שם ס"ק מח]. והנה במכתב הנ"ל לא כתב שהגרי"ס השיב לח"ח על ראייתו מהר"י ומשמע שלא נחלק עליו בהבנת פשטות דברי הר"י³, רק מיאן בדין זה מכח הסברא הנ"ל. ובעקבות הגרי"ס מכח סברא זו נקטו רבים

¹ וז"ל [ספר שיחות הח"ח, נדפס בכל כתבי הח"ח, בקבוצת השיחות שקיבל בן הח"ח מתלמיד אביו, רבי אברהם אבא קוסובסקי] "אכתוב לכת"ר מה ששמעתי מפיו הקדוש בעת שהביא את הספר ח"ח לפני גאון ישראל וקדושו מרן ר"י סלנטר זצוק"ל וקבל ממנו את הספר לעיין בו ואח"כ כאשר בא לפניו אמר לו שיש לו קושיא עצומה על דין אחד בספרו הלכות איסורי לשה"ר [כלל ד' סעיף יב] שאפילו אם חברו אינו יודע עדיין כלל מזה צריך לגלות לו מה שעשה נגדו שלא כדין ולבקש ממנו מחילה ע"ז כיון שהוא יודע שעל ידו נסבב לו דבר זה, והקשה הלא חברו לא ידע עד הנה מאומה וכאשר יספר לו יגרם לו צער, ומה חברו אשם אם הוא חפץ לעשות תשובה, לגרום צער לחבירו. וענה אותו: הלא דין זה לקחתי משערי תשובה לרבינו יונה עכ"ל. וראה בספר הזכרון קדוש ישראל על הגרי"ס [עמ' רכה-רכז] מקורות נוספים על מחלוקתם [אכן זהו המקור הראשון לכולם, היחידי שהוא כלי ראשון להח"ח].

² וראה לקמן הע' 14 שיש שרצו לדחות את מקור הח"ח מהר"י ומה שיש להשיב על דבריהם.

³ וכן משמע בדברי רבי מאיר קרליץ זצ"ל [שהיה ממקורבי הח"ח] שנדפסו בקדוש ישראל [הנ"ל בהערה הקודמת], וכן מובא שם מרבי בן ציון ברוך ששמע מרבי ישראל יעקב לובצינסקי [משגיח ישיבת ברנוביץ] שבכיס הטלית של הגרי"ס זצ"ל היה מונח ספר מסילת ישרים וספר חפץ חיים ואמר [הגרי"ס] שאין [לו] על הח"ח שום השגה רק על הרבינו יונה, שכתב שבבקשת מחילה על לשה"ר [צריך] לספר לו מה שדיבר עליו והרי בזה יגרם עוד הקפדה יתירה", ומדבריו מבואר שהגרי"ס הסכים שאכן כך דעת הר"י.

להלכה בדין זה דלא כהח"ח⁴, ויש שהורו שיבקש מחילה מחבירו באופן כללי⁵, וראה הערה⁶.

ב. וצריך להבין מהי סברת הר"י והח"ח שהתירו לגלות את הפגיעה ע"מ לבקש מחילה למרות שיגרם צער לחבירו.

עוד העירו⁷ על פסק הח"ח ממש"כ במ"ב סי' תר"ו ס"ק ג' "ובשעת בקשת מחילה צריך לפרט מה שחטא לחבירו אם לא כשיודע שחבירו יתבייש מזה כשיפרט החטא אזי לא יפרט אותו" [ומקור דין זה מדברי המגן אברהם], דנראה מזה לכאורה דס"ל כהגר"ס שבמקום שחבירו יצטער מכך לא יפרט. [וביותר יקשה דהרי הח"ח בבאר מים חיים שם מפנה לעיין בפרטי דיני הפיוס באו"ח סי' תר"ו ושם איתא להדיא דין זה במג"א ובשאר אחרונים שהעתיקוהו]⁸.

ג. ובביאור הדבר נראה דהנה יש לעמוד על תחילת לשונות המ"א והמ"ב הנ"ל "בשעת בקשת מחילה צריך לפרט וכו' " דמשמע שאף כשאינו מפרט מה שחטא לחבירו כדי שלא

ישוב הסתירה
בדעת הח"ח

⁴ כן הובא בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל [באשרי האיש או"ח ח"ג פ"כ אות ח] "מי שסיפר לשה"ר על חבירו ואין חבירו יודע מזה ועכשיו רוצה לבקש מחילתו אך יצטער הלה בשמעו על כך, הדין הוא שלא יגלה מה שדיבר עליו אבל צריך לבקש מחילתו על שדיבר עליו" [אמנם ראה לקמן הערה 15 מהגר"י זילברשטיין שליט"א בשם הגר"ש שמועה הפוכה], וכ"כ בהליכות שלמה [עשיית פ"ג, ס"ה ה"ו] "מי שסיפר לשה"ר על חבירו ואין חבירו יודע מזה, ואם יגלה לו הדבר כדי לבקש מחילתו יצטער הלה בשמעו על כך לא יגלה לו את הדבר", וכ"כ בחוט שני [הל' יוה"כ עמ' קו].

⁵ באשרי האיש [הנ"ל בהערה הקודמת] כתב "שלא יגלה מה שדיבר עליו אבל צריך לבקש מחילתו על שדיבר עליו" ונראה דאין כוונתו שיבקש מחילה באופן שיאמר לו שדיבר עליו מבלי לגלות מה שדיבר עליו, דבאופן זה הרי יגרם לו צער על הפגיעה [ועוד יוסיף לו בזה צער תהיה ודאגה על שאינו יודע גודל הפגיעה שפגע בו], אלא כוונתו שיבקש ממנו מחילה בסתמא אם פגע בו. וכן הביא במועדים וזמנים [ח"א סי' נד] ששמע מהגר"א דסלר זצ"ל שדעת הגר"ס שכה"ג ראוי לבקש בסתם "שאם פגע מבקש על הכל סליחה", וכע"ז כתב בדרך שיחה [ח"א עמ' תרכג] שיבקש מחילה בסתם ולא יפרט מה היה.

⁶ ויש לדון בדבריהם איזה תועלת לכפרה יש בבקשת מחילה בסתמא, דמסתבר שאם המוחל אינו יודע מהפגיעה ואינו יודע על מה הוא מוחל לא חשיב מחילה [דבשלמא על פגיעות קלות המצויות כעקיפת תור, גזל שינה וכיוצ"ב שיש אומדנא שאם היה יודע מהן היה מוכן למחול, אפשר שעליהן בקשת מחילה בסתמא מהני, דהנפגע יהיב דעתיה שיתכן שפגע בו באיזה פגיעה קלה ועל דעת זה מוחל, אבל פגיעות קשות שאין אומדנא שימחול בלי פיוס מנלן שתועיל בקשת מחילה סתמית], וכן מוכח ברבינו יונה והח"ח שנקטו שאין אפשרות להשיג מחילה מבלי שיוודע לו את הפגיעה והיינו דלא מהני מה שיבקש ממנו מחילה בסתמא אם פגע בו, וגם הגר"ס עצמו שחלק על הח"ח בדין משמע במקורות הנ"ל דס"ל בדבר זה כהח"ח שא"א להשיג מחילה וכפרה מבלי שיוודע לנפגע את מהות הפגיעה, וכל טענתו היתה רק איך אפשר להתיר לפוגע לצער את חבירו בעבור רצונו לעשות תשובה ולהתכפר, וכן כתב בהליכות שלמה [עשיית פ"ג סעיף ה'] "בקשת מחילה באופן כללי שמבקש מחברו מחילה על כל מה שחטא לו מועילה לפגיעה קלה בלבד", וכ"כ בחוט שני הנ"ל שבאופן שאינו מגלה את הפגיעה "עוון לשה"ר ישאר בידו ללא מחילה". [וראה עוד במחשבת מוסר אלול עמ' מ' מעשה רב מהאור יחזקאל זצוק"ל בזה].

וחכ"א כתב לנו דמ"מ יש תועלת במקצת בבקשת מחילה בסתמא אף על פגיעות גדולות, שהגם שאין הנפגע מוחל עי"ז מ"מ גורם בזה קצת התעוררות אהבה למפייס ורצון שלא יענש וזה מיקל במקצת את עבירת הפגיעה וענשה. וצא ובדוק שאם לאחר זמן תתגלה הפגיעה ויזכר אז שכבר בקש ממנו מחילה באופן כללי או אז מידת הקפידא עליו לא תהיה בשעור כזה כמו אם התעלם לגמרי ולא פייסו [ומלמד זכות עליו שלא פירט לו הפגיעה מגודל הבושה הכרוכה בזה].

⁷ כן העירו בחוט שני [הל' יוה"כ עמ' קו] ובהערות בספר הליכות שלמה [שם הע' 24] ובספר נתיבות חיים על הח"ח [שם].

⁸ ובהערות בספר הליכות שלמה הציעו לתרץ בחילוק בין צער לבושת, שהמ"ב דבר באופן שיגרם לו מכך ממש בושת שבוה עליו להמנע מגילוי החטא ואילו הח"ח דבר באופן שיגרם לו רק צער בעלמא שבוה יש לו לגלות. ובחוט שני העמיד את דברי הח"ח באופן שאף אין בו גרמת צער. והדברים מוקשים אחרי שהח"ח סתם הדין שיש לגלות החטא וקשה מאוד להעמיד בסתימתו שדבר רק באפנים שאין בהם בושת [ואצ"ל שאין בהם אפילו צער], וביותר אחרי שפירש להדיא בדבריו שחבירו "נתגנה" [וכ"כ במ"ב סי' ק"מ מח "שיגנה אותו"] ובגילוי גנאי איכא בושת [ואצ"ל צער].

יתבייש מ"מ יש כאן בקשת מחילה, בקשה האמורה לזכות את הפוגע במחילה, ולכאורה אינו מובן איך יתכן שאדם ימחל על פגיעה שאינו יודע כלל מה היא? ובפרט בפגיעה שיש בפירוטה משום בושט לנפגע שבד"כ היא פגיעה קשה והרי ככל שהפגיעה יותר גדולה כך קשה יותר לאדם למחול, ואפילו אחרי פיוס מצוי הקושי.

והנראה לומר בזה, שדברי הפוסקים נסובים על מקרה **שכבר ידועה הפגיעה לנפגע**, וכשהפוגע מבקש מחילתו אף מבלי לפרט יודע הנפגע על מה הוא מתבקש למחול ועל זה כתבו דמ"מ צריך לכתחילה לפרטה בשעת בקשת המחילה משום מעלה במצות הפיוס [שעיי' החוטא יותר מכניע עצמו לפני הנפגע], אך ודאי אין זה מעכב כלל. וממילא פשוט שאם חבירו יתבייש מכך אין לו לפרט דמהיכי תיתי שיהא מותר לצער את חבירו בשביל מעלה במצוה⁹.

ד. ובאמת כבר בב"ח [שם] [שהוא מקורו של המ"א לעצם דין פירוט החטא לחבירו] מוכח דאיירי בחטא שכבר ידוע לחבירו.

דהנה הב"ח הביא דברי מהר"ש שצריך לפרט החטא לחבירו וכתב הב"ח דכן עיקר דכמו דצריך לפרט החטא בוידויו לפני המקום ה"ה נמי בוידויו לפני חבירו דאין לחלק בין עבירות שבינו לבין המקום לבינו ובין חבירו, עכתו"ד.

והנה בחטא שאינו ידוע לנפגע פשיטא דצריך להודיעו דהרי בלי זה אי אפשר להשיג מחילתו, וא"צ לטעם שהוא כמו בין אדם למקום¹⁰, אלא ודאי איירי בחטא שכבר ידוע לנפגע ועל זה כתב דמ"מ צריך לפרט דומיא דפירוט החטא בוידויו לפני המקום [דגם שם החטא הרי ידוע לקב"ה]¹¹.

והראונו שכן הבין המקור חיים [לבעל החוות יאיר] בדברי הב"ח דכתב שם וז"ל "הב"ח [כתב] צריך לפרש סרחונו כסי' תר"ז ולא נהירא כמ"ש בעצמו ונ"ל דעכ"פ כשסרח הן בדבור הן במעשה **וחבירו לא ידע** צריך להודיעו ולבקש [מחילה] וכו' " עכ"ל, ומשמע להדיא שהבין בפשיטות דהב"ח איירי בחטא הידוע לחברו.

ה. נמצא דהח"ח והמ"ב דברו כ"א בענין אחר ואין מקום כלל להקשות מזל"ז. הח"ח איירי באופן שחבירו "**אינו יודע כלל מזה**", דצריך לגלות לו מה שעשה נגדו שלא כדין וכו', ומשום דבזה א"א להשיג מחילתו מבלי שידע על מה הוא מתבקש למחול [ובעצם סברת ההיתר לצער יעוין לקמן], ואילו המ"ב איירי במקום **שחבירו ידע מה**

⁹ ונראה דבזה מדוקדק היטב לשון רבינו המשנה ברורה. דהנה דברי המ"ב הנ"ל הם ממש תוכן דברי המ"א שכתב "וני"ל דאם חבירו מתבייש בזה לא יפרט אותו" [והמ"ב העתיקו בהשמטת תיבת "וני"ל]. והמ"ב לא ציין מקורו וצ"ל דאמאי. ולהאמור [דאיירי בפגיעה הידועה לנפגע] נראה דהמ"ב החשיב דין זה כמילתא דפשיטא שא"צ לו מקור. דאף אם המ"א לא היה אומר- היה אומר- הוא מדנפשיה כדבר פשוט. [ומה שהמ"א כתב הלשון "וני"ל" אפשר דבא רק לציין דדבר זה אין מקורו מהב"ח כתחילת דיבורו אלא מדברי עצמו, ולא בא לומר שיש בזה איזה דבר חידוש שצריך להאמר בלשון של נ"ל].

¹⁰ ובפרט שפירוט החטא בבין אדם למקום אינו דין מוסכם [דלהב"י ועוד א"צ לפרט מן הדין] ואילו בבין אדם לחברו הוא דין פשוט [וכדלעיל הע' 6 שא"א למחילה בלעדי הפירוט] ותקשי לן אמאי תלה הב"ח את הפשוט בשאינו פשוט.

¹¹ וכן משמעות לשון שנקטו לפרט החטא ולא לגלות החטא דאיירי בחטא הידוע כבר.

שחטא לו דבזה שייך לזכות למחילתו גם מבלי לפרט הדבר וממילא באופן שהלה יתבייש מכך אין היתר לצערו בשביל להרויח המעלה של פירוט החטא [וכנ"ל אות ג].

ביאור סברת
הר"י והח"ח

ו. ולעצם טענת הגר"ס זצ"ל דאין היתר לצער אדם בשביל להשיג לעצמו כפרה, אפשר ליישב דעת הר"י והח"ח דהגם שזו סברא פשוטה ומוסכמת מ"מ פשוט שהכל תלוי בדעת הנפגע, שכל שמסכים הנפגע לקבל ע"ע את הצער תו לית לן בה. ובעניננו נראה דדעת כל אדם שחפץ הוא לדעת את כל הקורה אותו, לטוב ולמוטב, ואם אירע שפגעו בו רוצה הוא לדעת מה וע"י מי אע"ג שידיעה זו כרוכה בצער, ודבר זה הוא מיסוד כבודו של אדם שידע מה קורה איתו בעולמו ולא יהיה תלוש מהמציאות כאחד מחסרי הדעת¹². [וסמך לדבר הנוהג שבעולם שמודיעים זל"ז כל מיני שמועות רעות שמצערות (כגון פיגועים ומחלות רח"ל וכיוצ"ב) ואין חוששים לאיסור בדבר שכן כך הוא טבע האדם שרוצה לדעת מהחדשות וכל שכן שרוצה לדעת אודות קרוביו וידידיו הגם שמצטער בגינם טפי, וכל שכן אודות עצמו, שרוצה לדעת את כל הקורה איתו].

ולפי"ז אין טעם להמנע מגילוי הפגיעה כדי לא לגרום צער לחבירו, ואדרבה, נצרך הוא לגלותה כדי לפייסו ולבקש מחילתו. ונראה דזוהי סברת הרבינו יונה והח"ח שהצריכו לגלות לו. [וכך נקט לדינא גם המקור חיים (הנ"ל סוף אות ד')]¹³.

ז. נמצא דלדעת המ"ב אין להמנע מלפרט החטא מחמת שחבירו יתבייש מכך אלא רק במקום שהחטא כבר ידוע לנפגע, אבל במקום שאין החטא ידוע לו אף שתהיה לו בושת כשישמע את מעשה הפגיעה מ"מ רצונו של כל אדם לדעת את כל פרטי הנעשה איתו, ומשום כך מותר לגלות לו. ועל מנת לשוב בתשובה ולפייס חבירו ולבקש מחילתו אף צריך ומחויב הוא בכך.

דעת המ"ב

¹² תדע, שכל שמתרמז אדם על איזו פגיעה בו, הוא **תיכף ומיד** חוקר ודורש לדעתה ולא נמנע כלל וכלל מחמת שמא יצטער מידיעת הדבר.

ואף בנידו"ד שעדיין אינו יודע מאומה ואינו מתענין במאומה מ"מ סברא היא דסתם אדם רצונו הוא לעולם לדעת את כל אשר אירע לו וחפץ בגילוי.

¹³ ובדעת הגר"ס אפשר דסבר דמ"מ אין סברא זו מוכרחת דיתכנו אפנים שאדם לא ירצה לדעת. מ"מ נראה שאחרי שלחאמור כבר אין קושיא על סברת הח"ח הרי שאין לנו סיבה לנטות מדבריו ועכ"פ בודאי שלא להתעלם מהם לגמרי וכדלקמן אות ח'.

ח. ומעתה אחרי שהרבינו יונה¹⁴ והמקור חיים והח"ח התירו ואף הצריכו מן הדין את החוטא לגלות חטאו לחבירו נראה לכאוף שהסומך עליהם לא הפסיד¹⁵ ויוכל עי"ז לזכות למחילה ולכפרה¹⁶.

¹⁴ יש שרצו לדחות את מקור הח"ח מהר"י לומר שכל דברי הר"י הם רק באופן שכבר נודעה לו הרעה שנעשתה עמו אך אינו יודע מי עשאה, שבכה"ג ניחא ליה שידע מי הוא הפוגע ואין לו בגילוי הדבר תוספת צער [ראה מש"כ לעיל (הפיוס ס"ג) דבאופן זה נראה דהגרי"ס יסכים לדעת הח"ח] אבל באופן שלא נודעה לו הרעה ויגרם לו צער אסור לגלות. ואין נראה כן דהא רבינו יונה סתם דבריו שצריך לגלותו ומשמע דאף בשאין הנפגע יודע כלל מהפגיעה צריך הפוגע לגלותו, [ועוד שהרי פעמים שאף כשידועה הפגיעה עלול להגרם לו צער מגילוי זהות הפוגע כגון שהוא אחד מקרוביו או אוהביו, וא"כ מ"ט הר"י לא חלק בדבר].

ובאמת יש להוכיח כן מעצם מהלך דברי הר"י, דהר"י [אות רב] בא לבאר מ"ט עוון לשה"ר שקול כנגד ג' עבירות החמורות [וכתב בזה חמשה טעמים, ומתוכם ארבעה המבארים משום שתשובתו קשה, עי"ש באותיות רב-רז ועל זה כתב באות רז וז"ל והרביעי אם ישוב בעל הלשון בתשובה צריך לבקש מחילה וכו' והוא לא יזכור וכו' גם רבים מאשר זוכר כי אותם עכר וכו' יתבייש להודיעם וכו' עכ"ד, ואם נימא דס"ל שבאופן שאין הנפגע יודע שיד אדם היתה בדבר יש איסור לפוגע לגלות אצלו שפגע בו ולבקש מחילתו, א"כ מ"ט הר"י שטרח להאריך ולבאר בארבעה טעמים כמה תשובתו קשה שתק מלהזכיר את האופן המובהק הזה שבו לא רק שקשה היא תשובתו אלא היא אף מנועה לגמרי ע"פ דין וביותר דהרי זה דבר המצוי בדבר זה דשייך בין באופן שאינו יודע כלל שנעשה לו נזק ובין באופן שכבר יודע [כגון שנדחה מהצעת עבודה או הצעת שידוך וכו'] אך סובר שהדבר נעשה מאליו כגון מחמת חוסר התאמה וכדו' ולא מעלה על דעתו שיד אדם היתה בדבר, ומזה נראה שהר"י לא חילק בין האופנים וס"ל שבכל גוונא צריך להודיע לנפגע [וכל הקושי שיש בתשובתו הוא רק בושט המבקש - "שיתבייש להודיעם ולגלות אצלו"]. וכן נקט בפשטות הח"ח בדעת הר"י שכתב לגלות הפגיעה "אפי' אם חבירו אינו יודע עדיין כלל מזה" וציין מקורו מהר"י. [נראה מה שהבאנו לעיל הע' 3 בשם הגרי"ס שהתבטא שהשגתו איננה על הח"ח רק על הרבינו יונה].

¹⁵ ובפרט אחרי שרבינו בעל המ"ב יחייב דעתיה להשגת הגרי"ס זצ"ל ואעפ"כ עמד על פסקו. [וראיתי מובא (ספר מקראי קדש - יום הכיפורים פ"ב סוסי"ד) דהגה"צ רבי שלמה וולבה זצ"ל נקט כן וכשנשאל שהרי זו מחלוקת והגרי"ס פסק שאין לבקש, השיב שמסתבר שהלכה כהמ"ב עכ"ד, ואפשר דזה טעמו].

שוב הראוני שכהוראה זו הובא בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל [נדפס בעלינו לשבח דברים חלק השו"ת סי' קלח] שנשאל האם ראוי לפוגע לגלות לנפגע שדבר עליו סרה באופן שיצטער מזה והשיב דיש לבקש מחילה אפילו במקום שזה יגרם צער לחבירו כי "זכות גדולה היא לשמעון שישמע חרפתו ויסלח וכדאי לו". [וצ"ע מספר אשרי האיש (לעיל הע' 4) ששם הובא בשמו שיבקש מסתמא מבלי להודיעו מהפגיעה].

ובאמת דבר ידוע הוא דבהעדר סיבה מכרחת הרי שבכל מקום שתימצא איזו פלוגתא בין המ"ב לבין אחד מהאחרונים שלפניו אנו הולכים אחרי הכרעת המ"ב שהתקבל בכלל ישראל כפוסק אחרון*, וכ"ש אם ימצא למ"ב חבר אחד מהאחרונים [וכ"ש אם עוד יהיה זה אחד מראשוני האחרונים כדוגמת החוות יאיר], וכ"ש אם יהיה למ"ב בזה מקור מאחד מרבותינו הראשונים המפורסמים ז"ל.

¹⁶ משא"כ אם לא יגלה חטאו לא יוכל להתכפר כדלעיל הע' 6.

* חכ"א שליט"א כתב לן בזה"ל "המסורת שיש לנו היינו לגבי ספרי המ"ב אבל בנוגע לשאר ספריו אין ידועה מסורת ברורה, ומ"מ די במה שכתבו".

ב. במהות המחילה*

האם די למחילה בלב לבדו או שצריך גם בפה, והאם מועילה מחילת קטן

א. תנן [יומא פה:] "עבירות שבין אדם לחבירו אין יוהכ"פ מכפר עד שירצה את חבירו", מבואר שהפוגע בחבירו חייב לפייסו [שהרי המובן של ריצוי הוא פיוס שהוא הסרת קפידא מהלב¹]. ומאידך במשנה [ב"ק צב:] איתא "אע"פ שהוא נותן לו [דמי בושט] אין נמחל לו עד שיבקש ממנו [מחילה]², ולשון מחילה הוא לשון ביטול והתרה³.

שינוי לשונות
המשנה

ויש לדעת האם המושג מחילה זהה למושג ריצוי הנזכר במשנה ביומא והיינו שבקשת המחילה היא בקשה מהנפגע שיתרצה לו [ויסיר ויבטל את הקפידא מליבו כאילו לא חטא לו⁴], או שמדובר בשני מושגים שונים וריצוי לחוד ומחילה לחוד, וכמו שמצינו מושג מחילה בדברים שבממון שענינה ויתור על זכות שמגיעה לאדם ה"ה בנידו"ד יש לנפגע מחבירו זכות [כעין זכות משפטית] לעכב את כפרת הפוגע עד שימחל עליה. וקמ"ל מתני' דב"ק דמלבד הריצוי שבלב בעינן למחילה שהיא כויתור על זכות זו.

חקירה במהות
המחילה

ב. ונראה שנחלקו בזה הראשונים. הנה בשו"ת רש"י [סי' רמה] איתא על שנים שנתקוטטו והכה האחד את חבירו וכשבא המכה לבקש מחילה נשבע המוכה שלא למחול לחבירו, וכשעברה חמתו נתחרט מן השבועה ורוצה למחול, ונשאל רש"י האם חלה השבועה וגם "אם תמצי לומר דחיילא שבועה [האם] יכול לנשקו ולדבר עמו באהבה ובחיבה הואיל ואינו מוציא מחילה מפיו או לאו".

מחלוקת ראשונים
אם סגי במחילה בלב

והשיב רש"י שהשבועה חלה, "ולחבקו ולנשקו אי אפשר שאין לך מחילה גדולה מזו...", והסיק דהעצה היא שיאסוף עשרה אנשים שיכריזו מחול לך בנוכחות הנפגע עי"ש. וחזינן שבשעה שהשאלה הופנתה לרש"י המוכה כבר היה מרוצה ומפויס שהרי הוא רצה

¹ וכמ"ש רש"י [ויקרא כו, לד] "תרצה הארץ, תפייס את כעס המקום", ובמצודות ציון [משלי יג, ב] "וכאב את בן ירצה, לשון ריצוי ופיוס".

² במשניות לפנינו לא כתוב תיבת מחילה, אכן בכת"י [דק"ס], ובר"י [לג, א] ואו"ז [פסקי ב"ק סי' שעו] הגירסא עד שיבקש ממנו מחילה [ולשון מחילה מוזכר בגמ' ברכות כח. תענית כ: ובהרבה ראשונים ופוסקים].

³ בשו"ת הרשב"א (המיוחסות לרמב"ן, סי' רסב) כתב "ומחילה ויחל הכל ענין אחד, שלשון לא יחל לא יתיר והענין כמתיר קשר שחוזר הענין כאילו לא היה וכו' ומחילה ג"כ שעושה את החוב או את החטא כאילו לא היה", וכ"כ בשו"ת מהר"י אסאד [חור"ד סי' שצא] שמחילה פירושו ביטול הדבר, דמבואר בגמ' חגיגה י' ע"א שהמחילה הוא מלשון "לא יחל דברו" [במדבר ל, א] והוא לשון ביטול כדתרגם האונקלוס שם "לא יבטל פתגמיא", וכ"ה ברש"י ב"ב ח. ד"ה ויחלו וסוטה י' ע"א ועוד [ובסידור בית יעקב (להגר"י עמדין) בברכת 'סלח לנו' עוד פ"י לשון מחל "הוא ענין המחילה והמחיקה לגמרי יותר מסליחה"].

⁴ ולפ"ז צ"ב אמאי כפלו חז"ל הדין במשנה ביומא ובב"ק, ועוד מ"ט בכל מקום הביאו מקור מפסוק אחר, ונראה משום שביומא עוסקת המשנה בגדרי כפרת יוה"כ מתי אינו מכפר דילפינן מקרא ד"לפני השם תטהרו", ואילו בב"ק עוסקת בגדרי חיוב הפוגע כלפי הנפגע, דילפינן מקרא ד"ועתה השב אשת האיש וגו' ". עוד שמענו בשם הגאון רבי אשר וייס שליט"א שהוסיף לבאר צריכותא, דמתני' דב"ק מיייר בחובל בחבירו שחייב לשלם ה' דברים וה"א דסגי במה ששילם וא"צ עוד להוסיף פיוס, קמ"ל מתני' דיומא דכיון שצערו בחבלה אע"פ שהוא נותן לו [ה' דברים] אין נמחל לו וילף מקרא דאבימלך שאע"פ שהחזיר את שרה מבלי שקרב אליה מ"מ כיון שצער לאברהם בלקיחתה מחויב גם לפייס, ואילו מתני' דיומא דמיייר בעבירות שבין אדם לחבירו שאין בהם תשלומים כאונאת דברים ולשה"ר ה"א שכיון שלא הזיק לחבירו סגי בתשובה לשמים קמ"ל שכיון שנצטער מחויב לפייסו עכ"ד.

*בהכנת מאמר זה נעזרנו במאמרו של הרב מאיר בראלי שליט"א [הובא באוצר החכמה].

למחול למכהו ורק השבועה עיכבה בידו [וכדאמר "נשבעתי שלא למחול ואיני יודע מה לעשות"].

ויתירא מזו, המוכה היה מוכן אפי' לחבק ולנשק את מכהו ולהביע בזה את אהבתו אליו והיינו שהסיר לגמרי את הקפידא מלבו, ואם נימא דכל המחילה היא רק ההתפייסות של הנפגע והסרת קפידתו מה שייך עוד לדון כאן האם הוא רשאי למחול?

וכן יקשה מה הטעם שהצריך רש"י [שם] את הפוגע לכנס עשרה אנשים שיכריזו מחול לך כדי שהפוגע יוכל להתכפר לאחר שהנפגע כבר היה מרוצה ומפוייס.

ונראה מזה דרש"י ס"ל כצד ב' הנ"ל שאף לאחר שהנפגע פויס וסולקה הקפידה מליבו עדיין יש לו זכות [כעין זכות ממונית] לעכב את כפרת הפוגע, והמחילה היא ויתור על זכות זו [והיא דומה להודעת התקבלתי שהיא ויתור על זכות חוב ממון], וצריך ממנו עוד דבור [או מעשה] עבור מחילת הזכות הזו.

ומצינו לכאורה חבר לדעה זו ברבינו בחיי [בראשית נ, יז] שכתב גבי אחי יוסף "...והנה אחיו [של יוסף] בקשו ממנו מחילה ולא הזכיר הכתוב שמחל להם ואע"פ שהזכיר הכתוב וינחם אותם וידבר על לבם שנראה בזה **שהיה להם ריצוי מיוסף** מכל מקום לא ראינו שיזכיר הכתוב מחילה ביוסף וכו' וא"כ מתו בעוונם בלא מחילת יוסף ואי אפשר **להתכפר עוונם רק במחילתו**, ועל כן הוצרך העונש... להפקד אחר זמן בענין עשרה הרוגי מלכות", ומבואר בדבריו שמלבד ההתרצות שבלב דרושה גם מחילה. וכן למד בדבריו בשו"ת חיים ביד לגר"ח פלאגי [סי' נז] שכתב ע"ז שהגם שמסברא ודאי מחילה בלב מהני, מ"מ לצאת יד"ח הרב רבינו בחיי נראה שיבקש מחילה וגם המוחל ימחול לו בפירוש, וכן משמע בילקוט ואתחנן שצריך מחילה בפירוש⁵ עכ"ד, וכן משמע קצת בכמה אחרונים שצריך מחילה בפה⁶.

⁵ דאיתא בילקוט ואתחנן עה"פ ויתעבר ה' בי למענכם א"ל משה לישראל הרבה ציערתי אתכם על התורה ועל המצוות ועכשיו מחלו לי, באו ואמרו לו אדונינו רבינו מחול לך, ואף ישראל עמדו לפניו אמרו לו הרבה הכעסנוך והרבינו עליך טורח מחול לנו, אמר להם מחול לכם עכ"ל, וכתב ע"ז הגר"ח פלאגי הרי שצריך מחילה בפירוש, ונראה דכוונתו להוכיח זאת ממה שכתוב שעמ"י וכן משה מחלו בפייה ולא הסתפקו במחילה בלב. ונראה להעיר דלכאורה אינו ראה דאפשר שמחילה בלב סגי והם מחלו זל"ז בפה כדי שידע המבקש שאכן מחלו לו.

⁶ בבן איש חי [פ' וילך אות ו'] כתב "ואם הבן שוטה ולא ביקש [מחילה מאביו ואימו] הם יתנו לו מחילה **שיאמרו בפייה** אנכי מוחל לבני על כל מה שחטא לי במחילה גמורה", ומשמע לכא' דלא סגי במחילה בלב [ואפשר לדחות דהבא"ח בא להדריך מעשית שיאמרו בפייה משום שמחילה בפה היא פעולה מוגדרת וניכרת טפי ממחילה בלב ולא מטעם דמחילה בלב לא מהני].

בכף החיים [תרו ס"ק ל] כתב גבי האופנים **שאינו חייב למחול** "ואף אם חושש שיבא לו איזה רעה אם ימחול [שפטור אז מלמחול], מ"מ יש **למחול בלבו** ולהסיר השנאה" ומשמע דגבי האופנים שיש חייב למחול חייב למחול בפה, [ואפשר לדחות דלעולם מחילה בלב מספקת להחשב מחילה גמורה, ומ"מ בעלמא צריך עוד למחול לו בפיו כדי שהפוגע ידע שמחל ולא ימשיך להצטער מחשש שלא מחל לו (כדנתבאר לעיל סעיף ד' במהות המחילה ס"ד, ס"ק ה) אלא שבאופן שחושש שתבוא לו איזה רעה אם ימחול בפיו א"צ להודיעו שמחל רק יש למחול בלב].

וראה בקריינא דאגרתא (ח"ב סי' רמג-רמה) שהקה"י ביקש ממי שחשש שפגע בו שימחול בפיו. [אמנם גם זה אינו ראה דס"ל שמן הדין לא מהני מחילה בלי דבור, דאפשר שביקש זאת כדי להוסיף בגמירות דעת המוחל או שהוא החמיר ע"ע לחוש לצד שצריך מחילה בפה בנוסף למחילת הלב].

ויש שרצו להביא ראה מדברי הרמ"א [או"ח סי' תרו ס"א] שכתב "והמוחל לא יהיה אכזרי מלמחול, אם לא שמכוון לטובת המבקש מחילה" וביאר המ"ב [ס"ק ט] "כדי שיהא נכנע לבו הערל ולא ירגיל בכך", דמשמע לכא' מהרמ"א דמחילה צריכה פה, דאם היה סגי במחילה בלב נימא שימחול בלב ויקיים בכך את המצווה למחול אך

ומאידך מדברי הראשונים [ר"י מלוניל, מאירי ועוד הו"ד לעיל בדיני המחילה הע' 32] שביארו שהמחילה היא שימחל בלב טוב עד כדי שירצה שלא יענש הפוגע על מה שפגע בו נראה בפשטות שהמחילה היא רק שלמות הפיוס והריצוי שבלב ולכן סגי במחילה בלב וא"צ לתוספת דיבור או מעשה של מחילה, וכן משמע בכ"מ בגמ' 7, וכן משמע ברמב"ם 8, וכן מסתימת הראשונים והשו"ע שלא הזכירו כלל שעל המוחל להוציא המחילה בפיו משמע שכל שהנפגע מפיוס בלבו לגמרי ה"ז מחילה 9, וכן נקטו להדיא כמה אחרונים 10, וכן משמע בפוסקים 11. גם בדעת רש"י ורבינו בחיי יש מקום לדון, ראה הערה 12.

לא יודיע לחבירו ובהו יושגו ב' התועליות גם שהוא ימחול וגם שחבירו לא ידע מכך שמחל. אמנם גם זה אינה ראייה דאף אם נימא כדבריהם שמחילה צריכה דיבור פה מ"מ נימא שימחול בפה שלא בפניו כך שלא ידע ממחילתו ובכך יושגו נמי שתי התועליות הנ"ל. [ולעצם דברי הרמ"א מש"כ בדיני המחילה הע' 43].

7 מדתנן יומא פה: עבירות שבין אדם לחבירו אין יוהכ"פ מכפר עד שירצה את חבירו משמע שאם ריצה לחבירו סגי בהכי ויוהכ"פ מכפר [ולא משמע שיש דבר נוסף של מחילת פה שנצרך מעבר לשלמות הריצוי שבלב], וכן בברכות כח ע"א ביקש ר"ג מחילה מרבי יהושע ואיתא התם פייס [נתפייס] ומשמע שבזה שנתפייס בליבו הוי מחילה. וכן בעובדא דרב יוסף ורבא בנדרים נה: דרב יוסף הקפיד על רבא ורבא רבא לפייסו בעיוכ"פ ומזג לר' יוסף את הכוס כדי לפייסו, משמע שלא היתה שם מחילה בפה ורבא הסתפק בכך שהבין שרב יוסף מחל לו בליבו.

8 הרמב"ם [תשובה ב,ט] כתב "אבל עבירות שבין אדם לחבירו וכו' אינו נמחל לו לעולם עד שיתן לחבירו מה שהוא חייב לו וירצהו" הרי שתלה את המחילה בריצוי לבדו. וכן משמע מסתימתו בכל המקומות שהזכיר מחילה ולא הזכיר שתהיה באמירת פה.

9 ואפשר לדחות קצת דכיון שהחוטא צריך לדעת שהנפגע מחל לו ממילא לעולם נצרך שהנפגע יאמר לו בפיו שמוחל ואיכא מחילת פה ודבר פשוט הוא שא"צ להזכירו. אמנם אי"ז דחיה גמורה דכיוון ששייך שהחוטא יבין שהנפגע מחל לו גם מבלי שימחול בפיו [וכעובדא דנדרים הנ"ל הע' 7], אם נימא שמן הדין בעינן מחילה בפה היה צריך לפרש זאת.

10 כן מוכח ביוסף אומץ סי' תתקסט [הזכירו הב"ח באהע"ז סי' קנה סוף אות ז' בתואר הרב הגדול] "מנהג העולם שהולכים לאוהביהם בעיוכ"פ לבקש מחילה ועל הרוב אינו לצורך כי לא חטא להם ואף אם במשגה חטא להם הלא על כל פשעים תכסה אהבתם ובודאי כבר סרה קנאתם ושנאתם מעליהם ולא מן השם הוא זה" והיינו שאחרי שבודאי סרה מלבם הקפידא ומוחלים בלבם כבר הושלמה מחילתם. וכ"כ להדיא בתוספת יוהכ"פ [יומא פז: ד"ה רב שאני] שכל שמחל בלב שלם אע"ג שלא מחל בפיו הויא מחילה וזוכה למעלת המעביר על מדותיו [וציין אליו הרעק"א בגליון השו"ע או"ח סי' תרו], וכן משמע להדיא בחתם סופר [תורת משה פר' וזאת הברכה ד"ה בהתאסף] שכתב "שבזמן שביהמ"ק היה קיים לא מצינו שהוצרכו לבקש מחילה זה מזה בערב יוה"כ כי מטבע הקרבנות לקרב הלבבות ולהשלים ביניהם" והיינו דסגי בפיוס שבלב, וכן נקט בשו"ת חיים ביד [לגר"ח פאלג'י דלעיל אות ב'] דמסבירא ודאי שמחילה בלב מהני וכתב "ואפי' לסוברים דמחילה בלב לא מהני זהו דווקא להפקיע שעבוד ממון בדבר שכבר הוא זכותם משא"כ בדבר הנוגע לכבוד [שבשייך אדם לחבירו וכיוצ"ב] כל שבלבו גמר למחול הרי הוא מחול". [ומה שהצריך שם עוד מחילה בפה הוא רק להחמיר לצי"ח דעת הרבינו בחיי].

וכ"כ בחוט שני [ר"ה ויוהכ"פ עמ' ק] בשם החזו"א "אמר מרן החזו"א דיסוד ושורש המחילה שצריך לקבל ממי שחטא כנגדו הוא בלב דהיינו שימחה הקפידא מלבו".

11 השו"ע או"ח סי' תרו ס"א כתב "עבירות שבין אדם לחבירו אין יוהכ"פ מכפר עד שיפייסנו", והמשיך השו"ע באופן הפיוס [ג"פ בפני ג' בני"א] "ואם אינו מתפייס בשלשה פעמים אינו זקוק לו" משמע שהכל תלוי בפיוס וכל שנתפייס הויא כפרה, וכן משמע ברמ"א שהוסיף על השו"ע "מיהו יאמר אח"כ לפני עשרה שבקש ממנו מחילה וכו' והמוחל לא יהיה אכזרי מלמחול" ומשמע שהמחילה שהזכיר הרמ"א היא היא הפיוס שהזכיר השו"ע והכל דבר אחד שכל שנתפייס לגמרי חשיב מחילה. וכן מוכח בב"ה"ל [ריש סי' תרו] שכתב [על דברי השו"ע שצריך לפייסו ג"פ בפני ג' בני"א] "מלשון הטור והשו"ע משמע שתכף בפעם ראשון שמבקש מחילה יביא עמו שלשה בני"א", והיינו שהמחילה שכתב הב"ה"ל היא הפיוס שכתב השו"ע ומשמע דכל שנתפייס הנפגע הרי זו מחילה.

12 הנה הגם שבשו"ת רש"י הנ"ל אכן מוכח שאע"פ שהתרצה התרצות גמורה בליבו אין די בזה להחשב מחילה, מאידך ברש"י יומא [פז ע"א ד"ה הכי קאמר] כתב "והכי קאמר אם יחטא איש לחבירו וירצהו האלקים ימחול לו" ומשמע שכל שריצהו זוכה למחילה וצ"ע [ויש עוד להעיר דרש"י בשו"ת הנ"ל יש בו כמה דברים מחודשים שלא הובאו בפוסקים]. ומש"כ בשו"ת חיים ביד [להגר"ח פאלג'י הנ"ל] בדעת רבינו בחיי שאע"פ שמחל להם מחילה גמורה בלבם לא הועילה מחילתו משום שלא מחל בפה, אפשר לדחות דאף לרבינו בחיי המחילה היא רק התרצות גמורה בלבם, ומה שכתב "ואעפ"י שהזכיר הכתוב וינחם אותם וכו' שנראה בזה שהיה להם ריצוי מיוסף מכל מקום לא ראינו שיזכיר הכתוב מחילה ביוסף" היינו שרק למראית עין היה נראה שיש כאן ריצוי ובאמת היה חסר בעיקר הריצוי [וכן פירש דבריו באילת השחר בראשית עמ' שצב ועוד] וא"כ החסרון היה בעצם הריצוי ולא במחילת פיו.

ומכל זה נראה כמ"ש בקונטרס במהות המחילה [סוף אות ד] שכל שמחל בליבו הוי מחילה ומתכפר בה הפוגע.

מחילה בפה
ולא בלב

ג. וצריך לדעת אם המוחל לחבירו בפיו אך בלבו אינו מוחל הוי מחילה.

הנה יש אומרים דמהני להחשב מחילה¹³, משום דדברים שבלב אינם דברים¹⁴ וראה הערה¹⁵, אבל משמעות הראשונים שמהות המחילה היא בלב¹⁶ ולא מהני עד שחבירו יתפייס, וכן דעת רוב הפוסקים¹⁷.

ד. והנה מצינו שנחלקו הפוסקים אם מהני מחילת קטן או דאמרינן קטן לאו בר מחילה¹⁸, ואפשר דהדבר תלוי במהות המחילה דאם נימא דהמחילה היא רק שלימות

מחילת קטן

¹³ כן הובא במ"ב דרשו סי' תרו הערה 1 בשם הגרש"ז מקלם, ובספר תורת הלשון [עמ' 114] בשם הגר"י פישר זצ"ל.

ויש שהביאו מקור מגליוני הש"ס שכתב [קדושין מט: ד"ה ודברים שבלב] "המבייש את חבירו וכדומה ומחל לו בפיו אע"פ שלא מחל לו בלבו אמרינן ביה ג"כ דברים שבלב אינם דברים, נימוקי מהר"ר מנחם מירזבורד" עכ"ל, והנה דברי הנימוקי מהרמ"מ נדפסו בסוף שו"ת מהר"י וויל וכפי שציין לזה הגליוני הש"ס, ושם נראה דמייירי במחילת חוב **ממון** דז"ל "ידין כיון שראובן בעצמו מודה **שנתפטר** בסתם אבל בלב לא מחל לו דברים שבלב אינם דברים" והלשון נתפטר משמע מחילת ממון, וצ"ב מהיכן למד הגליוני הש"ס דס"ל שגם במחילת ביוש וכדומה אמרינן דברים שבלב אינם דברים, ולכאוי נראה לפרש בפשטות גם כונת הגליוני הש"ס דמייירי במבייש את חבירו באופן שחייב לשלם לו בוושת והלה מחל לו בפיו דתו אינו חייב לשלם. וכן משמע מדציין לעיין בשו"ת תשב"ץ ח"א סי' צד, צה, ושם מייירי בדברים שבלב אינם דברים גבי ממון עיי"ש, ולפי"ז אין מקור בגליוני הש"ס דמחילת פה לבדה מהני על פגיעה שאינה ממון.

ויש שהביאו מקור מהכוכבי אור [בנתיבות אור ד"ה הנה בש"ס] שכתב "עצה למדת הקפדנות מהגר"י זצ"ל שאם יחטא לו איש ימחול לו תיכף בפה מלא ואם אח"כ יהיה לו בלבו עליו יחשוב שהוא עוון גדול שהוא מקפיד על חבירו על חטא שכבר מחל לו", ומשמע לכאוי מדבריו שכל שמחל בפה אע"פ שעדיין מקפיד הויא מחילה, אמנם אפשר לדחות שכוונתו **שבשעה שימחל** בפיו יתחזק להסיר הקפידא מלבו וימחול אז בלב שלם ודבר זה יועיל למנעו מלשוב ולהקפיד עליו כמש"כ שם "ואם אח"כ יהיה בלבו עליו".

¹⁴ והנה אם היו סוברים במהות המחילה שהיא רק הפיוס שבלב לא היה מקום לדבריהם אחרי שכבר כתב הרעק"א [שו"ת סי' כג ד"ה מ"ש מעכ"ת] שבדברים התלויים בלב אין אומרים דברים שבלב אינם דברים עיי"ש [וכן הביא בחוט שני בשם החזו"א לדחות דבריהם הו"ד לעיל בדיני המחילה הערה 39], אלא צ"ל דס"ל דיש לנפגע כעין זכות ממונית על המחילה ומש"ה כאשר מוחל בפיו על זכותו זו חשיב מחילה ולא אכפ"ל מה שבלבו עדיין מקפיד, [אכן כבר התבאר לעיל סוף אות ב' שהעיקר להלכה הוא כצד א' שמהות המחילה היא רק הפיוס שבלב, וראה עוד הערה הבאה].

¹⁵ ולשיטתם יש לבאר מתני' דיומא "עד שירצה את חברו" דלא כפשטותה [שהריצוי הוא תנאי לעיכובא בכפרה], אלא שכל מה שהצריכה המשנה את הריצוי הוא רק משום שהוא הדרך הרגילה להגיע אל המחילה המכפרת ולא איכפ"ל מהשארית הקפידה בלב. והנה מלבד הדוחק לומר דמתני' נקטה רק דרך לכפרה ולא את עצם הדבר המכפר, עוד תיקשי לן להעמיס זאת אמתני' שמבואר בגופה ענינה מהם הדברים **המכפרים** - תשובה, קרבן, יוה"כ, מיתה, ריצוי חברו. [גם פורטת היא לאידך גיסא את הדברים המעכבים את הכפרה - אחטא ואשוב, אחטא ויוה"כ מכפר]. וכן מן הסברא דבריהם מוקשים, שאחרי שכל מושג הקפידה הוא ברגש הלב וכל מהות הפיוס היא על מנת להעביר קפידה זו יקשה טובא להעמיד את כל תוכן המחילה המכפרת על איזה חלות דין תוך התעלמות מהשארית הקפידה בלב, ואין לדבריהם מקור אפילו מרש"י ורבינו בחיי הנ"ל שהצריכו עוד פעולת מחילה, שזאת הצריכו בנוסף להתפייסות שבלב ולא במקומה.

¹⁶ כן משמע בר"י מלוגיל בב"ק צב. שכתב "שימחול לו **בלב שלם** שיתפלל עליו שלא יענישו בעבורו", וכע"ז במאירי [שם] "שתבקש ממנו עד שימחול לך **בלב טוב** כ"כ עד שיהא מתפלל בעדך". וכן משמע בר"מ [תשובה ב, ט] שכתב שאסור לאדם שיהיה אכזרי **ולא יתפייס אלא יהיה נוח לרצות** וקשה לכעוס ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול ימחול **בלב שלם** ובנפש חפצה" משמע דלא סגי שימחול בפה אלא צריך גם להתפייס בלב ברגשותיו כדי שתהיה המחילה בלב שלם [אכן מהרמב"ם אין ראיה דמעכב בכפרה דאפשר ד"בלב שלם" הוא דומיא ד"נפש חפצה" שזה רק אופן המושלם של המחילה].

¹⁷ כן משמע בסמ"ע [ח"מ סי' תכב ס"ק ב] וביש"ש [בב"ק פ"ח סג] ובחיי אדם בצוואתו, וכן נקטו הפלא יועץ החזו"א, הגר"ש אלישיב, האור לציון, החוט שני, ושו"ת אז נדברו ועוד. [הו"ד בדיני המחילה הערה 40].

¹⁸ הו"ד בדיני הפיוס הערה 25.

הפיוס והריצוי כנ"ל א"כ גם קטן ניתן לפייסו ולרצותו ולא שייך בזה הטעם שקטן לאו בר מחילה¹⁹.

אבל אם נימא שהמחילה יש בה גם מחילת זכות כנ"ל א"כ שייך לומר גבה קטן לאו בר מחילה. ואחרי שנתבאר דהעיקר כצד הראשון נראה שמעיקר הדין קטן יכול למחול על הפגיעה בו²⁰.

ומ"מ הרוצה להחמיר ולחוש לצד שיש במחילה גם כעין זכות ממונית יבקש מהנפגע שימחול לו בפה מלא, וכן גבי קטן יבקש מחילתו וכשיגדל יחמיר לבקשו בשנית²¹.

¹⁹ וכ"כ בחוט שני [ר"ה ויוהכ"פ עמ' קא] "אין מחילת קטן בממון כלום... אבל מחילה לסלק הקפידא שייך גם בקטן דאע"ג דבגוונא דקפידת הקטן הוא קפידא מ"מ כשפייסהו [ובקל יכול לפייסו ע"י שיתן לו איזה דבר] סגי בזה **דהרי כבר סילק קפידת הקטן וכבר עבר צערו ואינו חושב על זה וכו'** ", וכ"כ בשו"ת תשובות והנהגות [ח"א סי' תתכח] אחרי שהביא שמועה בשם החזו"א שקטן לא בר מחילה על צערו כתב "ובאמת מסופקני בזה דלכאורה כל הא דמצינו דקטנים לאו בני מחילה ניהו היינו לגבי לזכות ממונם לאחרים אבל אם ציער קטן וביקש מחילה מסתבר דאם הוא בן דעת אפי' בגיל הפעוטות **מספיק לזה שאינו מקפיד** וכפי הדעת שנצטער בה כך מוחל עליה". [וראה ... דשמועה זו אינה מוסמכת כלל].

²⁰ וכנ"ל דכיון שמהות המחילה היא התפייסות וריצוי הנפגע גם קטן שייך בזה, ובאמת אף להצד שיש במחילה גם כעין זכות ממון יש מקום גדול לומר שקטן יכול למחול עליה, דכבר כתבו התוס' [ב"ב קמג: ד"ה ואם] שכשאין הקטן מפסיד ולא בא בידו הרווח שפיר יכול למחול [והיינו דשאני דעת קטן משוטה, דלקטן יש דעת (שעליה עומד כל דין חינוך) אלא רק שאיננה דעת גמורה ליצור קנין או להעביר בעלות ולכן כשאין הקטן מפסיד ולא בא בידו הרווח שפיר יכול למחול]. ויתירה מזה להתוס' כתובות [קז. ד"ה קטנה בתי' א'] אף כשמפסיד בדברים קטנים מהני מחילתו, וה"ה בנידו"ד שאינו נוגע לממון.

ועוד יש לצרף דעת הגר"א [חו"מ רלה ס"ק ט] דמה שאמרו יתמי לאו בני מחילה היינו דווקא בדבר שלשאר בני"א מסתמא הוי מחילה אזי בקטנים לא מהני בסתמא אבל אם מחלו בפירוש מהני מחילתם, ולפי"ז ה"ה בנידו"ד דאם הקטן ימחול בפרוש יועיל [וכן השיב הגר"ח קניבסקי שליט"א, הו"ד בחוברת המאור תשע"א עמ' ל']. ובמשפטי התורה [סימן מא בענין לא תלין פעולת שכיר הערה 4] הוסיף שכך הוא מנהג העולם שכשפגעו או ציערו קטן מבקשים ממנו מחילה באותו הזמן ולא מחכים לבקש ממנו מחילה כשיגדל, ואע"פ שישנו סיפור שהקה"י זצ"ל ביקש מחילה מילד כשנעשה בר מצוה הוא רק ממידת חסידות עכ"ד.

²¹ וראה עוד מש"כ לעיל בחלק הפיוס סעיף א' אות ו' דנראה שאף להאומרים דל"מ מחילת קטן אפשר שאחרי שפייסו כדבעי יכול לסמוך על כך שבגדלותו ימחל ממילא באמירת תפילה זכה וקרי"ש שעל המטה, עיי"ש הטעם.

תקציר הקונטרס למעשה

דיני הפיוס

עבירות שבין אדם לחבירו אין יוה"כ ואף יום המיתה מכפרים עד שירצה את חברו.

א. על מה צריך לפייס

חיוב הפיוס הוא על התנהגות **שלא כדין** שגרמה פגיעה בגוף או בנפש שאדם **מצטער עליה**, ולכן כל שציער את חברו אפי' רק בדברים צריך לפייסו, וכן הגונב וגוזל חייב לפייס מלבד השבת הממון, אבל מזיק ממון חברו אם יכול לתקן הנזק בממון די לו בתשלום הנזק, ואם אינו יכול [כגון שאין לו לשלם או שהנזק הוא דבר שא"א לתקנו בממון]¹ צריך מכל מקום לפייסו [הפיוס ס"א ס"ק א-ב].

ב. על מה אין צריך לפייס

1. החוטא לחבירו אך לא נגרם לו מכך נזק או צער [כגון שסיפר עליו לשה"ר ולא נתקבלו דבריו]² ה"ז כעבירה שבין אדם למקום בלבד שא"צ לפייס חברו וצריך רק תשובה לשמים [שם ס"ק ג'].

2. וכן כל התנהגות **כדין** אפי' שיודע שגורמת צער לחבירו [כגון לה"ר לתועלת, רב ואב שצער לו לצורך חינוך, המוכיח את חברו וכיוצ"ב] מכיון שאין לנפגע היתר להקפיד עליו אינו צריך לפייסו³ [שם ס"ק ד].

3. גם התנהגות האסורה מן הדין מחמת שגורמת צער לחבירו, מ"מ אם נעשתה **בשגגה** מבלי שידע שמצער [כגון המתעטף בטלית ולמרות שהשגיח שלא להצליף בחבירו פגע בו, השואל את חברו שאלה בפני אחרים מבלי לדעת שמתבייש בכך וכיוצ"ב] אין לנפגע זכות להקפיד עליו ואינו חייב לפייסו.

אכן צריך להתנצל בפניו להראות לו שמצטער על הצער שגרם לו, ובנסיבות שאין ברור לנפגע שנעשה שלא בכוונה צריך עוד להבהיר לו שלא התכוון לכך חלילה.

אבל אם **פשע** בגרמת צער זו [כגון שהתעטף בטלית מבלי להשגיח שלא יצליף באחרים וכיוצ"ב]⁴, וכ"ש אם עשה מעשה **מתוך ידיעה** שיגרם צער לחבירו אע"פ שלא רצה לצערו [כגון המרעיש בביתו בשעה שיודע שהשכנים ישנים, העוקף מקום בתור, החוסם מקום חניה וכיוצ"ב] מחוייב הוא לפייסו פיוס גמור כדין המזיד [שם ס"ק ה].

¹ כגון שמזיק באופן שא"א לידע כמה ממון הפסידו [ראה דוגמאות בפרק הפיוס הע' 6] או מזיק חפצים אישיים כתמונות משפחתיות וכיו"ב.

² וכן הנוטר או שונא לחבירו מבלי שהלה הרגיש, המחסיר בכבוד ומורא הוריו באופן שאינם יודעים מכך ולא נגרם להם צער, הגונב חפץ והשיבו מבלי שידע הבעלים שנגנב, וכל כיוצ"ב.

³ אכן אחרי שחבירו מקפיד מידת חסידות לפייסו, ובעיוה"כ י"א שהוא אף חייב כדי שיהא לב ישראל שלם אחד עם חברו ביוה"כ.

⁴ כגון שקבע פגישה עם חברו לזמן רחוק שצריך בעבורו תזכורת שלא ישכח והתירשל מלעשותה וחבירו הצטער מכך שלא בא, או שרץ ברה"ר ופגע בחבירו, או שהתקשר בשעה מאוחרת בלילה מבלי לחשוב אולי חברו כבר ישן, וכיוצ"ב.

ג. את מי צריך לפייס

המצער קטן חייב לפייסו, וי"א דלא מהני מחילתו, ולכן יפייסו ויבקש מחילתו לאלתר וכשיגדל ישוב ויבקש מחילתו, ואפשר שבכה"ג שפייסו בקטנותו יכול לסמוך על כך שימחל ממילא בגדלותו באמירת תפילה זכה וקרי"ש שעל המיטה [שם ס"ק ו'].

הפוגע בקטן

בעיוה"כ נוהגים לבקש מחילה אף ממי שלא יודע שפגע בו שמא פגע, ובפרט יש לבקש מחילה מאביו ואמו ואשתו שמצוי שציערם [שם ס"ח].

פיוס על
הספק

הפוגע בחבירו ויודע שכבר מחל לו באמת קודם שפייסו, מן הדין הוי מחילה ומתכפר וא"צ עוד לפייסו, ומ"מ נראה דמעלה היא שיפייסו [שם ס"ט].

מחילה מבלי
פיוס

ד. גילוי החטא [בחטא שאינו ידוע לנפגע]

הפוגע בחבירו וחבירו אינו יודע עדיין כלל מהפגיעה [כגון שקלקל לו שידוך, הצעת עבודה, קבלה למקום לימודים, וחבירו חושב שהיה רק משום חוסר התאמה או איזו סיבה טבעית] נחלקו בזה רבותינו. להגרי"ס אין לגלות הפגיעה לחבירו דאין היתר לצער חבירו ע"מ להשיג כפרה, ולדבריו י"א דמכל מקום יבקש מחילה באופן כללי בלשון אם פגעתی בדך⁵, ואילו להח"ח והמקור חיים צריך לגלות, ונראה לכאוי' שהסומך עליהם לא הפסיד ויוכל עי"ז לזכות למחילה ולכפרה [הפיוס ס"ג, וראה במילואים א' המקורות והסברות שיש בדין זה].

וישנם אופנים שלא נחלקו בהם :

1. כאשר יש לנפגע אומדנא שגילוי החטא יגרום לנפגע לעבור איסור כגון שישנאהו או ינקום בו או שאר איסורים אזי גם להח"ח אין לגלותו.

2. וכן נראה שבפגיעות קלות המצויות [כהפרעה מועטת בשינה, עקיפת מקום בתור, אבק לה"ר וכיוצ"ב] שבהן אומדנא היא שאם יבקש עליהן מחילה מהנפגע ודאי ימחול לו יכול לסמוך על בקשת מחילה כללית בלי גילוי הפגיעה⁶.

3. ולאידך גיסא כאשר הנפגע כבר יודע מעצם הפגיעה רק אינו יודע מיהו הפוגע ודרכו להיות תוהה ומצטער לדעת מיהו, הרי שבדרך כלל תהיה לו הקלה בצערו ע"י גילוי זהות החוטא [זולת במקרה שיצטער יותר כגון שהפוגע הוא ממקורביו] ובאופן זה נראה שישכים הגרי"ס שיש לגלותו שהוא החוטא ולבקש מחילתו [הפיוס ס"ג].

⁵ ראה מילואים א' הע' 4,5.

⁶ כ"כ בהליכות שלמה [עשיית פ"ג ס"ה] וטעמו נראה דכשמבקש מחילה בסתם הנפגע יהיב דעתיה שיתכן שפגע בו הלא באיזו פגיעה קלה ועל דעת זו מוחל.

ונראה דאף את בקשת המחילה הכללית עדיף לדחות לעיוה"כ וגם אז לבקש בלשון "תמחל לי על כל מה שפגעתי בך משך השנה" דעי"ז תתקבל הבקשה ביתר טבעיות וקלות מבלי לגרום צער.

וכל דברינו הם בפגיעות שאף שהם קלות מ"מ אדם מקפיד עליהם וצריך לבקש עליהם מחילה אבל ישנם פגיעות קלות יותר שבדר"כ אין אדם זוכרם כעבור זמן והמחילה עליהם היא ממילא בלי שום בקשת מחילה.

פירוש חטא הידוע	<p>ה. בשעת בקשת מחילה על חטא הידוע לנפגע צריך לכתחילה לפרט מה שחטא לו [כדי שיתבייש הפוגע יותר כשמזכיר חטאו] ואם יודע שחבירו יתבייש מזה לא יפרט אלא יבקש מחילה בסתם [הפיוס ס"ב].</p>
זמן הפיוס	<p>ו. אין לפייס חבירו בשעת כעסו אלא ימתין עד שישכך כעסו ואז ירצהו⁷, ומאידך אין לו להמתין יותר ותיכף כשיוכל לפייסו יפייס, ואם אין לו פנאי יכול להמתין עד עיוה"כ שאז מחוייב לתקן הכל [שם ס"ז].</p>
עיקר הפיוס	<p>ז. עיקר הפיוס הוא שהפוגע יראה לנפגע שמכיר ברוע מעשהו ומצטער ומתחרט באמת על שפגע בו, ויבקש ממנו מחילה בלשון תחנונים, ולא כמבקש דבר המגיע לו, שטבע האדם שכשמרגיש את חרטת המבקש וצערו על שפגע בו מתעוררים רחמיו עליו ורוצה שלא יענש, ומשום כך דברי פיוס הנאמרים רק מן השפה ולחוץ אינם מפייסים ואין הנפגע מחוייב למחול אף לאחר ג' פעמים.</p>
שיעור הפיוס	<p>ח. שיעור הפיוס נראה שהוא לפי גודל הפגיעה בחבירו, שאין טבע הנפגע בפגיעה גדולה למחול בפיוס מועט אלא צריך לקבל פיוס רב וזאת יעשה הפוגע הן ע"י ריבוי הבעת חרטתו והן ע"י ריבוי הבעת כניעתו לו והן ע"י ריבוי דברים בבקשת המחילה⁸.</p>
	<p>ויש אופנים נוספים להרבות בפיוס כמו מתנות וריבוי כבוד אך אין יוצא יד"ח הפיוס באלו כאשר אין עמם ריצוי דברים, שאין דרך הנפגע למחול עד שיפיוס ע"י דברי חרטה ובקשת המחילה [שם ס"ה].</p>
חזרת הפיוס	<p>ט. אם לא התפייס בפעם הראשונה, יחזור וילך פעם שניה ושלישית ובכל פעם יקח עמו ג' אנשים ויפייס את חבירו בפניהם, ואם אינו מתפייס בג' פעמים אינו זקוק לו והיינו שמתכפר לו, ומ"מ יאמר אח"כ בפני עשרה שביקש ממנו מחילה כדי לפרסם הדבר שלא יחשדוהו שהחסיר בפיוס המחוייב⁹.</p>
	<p>ואם הנפגע הוא רבו, אפי' אינו רבו מובהק אלא ששמע ממנו ד"ת, וה"ה אביו או אמו, צריך לילך אפי' אלף פעמים עד שיתפייסו [שם, ס"ו ס"ק א-ב].</p>
אופן חזרת הפיוס	<p>לכתחילה לא יחזור על אופן פיוס הראשון אלא ישנה במילות בקשתו ובסגנונו כדי שעיי"ז ימצא דרך חדשה לליבו.</p>

⁷ ופעמים בנזק הנמשך והולך כגון שהפוגע ביטל לו שידוך או מקום עבודה, כל זמן שחבירו לא מצא דבר אחר תמורתו צערו חי בקרבו ונראה דראוי להמתין לשעת כושר לכשימלא חסרונו והכל לפי הענין.

⁸ וריבוי זה אפשר לעשותו הן בעצם לשון הבקשה [כגון אנא, אני מבקש ממך מאד, בכל לשון של בקשה] והן בהוספת טעמים לבקשה [תעשה עימי חסד, עשה למען כבוד אבי, תרחם עלי, וכיו"ב].

⁹ וזה מטעם והייתם נקיים, ובמקום שאין חשש שיחשדוהו כגון שלא היתה ידועה הפגיעה או שידוע לכל שפייסו כדבעי א"צ לכך.

וכן לכתחילה יקח כל פעם ג' אנשים אחרים, וכן יתן שיהיו מספיק בין פיוס לפיוס כדי שיתיישבו דבריו בליבו להרגיע קפידתו, והכל לפי הענין¹⁰ [שם ס"ק ג].

הקושי לפייס
כדין

י. להאמור [אות ח'] שהפיוס מצריך את הפוגע להכנע לנפגע ודבר זה קשה בטבע, וביותר קשה קיום דין הבאת ג' אנשים לבקשת המחילה, יש לכל אדם ללמוד עד כמה נצרך לו להוסיף זהירות שלא לפגוע בחבירו אחרי שרפואת פגיעה זו היא קשה [מלבד עצם איסור התורה שבדבר]. וכן מי שכבר נזקק לפייס כמה צריך להיות זהיר להראות אמיתות חרטתו וצערו וכניעתו לנפגע כדי שיזכה כבר בתחילת פיוסו למחילה גמורה ולא יתחייב בדין לבא שוב עם ג' אנשים שהוא לעיכובא [שם ס"י].

זהירות
מהטעיית היצר

יא. טבע האדם שיש לו ויכוח עם חברו שאינו רואה חובה לעצמו [ואף כאשר הצדק עימו על פי רוב לא הותר לו לריב עם חברו אלא יש לו לתובעו לדין תורה] ולכן כל אדם היודע שחבירו מקפיד עליו ראוי לו לבדוק עצמו ולחקור אם כל מעשיו שגרמו לקפידת חברו נעשו ע"פ דין תורה. ואפי' אם ימצא שכל מעשיו נעשו כדין מ"מ בעיוה"כ נכון וי"א אף חייב לפייס את חברו כדי שיהא לב כל ישראל שלם זה עם זה [שם ס"י"א].

¹⁰ כגון אם מרגיש שכעת שעת כושר שאם יחזור ויפציר עכשיו יתקבלו דבריו לא ימתין וכן אם חושש שבעתיד לא יהיה מזומן לו הנפגע לפייסו שוב.

דיני המחילה

הפוגע בחבירו באופן שחייב לפייסו [כמבואר לעיל בדיני הפיוס ס"א] מותר לנפגע להקפיד עליו עד שיקבל פיוס כדין. אכן שתי מצוות מוטלות על הנפגע: א. להוכיח את הפוגע. ב. להתרצות לפיוס הפוגע עד כדי מחילה גמורה וכדלהלן:

א. התוכחה [להעברת השנאה]

א. המרגיש שנאה לחבירו משום שחושב שפגע בו מחוייב במ"ע מהתורה להוכיחו על כך, ומטרת תוכחה זו לבטל את השנאה שבלבו [וכדלהלן].

מתי מחוייב

גם אם אינו שונאו אלא רק מקפיד עליו שבזה אפשר שאינו מחוייב מה"ת להוכיחו, מ"מ נראה פשוט שרצון התורה שיוכיחו גם בזאת על מנת לבטל את הקפידה שבלבו.

השנאה ויש באפשרותו להוכיח ומונע עצמו מתוכחה זו הרי זה עובר בלאו דלא תשנא ומבטל מ"ע דהוכיח תוכיח¹¹, ומצוי שנכשלים בדבר זה הן מחוסר ידיעת החיוב והן משום הקושי שבקיום מצוה זו¹² [המחילה ס"ב ס"ק א-ג].

ב. טעם תוכחה זו הוא על מנת לבטל את השנאה שבלבו ולכן צורתה היא דרך שאלה לפוגע למה עשית לי כך וכך¹³ שע"י ישיב לו שעשה בלי כוונה [או יסביר מעשהו באופן אחר] או שיוודה על כך שחטא כנגדו ויבקש מחילתו.

טעם המצוה וצורתה

שאלה זו צריכה להשאל בכוונה לבירור הדבר עם נכונות לשמוע תשובת הפוגע ולא להאמר דרך הטחת דברים, וכן צריכה להאמר בצנעא, בנחת, ובלשון רכה ע"מ להקל על חבירו לשמוע ולקבל [ובדורותינו שנחלש כח הבריות לשמוע תוכחה עצה טובה שבמקום שישמיע לו בקורת על עצם מעשהו, יספר לו רק על ההרגשה הרעה שקבל ממעשהו, לדוגמא במקום לומר לפוגע למה ביישתי אותי יאמר לו הרגשתי בושה גדולה ממה שספרת עלי וכיו"ב] [שם ס"ק ב].

ג. אמנם אם הנפגע מעדיף להעביר השנאה מליבו ולמחול מבלי להוכיח הוא רשאי ואף יש בזה מידת חסידות, שלא הקפידה תורה על התוכחה אלא כדי לבטל את השנאה [וראה בהערה מה שיש לזהר בזה¹⁴].

האופנים שפטור מהתוכחה

ויש אופנים שבהם אין חיוב להוכיח והתוכחה אף עלולה לגרום להגברת השנאה.

¹¹ ומה שמקובל בפי הבריות שהיום יש פטור ממ"ע דתוכחה, הנ"מ רק בתוכחה על חטא לשמים שמטרתה ללמדו את העובר לקח ולהחזירו למוטב ונעשית באופן של הטפת מוסר ומשום כך קשה בטבע יותר לקבלה, ופטור במקום שיש חשש שינקום בו [ביה"ל תרח ד"ה חייב], אבל בתוכחה דידן שהיא מהנפגע לפוגע ונעשית בדרך שאלה לברר את ענין הפגיעה לא מצוי כלל חשש זה שכן אין בה את הקושי הטבעי לאדם לקבלה, שכל אדם (אפילו גוי) מקבל בהבנה את פניית הנפגע אליו על כך שפגע בו.

¹² וראה בקונטרס הע' 17 שהבאנו ד' סוגי קשיים אפשריים ודרכים להתגבר עליהם.

¹³ בשאלת התוכחה צריך לבטא את כל מה שמרגיש נפגע ממנו ולא ישאיר חלק מהפגיעה בלי גילוי בתוכחה.

¹⁴ הנה פעמים אדם אינו רוצה להוכיח [משום הקושי שיש במצוה זו] וסובר במחשבה שטחית שפטור ממצוה זו משום שכבר מחל, ובאמת צריך לבדוק עצמו יפה יפה אם אכן העביר כל שנאה מליבו, דאף אם נשארה בליבו רק קפיידא על חבירו עדיין צריך הוא להוכיחו, שזו העצה והדרך המועילה ביותר שלא ישאר דבר בנפש.

1. כשידוע הדבר מכבר שהוא שונאו [כגון שלא דיבר עמו ג' ימים מחמת קטטה או שגילה שמחה לאידו וכיוצ"ב] שאז חזקתו שפגע בכוונה מחמת שנאה.
2. אף שאינו ידוע ששונאו אך יש דברים הניכרים שעשה כן מחמת שנאה.
3. גם כשהפוגע לא עשה כן מחמת שנאה, אך הנפגע מכירו כאחד שמתקשה להודות על האמת וצפוי הוא להתחמק באמתלאות שונות שיהיה ניכר שאינו אמת וחושש הנפגע שעיי"ז יגבר כעסו ושנאתו עליו ונמצא שתוכחתו עלולה לקלקל במקום להועיל נראה דפטור מלהוכיחו. [שם ס"ק ד]

ב. המחילה [שם ס"ג]

א. קודם פיוס ג' פעמים כדין אין חיוב למחול, ומ"מ ראוי לאדם להיות נח להתפייס ולהקדים מחילתו כבר בפיוס ראשון¹⁵.

מתי מחויב

לאחר פיוס ג"פ כדין חייב הפוגע למחול לחבירו, ואם אינו מוחל הרי הוא אכזרי "והוא החוטא" [ר"מ תשובה, ב, ט], [ונראית כוונתו דחשיב חטא משום שיש בזה מדת אכזריות ועובר בזה על מ"ע ד"והלכת בדרכיו"].

יוצאים מכלל חיוב זה כמה מקרי פגיעה ויש בהם ג' סוגים :

1. **פגיעה שאין לה תיקון**, ונכלל בזה הוצאת שם רע [משום דיש מי ששמע את החשד ולא שמע את הפיוס ונשאר הש"ר] ומ"מ מידת ענוה למחול גם בזה, ואם מת הנפגע יבקש מחילה על קברו. וחמור מזה ש"ר שיש בו פגם משפחה כגון שקראו ממזר וכיוצ"ב [משום דמזיק בזה כל הדורות הבאים] ובוזה בידו למחול רק על פגם דידיה ולא על פגם דזרעו.

2. **כשיש לו סיבה לכך**, כגון שמכוון לטובת המבקש שיהא נכנע לבו הערל ולא ירגיל בכך [רמ"א סי' תרו ומ"ב סק"ט וראה הערה¹⁶] או שמכוון לטובת עצמו שמתיירא שיגיע לו היזק אם ימחול [מ"ב סק"י]. אמנם גם באופנים אלו "נראה דצריך להסיר השנאה מלבו אחרי שבאמת ביקש ממנו מחילה" [מ"ב שם].

3. כשהנפגע הוא רבו או אביו ואמו [נתבאר לעיל בדיני הפיוס ס"י].

ב. אין הנפגע יכול לדרוש ממון עבור מחילתו, מ"מ באופן שגרם לו בפגיעתו גם נזק ממוני [אף שאינו חייב לשלמו רק בדיני שמים] יכול הנפגע להתנות מחילתו בתשלום נזק¹⁷.

תשלום הנזק
כתנאי למחילה

¹⁵ ומידת חסידות למחול אף קודם לבקשת המחילה "ובזכות זה האדם מאריך ימים" [מ"ב רלט ס"ק ט].
¹⁶ ואין למהר ולהחליט שאינו מוחל משום שזה לטובתו כדי שילמד לקח, דיש לחוש שמעורב בזה מידת אכזריות ורצון נקימה, ובערוה"ש [תרו, ב] אחרי שהביא היתר זה הוסיף "אך באמת לא שכיח דבר זה" ונראית כוונתו דמאחר דחיוב המחילה הוא רק אחרי פיוס ג"פ כדין, בד"כ לאחר שמפייס ג"פ כדין ומראה צערו מספיק הדבר כדי שלא ירגיל בכך.

¹⁷ ואם אין בו חיוב תשלומין אף בדיני שמים ה"ז חייב למחול ע"י פיוס ג"פ כדין מבלי שום תשלום, וכן כשאין למזיק לשלם [כגון אשה שהזיקה ואין לה ממון] מחויב למחול אך יכול להתנות שמוחל רק בתנאי שישלם כשיהיה לו.

ג. מהות המחילה שיפעל אצל עצמו עד שיסיר מליבו לגמרי את רגש ההקפדה על הפוגע בו, והגם שלעולם נשארת בזכרונו ידיעת מעשה הפגיעה וגם מצוי שמתלווה עמה צער, אין בכך כלום דהמחילה היא רק הסרת רגש ההקפדה על הפוגע [שם, ס"ד].

מהות המחילה
בכל הלב

ההסרה הגמורה של ההקפדה צריכה לבא לידי ביטוי ברצון ליבו שלא יענש חברו על שפגע בו.

ד. אם המוחל מוסיף ומתפלל שלא יענש חברו על מה שפגע בו ה"ז משובח משום שמוכיח בזה שאכן מחילתו היא גמורה. ולאידך גיסא כל שאינו מוכן להתפלל על הפוגע שלא יענש לאחר שהלה ביקשו שיתפלל עליו או במקום שיודע שחברו כבר נענש בסיבתו [אף שלא ביקשו שיתפלל] הרי מוכיח בזה שעדיין לא מחל מחילה גמורה.

תפילת הנפגע

ה. המוחל לחברו בפיו אך בלבו אינו מפויס ועדיין מרגיש קפידא על הפוגע אין מחילתו מחילה ומשום כך לא יאמר אדם לחברו שמוחל לו כאשר עדיין מקפיד עליו.

מחילה
רק בפה

ו. למבואר שמהות המחילה היא הסרת רגש ההקפדה מהלב, כל שמחל בלבו כנ"ל אף מבלי שאמר זאת בפיו הוי מחילה ומתכפר בה הפוגע, ומ"מ נראה שלאחר שהפוגע בקשו שימחול ומחל לו, צריך עוד לגלותו שמחל כדי שהפוגע ידע זאת שאם אינו עושה כן הרי גם זה בכלל מידת אכזריות¹⁸.

לומר בפה את
המחילה

ז. **הדרך** להביא עצמו למחול היא ע"י התבוננות בחרטת מבקש המחילה וצערו על שפגע, שטבע האדם שהתבוננות זו מעוררת רחמיו ומעבירה קפידתו וככל שיותר יתבונן בזה ירגיש זאת יותר ויהיה קל ליבו לקבל את הפיוס.

עבודת המוחל

ח. יש מחשבות נוספות המסייעות לאדם למחול: 1. הידיעה שכל הקורה לאדם הוא מהשי"ת "ועל כן כשיצערהו או יכאיבהו אדם, ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו והשי"ת גזר עליו בכך" [לשון החינוך מצוה רמא].

2. שבמידה שאדם מודד כך מודדים לו, ואם הוא לא ימחול גם משמים לא ימחלו לו [מהרי"ל] וכל שחברו נענש על ידו אין מכניסים אותו למחיצתו של הקב"ה [שבת קמט:], והמונע עצמו מלמחול אין תפלתו נשמעת [א"ר בשם המקובלים] וא"כ **מה ירויח בכל קפידתו**, ומאידך המוחל זוכה להנהגת מחילה על עוונותיו וכפי איכות מחילתו כך מוחלים לו שאם מוחל לחברו אפי' עוות כנגדו במזיד מוחלים לו ג"כ אפילו על המזידות [מ"ב תרו בשעה"צ סק"ח].

3. עוד סיוע גדול להגיע לשלימות המחילה יקבל ע"י שיתפלל על טובתו של הפוגע [או יברכהו בפה מלא], שההתעסקות במחשבה על טובתו והתפילה על כך טבעם לבער את ההקפדה [ע"פ הח"ח באהבת ישראל].

¹⁸ והגם שהפוגע אחרי שפייסו ג"פ כדן כבר אינו זקוק למחילתו ומתכפר לו בלא"ה מ"מ הוא משאיר בשתיקתו את הפוגע בהרגשה רעה שהוא מורחק ומוקפד למרות פיוסו, ומצד טעם זה א"צ דווקא שיודיענו בפיו אלא כל שיתנהג באופן שיביין הפוגע שמחל לו סגי בהכי, מ"מ עדיף שימחול בפיו [או יעשה מעשה המורה בעליל על המחילה כחיבוק ונישוק] כדי להרויח דעת מקצת הסוברים שלא מספיק מחילה בלב.

שאלה למערכת "מעשה התשובה" מאת אחד הקוראים

ראיתי את הקונטרס שלכם "הריני מוחל" בענין מצות פיוס ומחילה וברצוני לשאול: נראה לי, שכל אחד מאיתנו 'סוחב' אתו איזה מטען כאוב מהעבר; שיחה פוגעת, משפט לא מוצלח, התייחסות מעליבה...

כשאני נזכר במקרה המכאיב, או באותו משפט פוצע, אני מרגיש שלא סלחתי. תמיד חינוכו אותנו שצריך למחול, ויש כל מיני סיפורי גבורה על כאלו שהעבירו על מידותיהם, אבל בעיני מחילה היא לא כפתור שלוחצים עליו. אני צריך לעבוד קשה בתוכי, ועדיין מרגיש פגוע.

הייתי רוצה לברר נקודות שמאוד מציקות לי בנושא של מחילה:

מקרה א: הוא בכלל לא חושב שפגע בי, ומעולם לא ביקש סליחה. זה יכול להיות למשל, מג"ש או חבר מהישי"ק. אין לי חשק לפנות אליו ולהעלות נשכחות. האם אני חייב לסלוח לו, למרות שלא התנצל ולא יעשה זאת לעולם?

מקרה ב: הוא התנצל באופן נימוסי מן השפה ולחוץ ואני שתקתי, ובזה מבחינתו הסיפור נגמר.

ואני- החלטתי שאני סולח, אבל בכל פעם שאני נזכר בזה, מתכווץ לי הלב. אם אני עדיין זוכר, ובכל פעם זה עדיין כואב, זה נקרא שמחלתי?

מקרה ג: הוא התנצל מכל הלב, וביקש יפה סליחה. מבחינתו זה נחשב שהוא פייס. אך אני, מה לעשות, לא התפייסתי ואני עדיין פגוע. מה אני (או הוא...) אמור לעשות? ואם הרגשתי לא נעים, ואמרתי מן השפה ולחוץ שאני סולח, מה הדין?

תשובת המערכת

שאלתך מעשית ומצויה ביותר, ונכתוב כאן את עיקרי הדברים (הרחבה ומקורות ניתן למצוא בקונטרס):

במקרה א, כאשר הפוגע אינו יודע כלל שפגע. אם פגע בלי כוונה, כגון שלא הבחין במשמעות הפוגעת שיש בדבריו [או במעשהו] או שלא ידע שאני רגיש ופגיע בענין זה – הרי זו פגיעת שגגה בלבד, ואין עליו מן הדין חיוב לפייס ולבקש מחילה.

ואם נהג באופן שמצוי שאנשים נפגעים ממנו [לדוגמה, המתבדח על חשבון חברו], הדבר כבר נחשב "פשיעה" [כמו "פשיעת השומרים"], ומוטלת עליו החובה לפייסך, ועליך מוטלת החובה ליידע אותו על כך¹.

מכיוון שקשה לך לפנות אליו, תוכל ליידע אותו באמצעות חבר או מכתב, ולקבל פיוס שירגיע את ליבך אחת ולתמיד, או שתחליט שלא לומר מאומה ותעשה עבודה פנימית של פיוס, כמו שנרחיב בהמשך, עד שתסיר הקפידה מליבך.

¹ ויש בזה שתי דרגות חיוב: אם קפידתך היא רבה עד כדי "שנאה"-הרי שמוטל עליך חיוב מצות עשה להוכיח מהמקרא [ויקרא, יט, יז] לא תשנא את אחיך בלבבך [אלא] הוכח תוכיח וגו', ואם קפידתך היא פחות מזה, הגם שאפשר שאין בזה חיוב מה"ת, מ"מ נראה פשוט שרצון התורה שתוכיחנו גם בזאת [כמבואר בקונטרס, חלק המחילה אות ב].

במקרה ב, בו הפוגע יודע שפגע [בפשיעה או אף במזיד²].

נקדים תחילה שבכל פגיעה יש שתי תחושות קשות:

הראשונה - צער מעצם המקרה הלא נעים, כמו שמצוי בחוויות קשות אחרות; בושה, פחד, כאב, הפסד.

והשנייה - כעס והקפדה על זה שעשה לי זאת.

זכרון המקרה המכאיב עשוי להישאר בזיכרון האדם לעולם, ואיננו מצוים לשכוח אותו. אבל את רגשי הכעס וההקפדה אנו מצוים להסיר מהלב.

לא ציינת בשאלתך ממה מתכווץ הלב בכל פעם שאתה נזכר - אם זה רק מזיכרון הרגע הקשה, אין זה נחשב שלא מחלת, אבל במידה ונשאר רגש של הקפדה על הפוגע, הרי שעדיין לא מחלת. ולענין חיובך למחול - כל עוד הפוגע לא פייס אותך, אינך חייב למחול. התנצלותו מן השפה ולחוץ איננה פיוס, ויש גדרים הלכתיים כיצד לבקש מחילה: חובה גמורה עליו לפייסך על ידי שיביע צער וחרטה אמיתית על מה שעשה לך, ויבקש סליחה בלשון תחנונים ולא רק כמטבע לשון ונימוס בלבד.

ומאידך עליך מוטל לפנות אליו ולספר לו על הפגיעה, כדי לתת לו הזדמנות לפייס אותך. אמנם אם תצליח למחול בלי פיוס, תזכה לקיום מאמר חז"ל [ר"ה יז.]. הידוע: כל המעביר על מידותיו, מעבירים לו על כל פשעיו.

וראוי וכדאי לך לסלוח, כמובא במשנה ברורה [סי' רלט, ס"ק ח] בשם הגמרא: "גם ראוי למחול לכל מי שחטא כנגדו וציערו, ובזכות זה האדם מאריך ימים".

מקרה ג, בו הפוגע ניסה לפייס ולרצות, אך הלב ממאן למחול.

כאשר ההתנצלות נעשתה מכל הלב וכדין (שלוש פעמים ובנוכחות שלושה בני אדם! דבר שבזמננו קשה לעשות), כבר מוטל עליך החיוב להתפייס ולמחול.

במצב שתיארת, כי בגלל חוסר נעימות אמרת לו שסלחת עוד לפני שקיבלת פיוס כדין - יש כאן הטעיה מצידך. הרי מצד אחד אמרת בפיוך "אני מוחל" ונתת לו את ההבנה שהוא כבר מלא חובתו וזכה לתיקון שבין אדם לחבירו ואינו צריך עוד לפנות אליך במאומה, ומאידך בליבך נותרה הקפדה, והוא עלול מהטעיה זו להשאר לעולם ללא מחילתך על כך. עלייך ליידע אותו (אפשר גם באמצעות חבר או מכתב כני"ל), שלצערך עוד לא הצלחת לסלוח.

ולסיום, ניכר שברצונך לנקות את הלב משיירי ההקפדה. כדאי שתתבונן מה תרוויח בכעס, ומה תרוויח לעומת זאת אם תמחל - שיימחלו עוונותיך [מלבד מה שבכך תשתפר הרגשתך]. ועצה טובה נוספת היא להתפלל על טובתו של הפוגע ושלא יענש בסיבתך, וההתעסקות במחשבה ובתפילה תפעל למחות מליבך את ההקפדה.

² כגון בשעת ריב.

ניתן לקנות את כל הקונטרסים במקומות הבאים:

המחיר [מסובסד]: מעשה התשובה-5, רח' הריני מוחל-4, דרך תשובה לנשים-3, רח',

לפני השם תטהרו-3 רח'

התשלום רק דרך קופות נדרים פלוס בבתי הכנסת על שם "מעשה התשובה", ודרך טלפון נדרים פלוס 03-7630585 שלוחה 2309.

ירושלים

- ישיבת מיר [חדר כביסה]
- נוה יעקב- בהכנ"ס חניכי הישיבות, רח' ויקטור ויליוס [ע"י 054-8474020]
- רמות פולין-בהכנ"ס אהל יוסף, רח' ולנשטיין 75 [ע"י 052-7664232]

בני ברק

- ביהכנ"ס נחלת משה, רח' הרב מלצר
- ביהכנ"ס פוניביז' לצעירים, רח' אדמו"ר מצאנז
- פרדס כץ- משפ' רווה, המכבים 81 כניסה ב'
- בהכנ"ס תפארת נחמן, רח' אבן שפרוט [ע"י 0527647635]

קרית ספר

- בהכנ"ס עטרת יוסף, מסילת יוסף 13 [ע"י 08-9285021]
- בהכנ"ס קהילת מרומי שדה, מרומי שדה 13 [ע"י 08-9285021]
- בהכנ"ס קהילת משך חכמה [ע"י 053-315-2441]
- ברכפלד- משפ' לדרמן, רבי יהודה הנשיא 30 [רק לאחר השעה 20:30]

בית שמש

- הקריה החרדית, משפ' ברוכמן, רח' חזו"א 28 טל' 02-6517245

זכרון יעקב

- בהכנ"ס חזון איש, רח' הזית 13 [ע"י 054-840-7895]

רכסים

- גבעה א-בישיבה [ע"י 052-716-6896]
- גבעה ב-בהכנ"ס חניכי הישיבות

אלעד

- בהכנ"ס מאור שרגא, כולל מדרש אליהו [ע"י 03-9090531]

ביתר

- ישיבת הר"ן [ע"י 02-5800126]
- בהכנ"ס בוסטון [ע"י 02-5800126]

אופקים

- בהכנ"ס שערי תפילה [בפרויקט החדש] [ע"י 053-3114665]
- בהכנ"ס קוייתי [ע"י 053-3114665]